

PANTEION UNIVERSITY OF SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES

ΣΧΟΛΗ ΔΙΕΘΝΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ ΜΕΣΩΝ & ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

ΤΜΗΜΑ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ, ΜΕΣΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

«ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑ, ΜΕΣΑ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ»

ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ

Πολιτιστικές διαδρομές στο κέντρο του Πειραιά

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Αιμιλία Φουντούκη

Αθήνα, 2018

Τριμελής Επιτροπή

Ανδρομάχη Γκαζή, Επίκουρη Καθηγήτρια Παντείου Πανεπιστημίου (Επιβλέπουσα)

Χρυσάνθη Αυλάμη, Επίκουρη Καθηγήτρια Παντείου Πανεπιστημίου

Ευτυχία Φουντουλάκη, Επίκουρη Καθηγήτρια Παντείου Πανεπιστημίου

Copyright © Αιμιλία Φουντούκη, 2018

All rights reserved. Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας διπλωματικής εργασίας εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν τη χρήση της διπλωματικής εργασίας για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς τον συγγραφέα.

Η έγκριση της διπλωματικής εργασίας από το Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών δεν δηλώνει αποδοχή των γνώμων του συγγραφέα.

Στην οικογένειά μου και στους μαθητές μου

Ευχαριστίες

Θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά την επιβλέπουσα καθηγήτριά μου, κα. Ανδρομάχη Γκαζή, για την πολύτιμη επιστημονική καθοδήγηση, την άμεση ανταπόκρισή της κάθε φορά που χρειάστηκα τη βοήθειά της, αλλά και για την ηθική συμπαράσταση, την ενίσχυση και την ενθάρρυνση που μου προσέφερε το διάστημα που υλοποιούσα τη ερευνητική αυτή δράση.

Ευχαριστώ από καρδιάς τους μαθητές μου, που μαζί ονειρευτήκαμε, σχεδιάσαμε και πραγματοποιήσαμε αυτό το πρόγραμμα. Ήταν συγκινητικό το ενδιαφέρον, ο ενθουσιασμός και η αφοσίωσή τους στους στόχους μας.

Ιδιαίτερος ευχαριστώ τους γονείς των μαθητών για την υποστήριξη του project και την ενεργό συμμετοχή τους σε αυτό, τον κο. Χρήστο Καφίρα για την βιντεοσκόπηση του περιπάτου και την κα. Αναστασία Χονδρουδάκη για τη συνεισφορά της στην οργάνωση της επίσκεψης στα Τρίκαλα.

Επίσης, ευχαριστώ πολύ:

τον Διευθυντή και τους συναδέλφους μου στο 4^ο Γυμνάσιο Κερατσινίου που μου συμπαραστάθηκαν ηθικά και έμπρακτα στην προσπάθεια αυτή.

τους ανθρώπους που μίλησαν με αγάπη στα παιδιά για τις δικές τους εμπειρίες από το παρελθόν της πόλης του Πειραιά.

τους φίλους Κατερίνα Δερματά, Γιάννη Παπακώστα, Παναγιώτη Φελέκη για το ενδιαφέρον, την ενθάρρυνση και τη συμβολή τους στην αξιολόγηση της δράσης.

τον φίλο Νίκο Αλμπανόπουλο για την φωτογράφιση και την παραχώρηση του φωτογραφικού υλικού.

το Μουσείο Ηλεκτρικών Σιδηροδρόμων και το Δημοτικό Θέατρο Πειραιά για τη φιλοξενία της δράσης μας.

Στο project συμμετείχαν οι μαθητές της Β΄ τάξης (2017-18) του 4^{ου} Γυμνασίου Κερατσινίου:

Βασιλική Γαζούλη, Έλενα Γιάννου, Μαριάννα Καρτίμπελη, Παναγιώτης Καρτίμπελης, Χριστιάνα Κάτσα, Ανδριάννα Καφίρα, Κωνσταντίνος Κοντόγιωργας, Ιφιγένεια Μιτόγλου, Γιάννης Μπακαλιάνος, Σταύρος Μπακοθανάσης, Καλιόπη Μπόλα, Μαριάντα Μπόνη, Μεί Μπόνο, Στέλιος Μύαρης, Ελευθερία Νικάνδρου, Βιολέτα Ντρέου, Φαίη Παναγοπούλου, Σταυρούλα – Μαρία Πάντου, Μαρίλια Παπαδημητρίου, Χάρης Πράσινος, Νικολέττα Στάμου, Χριστίνα Τσακιρίδη, Βούλα Τσελεπίδου, Αναστασία Χριστοδούλου, Κατερίνα Χρυσοπούλου.

Περιεχόμενα	
Ευχαριστίες.....	7
Περίληψη.....	12
Abstract.....	13
Εισαγωγή.....	14
Μέρος Α΄: Θεωρητικές επισημάνσεις.....	17
Κεφάλαιο 1.....	18
1. Πολιτισμική κληρονομιά: περιεχόμενο και προεκτάσεις του όρου.....	18
1.2. Η μνήμη.....	22
1.2.1. Ατομική και συλλογική μνήμη.....	23
1.2.2. Το αστικό περιβάλλον ως χώρος μνήμης.....	27
1.2.3. Μνήμη και προφορική ιστορία.....	28
Κεφάλαιο 2.....	32
2. Πολιτισμική κληρονομιά και εκπαίδευση.....	32
2.1. Σχολείο και πολιτισμική κληρονομιά: η σύγχρονη ελληνική πραγματικότητα.....	33
2.2. Το παρελθόν μέσα από τη διδασκαλία του μαθήματος της Ιστορίας. Η Τοπική Ιστορία.....	37
2.3. Ιστορία και λογοτεχνία.....	42
2.4. Προς μια άλλη οπτική στη σχέση της πολιτισμικής κληρονομιάς με την εκπαίδευση.....	44
3. Συμπεράσματα.....	47
Μέρος Β΄: Οργανώνοντας έναν ιστορικό – πολιτισμικό περίπατο με μαθητές Γυμνασίου.....	49
Κεφάλαιο 1.....	50
1. Εισαγωγικές διευκρινίσεις.....	50
1.1. Το ερευνητικό ερώτημα.....	51
1.2. Μεθοδολογία.....	52
1.3. Φάσεις υλοποίησης.....	54
1.3.1. Α΄ φάση.....	55
Συγκρότηση της ομάδας.....	55
Προκαταρκτική έρευνα.....	57
1.3.2. Β΄ φάση.....	63
Εισαγωγικές δραστηριότητες.....	63

1.3.3. Γ' φάση	65
Ιχνηλατώντας την πολιτισμική κληρονομιά του Πειραιά – Το σχέδιο του περιπάτου	65
Δημιουργία ραδιοφωνικού μηνύματος.....	70
1.3.4. Δ' φάση	72
Συγκέντρωση του υλικού	72
Επισκέψεις σε κτίρια – μνημεία	74
Δημιουργική γραφή: τα κείμενα της ξενάγησης	75
1.3.5. Ε' φάση	77
Βράβευση ραδιοφωνικού μηνύματος	77
Προετοιμασία του περιπάτου.....	79
Παρουσίαση του προγράμματος.....	81
Κεφάλαιο 2.....	83
2. Αξιολόγηση του προγράμματος.....	83
2.1. Διαμορφωτική αξιολόγηση	83
2.2. Τελική αξιολόγηση.....	85
2.3. Προεκτάσεις	92
3. Συμπεράσματα	93
Πηγές – Βιβλιογραφία	96
4. ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ	105

Περίληψη

Στην παρούσα εργασία περιγράφεται μια περίπτωση προσέγγισης της τοπικής ιστορίας από μαθητές της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης. Οι μαθητές μελέτησαν την ιστορία του Πειραιά μέσα από ποικίλες πηγές, άντλησαν πρωτίστως από τη συλλογική μνήμη και τη βιωμένη εμπειρία των ανθρώπων και αναζήτησαν διαφορετικές αφηγήσεις για το παρελθόν. Αξιοποιώντας το υλικό αυτό οργάνωσαν, στη συνέχεια, έναν δραματοποιημένο ιστορικό – πολιτισμικό περίπατο στο κέντρο της πόλης, ενώ παράλληλα δημιούργησαν ένα ραδιοφωνικό μήνυμα για την πολιτισμική κληρονομιά του Πειραιά. Η παραπάνω δράση στηρίχτηκε στη θέση ότι μια σύγχρονη προσέγγιση της πολιτισμικής κληρονομιάς θα πρέπει να είναι ανθρωποκεντρική, πολυφωνική και πολυπρισματική και να στηρίζεται στην ενεργό συμμετοχή. Η ιστορική αφήγηση, επομένως, θα πρέπει να αξιοποιεί την ατομική και συλλογική μνήμη, να αναδεικνύει την πολλαπλότητα των αφηγήσεων και την αξία των προφορικών μαρτυριών, να νοηματοδοτείται από το παρόν και να συνδέεται με το μέλλον. Σ' αυτή τη λογική το σύγχρονο σχολείο οφείλει να φέρνει τον μαθητή σε επαφή με το παρελθόν και ιδιαιτέρως με την τοπική ιστορία ακολουθώντας διδακτικές πρακτικές που απελευθερώνουν τις δημιουργικές του δυνάμεις, στηρίζονται στην αυτενέργεια, τη διάδραση, την πρωτοβουλία και την ομαδικότητα και προβάλλουν την αξία της πολυφωνίας και της πολυσυλλεκτικότητας.

Λέξεις – κλειδιά: πολιτισμική κληρονομιά, ατομική και συλλογική μνήμη, αστικό περιβάλλον, προφορική ιστορία, τοπική ιστορία, εκπαίδευση και πολιτισμική κληρονομιά, ημιτυπική εκπαίδευση, ιστορικός – πολιτισμικός περίπατος

Abstract

This study gives an account of secondary school students' approach to local history. Students researched the history of Piraeus through different sources, drawing primarily from collective memory and experience, and looked for various narratives of the city's past. Then, they organized a dramatised historical – cultural walk in the city centre and created a radio spot on the cultural heritage of Piraeus. This project was based on the view that a contemporary approach to cultural heritage needs to be anthropocentric, pluralistic and multi-faceted and have everyone actively involved. Hence, the historical narrative makes use of individual and collective memory, and highlights the multiplicity of narratives and the value of oral testimonies. From this perspective the modern school should bring students closer to the past and particularly to local history through teaching practices based on creativity, self-motivation, interaction, encouragement of initiatives and team-spirit.

Key – words: cultural heritage, individual and collective memory, urban environment, oral history, local history, education and cultural heritage, semi-formal education, historical – cultural walk

Εισαγωγή

Τις τελευταίες δεκαετίες το ενδιαφέρον για το παρελθόν και τη μελέτη του έχει αναδείξει την ανάγκη μιας νέας προσέγγισης της ιστορίας. Η νέα αυτή οπτική αναγνωρίζει ότι το παρελθόν είναι ρευστό και διαρκώς διαπραγματεύσιμο και επιδέχεται πολλαπλές αναγνώσεις, οι οποίες αποτελούν συνάρτηση των προσώπων και των κοινωνικών ομάδων που το προσεγγίζουν, αλλά και του παρόντος μέσα στο οποίο αυτά τα πρόσωπα και οι ομάδες υπάρχουν και δρουν. Μια τέτοια αντίληψη προϋποθέτει την προσέγγιση της ιστορίας «από τα κάτω» και τη συμμετοχή πολλών διαφορετικών κοινωνικών ομάδων στην αφήγησή της. Στο πλαίσιο αυτό δίνεται η ευκαιρία σε ομάδες, που συνήθως είναι αποκλεισμένες από την επίσημη αφήγηση της ιστορίας, να καταθέσουν τη δική τους εκδοχή του παρελθόντος, τη δική τους δηλαδή βιωμένη ή μη μνήμη. Τα μεγάλα γεγονότα, η οικονομία, η πολιτική, οι διακρατικές σχέσεις αντιμετωπίζονται και υπό το πρίσμα της πρόσληψής τους από τους απλούς ανθρώπους, ενώ η ιστορική αφήγηση επεκτείνεται και στην καθημερινότητα και στις ανθρώπινες σχέσεις. Η ιστορία βιώνεται, επομένως, σήμερα ως εμπειρία και ως εκ τούτου είναι υποκειμενική, ανθρωποκεντρική και πολυπρισματική. Με τον τρόπο αυτό η προσπέλαση του παρελθόντος βασίζεται στη δυναμική του αλληλεπίδραση με το παρόν και το μέλλον.

Η παραπάνω αντίληψη προϋποθέτει την ενεργό συμμετοχή και την εμπλοκή διαφορετικών κοινωνικών ομάδων στην προσέγγιση της ιστορίας και κατ' επέκτασιν της πολιτισμικής κληρονομιάς, η οποία ως υλική και άυλη έκφανση του παρελθόντος αποτελεί οργανικό κομμάτι αυτού. Σήμερα είναι ισχυρό το αίτημα να πάψουν τα κατάλοιπα του παρελθόντος να αντιμετωπίζονται ως ετεροτοπίες, ως κάτι δηλαδή διαφορετικό και αποκομμένο από το παρόν, αλλά να αντιμετωπιστούν ως αναπόσπαστο μέρος του, το οποίο αλληλεπιδρά δυναμικά με το σύγχρονο περιβάλλον και να ενταχθούν οργανικά στην καθημερινή ζωή των πολιτών. Η αντίληψη αυτή ενσωματώνει και αναδεικνύει τις πολλαπλές ταυτότητες και τη διαφορετικότητα των σύγχρονων πολυπολιτισμικών κοινωνιών και στηρίζεται στην αειφορία, η οποία σε κοινωνικό επίπεδο συνδέεται με τη συμμετοχή και τη διάδραση, μέσω των οποίων μπορεί να καλλιεργηθεί η νοοτροπία του ενεργού πολίτη και να διασφαλιστεί η κοινωνική συνοχή.

Η εκπαίδευση ως θεμελιώδης θεσμός που επιδιώκει να φέρει τους μαθητές σε επαφή με το παρελθόν και την ιστορία και που αποσκοπεί στη καλλιέργεια στάσεων

και αντιλήψεων, που θα επιτρέψουν στο παιδί και στον έφηβο να διαμορφώσει την ταυτότητα του ενεργού πολίτη, οφείλει να αξιοποιεί την πολιτισμική κληρονομιά, κατ' αρχάς στο πλαίσιο της τυπικής εκπαίδευσης διαχέοντας έννοιες που σχετίζονται με αυτήν στα διαφορετικά διδακτικά αντικείμενα. Κατάλληλο έδαφος, όμως, για την ανάδειξή της μπορεί να βρεθεί, επίσης, στο πλαίσιο της ημιτυπικής και της άτυπης εκπαίδευσης, οι οποίες προσφέρουν μεγαλύτερη ελευθερία για την αξιοποίηση διδακτικών πρακτικών που στηρίζονται στην ενεργό συμμετοχή, στην αλληλεπίδραση, στην καλλιέργεια της δημιουργικότητας και στην υιοθέτηση στάσεων που θα οδηγήσουν στην οικοδόμηση μιας δυναμικής σχέσης με το παρελθόν και τα μνημεία. Με τον τρόπο αυτό τα μνημεία και οι χώροι μνήμης θα καταγραφούν στη συνείδηση των μαθητών ως τόποι ενταγμένοι στην καθημερινή και κατ' επέκτασιν στην οικονομική και κοινωνική ζωή του τόπου, όπου κινούνται και ζουν και ως μοχλοί αειφόρου ανάπτυξης.

Στην παρούσα εργασία παρουσιάζεται μία τέτοια δράση που άπτεται θεμάτων πολιτισμικής κληρονομιάς και υλοποιήθηκε στο πλαίσιο της ημιτυπικής εκπαίδευσης από μαθητές Γυμνασίου. Πρόκειται για ένα πολιτιστικό πρόγραμμα που είχε ως αντικείμενο την ιστορία της πόλης του Πειραιά και τη διοργάνωση ενός ιστορικού – πολιτιστικού περιπάτου στο κέντρο της. Στον περίπατο αυτό οι μαθητές πραγματοποίησαν μια δραματοποιημένη ξενάγηση του κοινού στα μνημεία και στην ιστορία της πόλης. Το πρόγραμμα είχε, επίσης, ερευνητική διάσταση και στόχευε να ανιχνεύσει την επίδραση που μπορεί να έχει η συμμετοχή των μαθητών σε μια τέτοια διαδικασία στη διαμόρφωση στάσεων απέναντι στο υλικό και στο άυλο παρελθόν του οικείου περιβάλλοντός τους.

Στην πρώτη ενότητα του α' μέρους της εργασίας επιχειρούμε κατ' αρχάς να διερευνήσουμε τα όρια και το περιεχόμενο των όρων «πολιτισμική κληρονομιά» (1) και «ατομική», «συλλογική» και «αστική μνήμη» (1.2.1 και 1.2.2), ενώ στη συνέχεια, προσεγγίζεται η έννοια της προφορικής ιστορίας ως έκφανσης της μνήμης (1.2.3). Στη δεύτερη ενότητα εξετάζεται η σχέση πολιτισμικής κληρονομιάς και εκπαίδευσης. Κατ' αρχάς περιγράφονται οι τρόποι αξιοποίησης της πολιτισμικής κληρονομιάς από το σύγχρονο ελληνικό σχολείο (2.1). Ακολούθως, αναφέρονται τα βασικά χαρακτηριστικά της τοπικής ιστορίας και οι τρόποι με τους οποίους μπορεί αυτή να αξιοποιηθεί στην εκπαιδευτική πραγματικότητα (2.2). Γίνεται, επίσης, αναφορά στη σχέση που συνδέει την ιστορία με τη λογοτεχνία και στους τρόπους με τους οποίους η δεύτερη μπορεί να φωτίσει την πρώτη (2.3). Τέλος, διατυπώνονται προτάσεις για

τους τρόπους με τους οποίους μπορεί να αξιοποιηθεί η πολιτισμική κληρονομιά από την εκπαίδευση (2.4).

Στο β' μέρος της εργασίας παρουσιάζονται αναλυτικά όλες τις φάσεις υλοποίησης της δράσης που προαναφέρθηκε, η έρευνα κοινού που προηγήθηκε και η αξιολόγηση που έγινε μετά από τον πρώτο οργανωμένο περίπατο στο κέντρο της πόλης του Πειραιά. Θα περιγραφεί, επίσης, μια παράλληλη δράση που έγινε στο πλαίσιο του προγράμματος αυτού. Πρόκειται για τη δημιουργία ραδιοφωνικού μηνύματος με θέμα την πολιτισμική κληρονομιά του Πειραιά, με το οποίο η ομάδα συμμετείχε σε διαγωνισμό ραδιοφωνικού μηνύματος που διοργάνωσε μαθητικός ραδιοφωνικός σταθμός. Στο Παράρτημα, τέλος, είναι διαθέσιμα τα κείμενα που συνέθεσαν για τη δραματοποιημένη τους ξενάγηση οι μαθητές με την επιμέλεια της γράφουσας.

Μέρος Α΄: Θεωρητικές επισημάνσεις

Κεφάλαιο 1

1. Πολιτισμική κληρονομιά: περιεχόμενο και προεκτάσεις του όρου

Οι διαφορετικές νοηματοδοτήσεις που έχει προσλάβει κατά καιρούς ο όρος «πολιτισμική κληρονομιά» απηχούν τον τρόπο με τον οποίο προσεγγίζει η κάθε εποχή το παρελθόν. Κατά τον 20ό αιώνα και κυρίως μετά τον Β΄ παγκόσμιο πόλεμο και τις εκτεταμένες καταστροφές που συντελέστηκαν σε μνημεία και ιστορικούς χώρους γεννιέται η ανάγκη της προστασίας αυτών μέσω επίσημων εγγράφων, συμβάσεων και διακηρύξεων, τα οποία επιχειρούν να ορίσουν την έννοια και να προσδιορίσουν τα όριά της. Από τη μελέτη των ορισμών αυτών προκύπτει ότι το περιεχόμενο της έννοιας «πολιτισμική κληρονομιά» συνεχώς διευρύνεται στο πέρασμα του χρόνου.

Στο άρθρο 1 της *Σύμβασης για την προστασία των πολιτισμικών αγαθών σε περίπτωση ένοπλης σύγκρουσης*, που υπογράφηκε στη Χάγη το 1954 με πρωτοβουλία της UNESCO, χρησιμοποιείται ο όρος «πολιτισμική περιουσία» (cultural property), ο οποίος ορίζεται ως το σύνολο της κινητής και ακίνητης περιουσίας που έχει τεράστια σημασία για την πολιτισμική κληρονομιά όλης της ανθρωπότητας (μνημεία αρχιτεκτονικά, καλλιτεχνικά ή ιστορικά, έργα τέχνης, επιστημονικές συλλογές, βιβλία, μουσεία, βιβλιοθήκες). Το περιεχόμενο του παραπάνω ορισμού, αλλά και η επιλογή της λέξης «περιουσία» αντί για «κληρονομιά» καταδεικνύει ότι η έννοια περιορίζεται στην υλική εκδοχή της (tangible heritage).

Στην εισαγωγή της *Χάρτας της Βενετίας* (Charter of Venice, 1964) δίνεται έμφαση στην αξία των μνημείων ως μαρτύρων του παρελθόντος, ενώ στο άρθρο 1 η έννοια του μνημείου διευρύνεται από το μεμονωμένο αρχιτεκτονικό έργο σε ευρύτερες αστικές και αγροτικές περιοχές και από τις μεγάλες δημιουργίες στα ταπεινά κατάλοιπα του παρελθόντος. Το μνημείο εντάσσεται έτσι στο ευρύτερο περιβάλλον του και συνδέεται άρρηκτα με αυτό.

Με τη *Σύμβαση της UNESCO για την προστασία της παγκόσμιας πολιτιστικής και φυσικής κληρονομιάς* (Παρίσι, 1972) η έννοια της πολιτισμικής κληρονομιάς επεκτείνεται εκτός από τα μεμονωμένα μνημεία και τα σύνολα οικοδομημάτων και στο φυσικό περιβάλλον που τα περικλείει είτε επειδή αυτό συνομιλεί με το ανθρωπογενές περιβάλλον είτε επειδή έχει αφ' εαυτού επιστημονική και αισθητική αξία.

Στη *Χάρτα της Μπούρα* (Burra Charter, ICOMOS 1979 / αναθεώρηση 1981, 1988, 1999 και 2013) γίνεται λόγος για την πολιτισμική σημασία ενός τόπου που οφείλεται στην αισθητική, ιστορική, επιστημονική, κοινωνική ή πνευματική του αξία για τις παρελθούσες, τις παρούσες ή τις μέλλουσες γενιές. Η έννοια της αξίας (value), στην οποία δίνεται έμφαση στο κείμενο αυτό, εμπεριέχει την ιδέα της άυλης πολιτισμικής κληρονομιάς, η οποία εμφανίζεται εδώ για πρώτη φορά, ενώ θα υιοθετηθεί ως όρος από την UNESCO το 2003 με τη *Σύμβαση για την προστασία της Άυλης Πολιτισμικής Κληρονομιάς* (intangible cultural heritage). Σύμφωνα με τον ορισμό που δίνεται στη *Σύμβαση* αυτή, η έννοια εμπεριέχει τις πρακτικές, αναπαραστάσεις, εκφράσεις, γνώσεις και δεξιότητες που οι κοινότητες, οι ομάδες και σε ορισμένες περιπτώσεις τα πρόσωπα αναγνωρίζουν ως μέρος της πολιτιστικής τους κληρονομιάς. Η κληρονομιά αυτή μεταδίδεται από γενιά σε γενιά μέσω της διάδρασης με το περιβάλλον, τη φύση και την ιστορία και σχετίζεται με την έννοια της ταυτότητας, της συνέχειας, της πολιτισμικής ιδιαιτερότητας και της ανθρώπινης δημιουργικότητας. Περιλαμβάνει την προφορική παράδοση, τη γλώσσα, τις παραστατικές τέχνες, τις κοινωνικές πρακτικές, τη γνώση και την παραδοσιακή δεξιοτεχνία.

Η διεύρυνση του περιεχομένου του όρου «πολιτισμική κληρονομιά» στους παραπάνω ορισμούς είναι, επομένως, τριπλή: από το μεμονωμένο μνημείο στο συνολικό συγκείμενο που το περιλαμβάνει, από την έννοια της ιστορικής και καλλιτεχνικής αξίας στην έννοια της πολιτισμικής αξίας και της ικανότητας του αντικειμένου να διαδρά με τη μνήμη και από την υλική στην άυλη διάσταση της έννοιας (Vecco, 2010: 324).

Η εξελικτική πορεία που περιγράφηκε παραπάνω απηχείται στους τρόπους με τους οποίους το επίσημο κράτος διαχειρίζεται την πολιτισμική κληρονομιά ως αναπαράσταση του παρελθόντος και την αξιοποιεί για την παραγωγή νοήματος στο παρόν. Ο Πούλιος (2012) διακρίνει τρία μοντέλα διαχείρισης της πολιτισμικής κληρονομιάς:

1. το *υλικοκεντρικό μοντέλο* (*material-based approach*) που απηχεί την προσέγγιση της *Χάρτας της Βενετίας*, δίνει έμφαση στην τεχνική αποκατάσταση και στην προστασία των υλικών μνημείων και αφορά αποκλειστικά τους ειδικούς,
2. το *αξιοκεντρικό μοντέλο* (*values-based approach*) που βασίζεται στη *Χάρτα της Μπούρα* και δίνει έμφαση στις αξίες που αντλούνται από την πολιτισμική

κληρονομιά. Εισάγει, επομένως, εκτός από την υλική, και την άυλη όψη της κληρονομιάς, ενισχύει τη συμμετοχικότητα στο βαθμό που δεν αφορά αποκλειστικά τους ειδικούς, αλλά ποικίλες ομάδες ενδιαφέροντος οι οποίες μεταβάλλονται διαρκώς και έχει ως στόχο τη διαφύλαξη των αξιών του παρελθόντος και του παρόντος προς χάριν του μέλλοντος και

3. το μοντέλο ζώσας πολιτισμικής κληρονομιάς (*living heritage approach*) που αφορά μόνο περιπτώσεις στις οποίες η κοινότητα αποτελεί αναπόσπαστο μέρος της κληρονομιάς την οποία εξακολουθεί να δημιουργεί, να εξελίσσει και να διαχειρίζεται κατ' αποκλειστικότητα χωρίς να διαχωρίζει το παρελθόν από το παρόν και το μέλλον. Το τελευταίο μοντέλο δεν μπορεί, επομένως, να έχει καθολική ισχύ, αποτελεί όμως μια περίπτωση μετάβασης από τα μνημεία στις κοινωνίες, από το υλικό στο άυλο και από την ασυνέχεια στη συνέχεια.

Το πιο πρόσφατο κείμενο που υπογράφηκε για τη διαχείριση της πολιτισμικής κληρονομιάς, το *Nara+20 Document* (ICOMOS Japan, 2014), στηρίζεται στις αρχές του αξιοκρατικού μοντέλου, το περιεχόμενο του οποίου επεκτείνει σε νέες κατευθύνσεις. Το κείμενο αυτό αποτελεί εξέλιξη του *Nara Document of Authenticity* (Unesco, 1994), το οποίο συνέδεσε την υλική και την άυλη διάσταση της πολιτισμικής κληρονομιάς με ένα διευρυμένο αξιοκρατικό μοντέλο διαχείρισής της (Orbaşlı, 2015). Εστίασε, επίσης, στην «πολιτισμική ποικιλομορφία» (*cultural diversity*) και τόνισε την άρρηκτη σχέση της κληρονομιάς με το τοπικό κοινωνικό και πολιτισμικό πλαίσιο μέσα στο οποίο αναπτύσσεται. Το *Nara+20* έρχεται να διευκρινίσει εμφατικά ότι η συζήτηση για τη διαχείριση της πολιτισμικής κληρονομιάς διεξάγεται στο περιβάλλον της σύγχρονης ζωής και ότι μια τέτοια διαχείριση συνδέεται άμεσα με την έννοια της αειφορίας (άρθρο 5) και εμπλέκει πολλαπλές ισχυρές και ανίσχυρες ομάδες ενδιαφέροντος που σχετίζονται με κάποια εκδοχή της κληρονομιάς (άρθρο 3).

Λέξεις – κλειδιά της παραπάνω προσέγγισης είναι οι έννοιες της ταυτότητας, της διαφορετικότητας και της αειφορίας. Η έννοια της ταυτότητας στα εθνικά μονοπολιτισμικά κράτη, που δημιουργούνται κατά τον 19^ο αιώνα, ταυτίστηκε με την εθνική ταυτότητα και συνδέθηκε με τα εθνικά αφηγήματα των κρατών της Δύσης (Harrison, 2013: 142). Στα τέλη, ωστόσο, του 20ού και στις αρχές του 21^{ου} αιώνα με τις αλλαγές που συντελούνται στη σύνθεση των κοινωνιών, οι οποίες σταδιακά γίνονται περίπλοκες και πολυπολιτισμικές, ο όρος «ταυτότητα» γίνεται πολυσήμαντος και αποκτά νέες διαστάσεις. Η ταυτότητα θεωρείται πλέον έννοια

σύνθετη και πολλαπλή. Η Smith (2006: 53) παρατηρεί ότι καμιά κοινωνία, κοινότητα ή πρόσωπο δεν έχει μία μόνο ταυτότητα και αντιστοίχως κανένα μέλος της ίδιας κοινότητας δεν έχει την ίδια ακριβώς ταυτότητα με τα υπόλοιπα. Προσθέτει, επίσης, ότι η ταυτότητα δεν ορίζεται αναγκαστικά από μνημειακούς συμβολισμούς και ότι από τη φύση της έχει σαφές πολιτικό περιεχόμενο.

Το αξιοκεντρικό μοντέλο προσέγγισης του παρελθόντος αναδεικνύει, επίσης, τη διαφορετικότητα, δίνοντας έμφαση στην έννοια της «κοινωνικής» αξίας. Όπως παρατηρεί ο Harrison (2013:145), το ίδιο υλικό κατάλοιπο του παρελθόντος ή ο ίδιος τύπος μπορεί να αποκαλύψει τελειώς διαφορετικές αξίες για τις διαφορετικές κοινωνικές ομάδες ή για μεμονωμένα πρόσωπα, στοιχείο που ενισχύει και καλλιεργεί την πολλαπλότητα των αναγνώσεων. Στηριγμένος στην παραδοχή ότι δεν υπάρχει ένας μοναδικός πολιτισμικός «κανόνας», ο Harrison παρατηρεί ότι είναι ισχυρό πλέον το αίτημα να συμπεριληφθούν στην ιστορική αφήγηση και οι προσωπικές ιστορίες διαφορετικών κοινωνικών ομάδων. Η σύγχρονη προσέγγιση της κληρονομιάς δίνει, επομένως, έμφαση στην προσωπική «εμπειρία», καθώς και στην ανάδειξη διαφορετικών όψεων της κληρονομιάς από διαφορετικές κοινωνικές ομάδες.

Όσον αφορά, τέλος, την έννοια της αειφορίας, αυτή τα τελευταία χρόνια έχει επεκταθεί από το περιβάλλον στην οικονομία και στην κοινωνία, οι οποίες θεωρούνται έννοιες αλληλένδετες. Η πολιτισμική κληρονομιά συνδέεται με την προστασία του περιβάλλοντος και την εξοικονόμηση ενέργειας με πρακτικές, όπως η επανάχρηση, με την οικονομία στο βαθμό που η πολιτισμική κληρονομιά αξιοποιείται για την ενίσχυση της επιχειρηματικής δραστηριότητας και της οικονομικής ανάπτυξης και τέλος με την κοινωνία, η οποία μέσω της κληρονομιάς μπορεί να εξασφαλίσει τη συνοχή εντάσσοντας πολλαπλές κοινωνικές ομάδες στο πλαίσió της. Η κληρονομιά εμπεριέχει σήμερα τον σεβασμό στα ανθρώπινα δικαιώματα και την κοινωνική ανεκτικότητα.(Clark, 2008: 84-5).

Η κοινωνική διάσταση της συμβολής της πολιτισμικής κληρονομιάς στην αειφορία σχετίζεται άμεσα με την εκπαίδευση, αφού η επαφή με μνημεία του παρελθόντος μπορεί να αξιοποιηθεί για την επίτευξη βασικών στόχων αυτής, όπως η μάθηση, η αλλαγή στάσεων, η προσωπική ανάπτυξη, η απόκτηση δεξιοτήτων, η ενίσχυση της αυτοπεποίθησης και η επικοινωνία. Ιδιαίτερα όσον αφορά τη μάθηση, αυτή μπορεί να επιτευχθεί τόσο μέσω των επίσημων πρακτικών της τυπικής εκπαίδευσης όσο και μέσω άλλων διαδικασιών ενεργού εμπλοκής μέσα από την εμπειρία και τη συμμετοχή. (Clark, 2008: 86-7).

Στη λογική αυτή η ανακήρυξη του 2018 ως Ευρωπαϊκού Έτους Πολιτιστικής Κληρονομιάς (EYCH 2018), στο πλαίσιο του οποίου η ΕΕ συνεργάζεται με διάφορους φορείς, όπως η UNESCO και το Συμβούλιο της Ευρώπης, θέτει ως βασικό στόχο την ενθάρρυνση των πολιτών της Ευρώπης να ανακαλύψουν την πολιτισμική κληρονομιά και να αλληλεπιδράσουν. Ιδιαίτερη αναφορά γίνεται στο ρόλο «της εκπαίδευσης και της διά βίου μάθησης, ιδιαίτερα με στόχο τα παιδιά, τους νέους και τους ηλικιωμένους, τις τοπικές κοινότητες και τις δυσπρόσιτες ομάδες»¹. Προτείνεται, επίσης (άρθρο 3):

ενημέρωση, εκθέσεις, εκπαίδευση και εκστρατείες ευαισθητοποίησης που θα μεταδίδουν αξίες όπως η πολυμορφία και ο διαπολιτισμικός διάλογος με τη χρήση στοιχείων από την πλούσια πολιτιστική κληρονομιά της Ευρώπης και θα παροτρύνουν το ευρύ κοινό να συμμετέχει στην προστασία και τη διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς και, γενικότερα, στην επίτευξη των στόχων του ευρωπαϊκού έτους.

Συμπερασματικά, η σύγχρονη αντίληψη για την προσέγγιση της πολιτισμικής κληρονομιάς έχει αξιοκεντρικό χαρακτήρα, αναδεικνύει την αλληλεπίδραση υλικής, άυλης και φυσικής κληρονομιάς, στηρίζεται στις αρχές της δημοκρατικότητας, της πολυφωνίας, του σεβασμού στη διαφορετικότητα, δεν αναπαράγει την ιδέα ενός μοναδικού πολιτισμικού «κανόνα», αλλά διερευνά τις ποικίλες επιμέρους ταυτότητες των μελών μιας κοινότητας και δίνει χώρο να ακουστούν οι προσωπικές τους ιστορίες, αναδεικνύει το στενό και τοπικό παράλληλα με το ευρύ και παγκόσμιο, ενισχύει τη συμμετοχικότητα και στηρίζεται στην αειφορία. Η εκπαίδευση ως μια διαδικασία που εξ ορισμού συνδέεται με τον πολιτισμό και τις ποικίλες εκδοχές του θα πρέπει να επιδιώκει την επαφή των μαθητών με την πολιτισμική κληρονομιά στηριγμένη στις παραπάνω αρχές.

1.2. Η μνήμη

*Οὐδὲν γεννᾶν καὶ τρέφειν ὡς ἡ μνήμη πέφυκε
Πλούταρχος, Ἠθικά, 1*

Η πολιτισμική κληρονομιά πηγάζει από το παρελθόν και ως εκ τούτου είναι συνδεδεμένη με την έννοια της μνήμης, για την οποία υπάρχει τεράστιο ενδιαφέρον

¹ Απόφαση (ΕΕ) 2017/864 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 17^{ης} Μαΐου 2017 σχετικά με το ευρωπαϊκό έτος πολιτιστικής κληρονομιάς (2018) Άρθρο 2, σ. L131/5. Ανακτήθηκε από <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32017D0864&from=EL>

τις δύο τελευταίες δεκαετίες (Γκαζή, 2010: 345). Ο Nora (1984: xvii) υποστηρίζει ότι το ενδιαφέρον γι' αυτό που ο ίδιος ονομάζει *τόπους μνήμης* οφείλεται στο ότι στις σύγχρονες αστικοποιημένες κοινωνίες δεν υπάρχουν πια *περιβάλλοντα μνήμης*. Ο Halbwachs (2013α: 75), ο οποίος έθεσε τις βάσεις στη μελέτη της μνήμης, τη διακρίνει σε ατομική και συλλογική επισημαίνοντας ότι το άτομο μετέχει και στις δύο.

1.2.1. Ατομική και συλλογική μνήμη

Όσον αφορά την ατομική μνήμη, αυτή είναι αποτέλεσμα του γενετικού μας υλικού, αλλά και της αλληλεπίδρασής μας με το περιβάλλον. Ο Freud υποστηρίζει ότι μνήμη είναι η βιωμένη εμπειρία του παρελθόντος προσεγγίζοντάς την ως διεργασία καθαρά ατομική. Ο Janet, ωστόσο, εισάγοντας την ιδέα της κοινωνικής διάστασης της μνήμης, επισημαίνει ότι αυτή δεν είναι μια ατομική πράξη που αφορά ένα απομονωμένο άτομο, αφού ο άνθρωπος ποτέ δεν είναι μόνος και οι μνήμες του κατασκευάζονται μέσω της αλληλεπίδρασης με τους άλλους (Μαντόγλου, 2009: 32 και 2010:37).

Ο Halbwachs, ο οποίος πρώτος προσέγγισε την έννοια της μνήμης από κοινωνιολογική άποψη (στο Γκαζή, 2010: 346), διαφοροποιείται, επίσης, από τον Freud και υποστηρίζει ότι η μνήμη δεν είναι βίωμα, είναι μια ανακατασκευή του παρελθόντος με αφετηρία το παρόν με αναφορές στη συνείδηση της ομάδας. Η μνήμη δεν μπορεί να υπάρξει έξω από το παρόν, ενώ η ατομική μνήμη είναι αλληλένδετη με την συλλογική, αφού δεν μπορεί να παραχθεί έξω από το κοινωνικό της πλαίσιο. Η διαδικασία παραγωγής των αναμνήσεων αφορά, βέβαια, την προσωπική ζωή του καθενός, έχει όμως ανάγκη κοινωνικά καθορισμένα πλαίσια, τον χώρο, τον χρόνο, τη γλώσσα, και την εμπειρία (Halbwachs, 2013β: 13 και 145-175).

Η συλλογική μνήμη, από την άλλη, αφορά τη μνήμη της ομάδας, που μπορεί να λάβει τη σημασία της γενιάς, της τοπικής κοινότητας, του έθνους ή ακόμα και της παγκόσμιας κοινότητας. Ορισμένοι μελετητές επιλέγουν τον όρο «κοινωνική μνήμη», θέλοντας να δώσουν έμφαση στον κοινωνικό χαρακτήρα της κατασκευής της, ενώ άλλοι τον όρο «πολιτισμική» μνήμη, εντοπίζοντας τη σημασία της στη διάδραση του ατόμου με το πολιτισμικό του πλαίσιο (Γκαζή, 2010: 347). Η συλλογική μνήμη προϋποθέτει αλληλεπίδραση των μελών της ομάδας. Ο Moscovici υποστηρίζει ότι η μνήμη είναι μια συν-κατασκευή του παρελθόντος στο παρόν που επιτυγχάνεται μέσω

της αλληλεπίδρασης ή της σύγκρουσης ατόμων, ομάδων, ευρύτερων κοινωνικών συσσωματώσεων και θεσμών (Μαντόγλου, 2010: 47). Η κύρια λειτουργία της συλλογικής μνήμης είναι η εξασφάλιση της συνοχής της κοινωνικής ομάδας και η διασφάλιση της ταυτότητάς της στο παρόν και στο μέλλον (Μαντόγλου, 2009: 22). Δημιουργούνται, δηλαδή, μέσω αυτής, όπως παρατηρεί η Irwin – Zarecka, *κοινοότητες μνήμης*, χαρακτηριστικό των οποίων είναι ότι τα μέλη της αποδίδουν κοινό νόημα σε μια εμπειρία ανεξαρτήτως αν τη βίωσαν τα ίδια (στο Γκαζή, 2010: 347).

Από τα παραπάνω γίνεται σαφές ότι η ατομική και η συλλογική μνήμη είναι έννοιες αλληλοσυμπληρούμενες. Ο Halbwachs τονίζει ότι, όπως η ατομική μνήμη εξαρτάται, επηρεάζεται και καθορίζεται από τη συλλογική, έτσι και η συλλογική μνήμη συνδέεται με την ατομική και εξαρτάται από αυτήν, αφού εμπεριέχει τις ατομικές μνήμες. Η μία ενσωματώνει στοιχεία της άλλης, αλλά και οι δύο λειτουργούν αυτόνομα, η καθεμιά με τους δικούς της κανόνες. Η συλλογική μνήμη περιορίζεται στο χώρο και τον χρόνο, όπως και η ατομική, αλλά έχει μεγαλύτερο εύρος στο βαθμό που ενσωματώνει μνήμες που το άτομο δεν έζησε (Μαντόγλου, 2009: 43-45).

Η συλλογική μνήμη δεν ταυτίζεται με την ιστορική. Ο Halbwachs (2013α: 88-93) παρατηρεί ότι η μνήμη μας στηρίζεται στο βιωμένο παρελθόν, με το οποίο ήρθαμε σε επαφή μέσω των προηγούμενων γενεών, των γονέων και των παππούδων μας, πολύ περισσότερο απ' ό,τι στο ιστορικό παρελθόν, το οποίο έχουμε γνωρίσει μόνο μέσω της καταγεγραμμένης ιστορίας. Ο ίδιος χαρακτηριστικά λέει ότι «η μνήμη μας δεν στηρίζεται στην ιστορία που έχουμε μάθει, αλλά στην ιστορία που έχουμε ζήσει» και υποστηρίζει ότι το στοιχείο που ενυπάρχει σε κάθε πράξη μνήμης είναι μια αυτάρκης ατομική συνείδηση (Halbwachs 2013α: 82, 84). Η Μαντόγλου (2010: 60-61) διευκρινίζει ότι η καταγεγραμμένη Ιστορία είναι μια επιστημονική αναπαράσταση του παρελθόντος, ενώ η συλλογική μνήμη αφορά την ανασύσταση του παρελθόντος από τον μέσο πρακτικό άνθρωπο. Η συλλογική μνήμη έχει την τάση να μυθοποιεί το παρελθόν, δημιουργώντας ένα αφήγημα που της επιτρέπει να συσπειρώνεται και να συγκροτεί ταυτότητες. Η Ιστορία, από την άλλη, αναζητά τεκμηριωμένες εξηγήσεις και τονίζει τις ασυνέχειες. Καμία από τις δύο, ωστόσο, δεν μπορούμε να θεωρήσουμε ότι εκπροσωπεί την αλήθεια και την αντικειμενικότητα, αφού και οι δύο είναι δραστηριότητες υποκειμένων που εμπλέκονται με ένα ιστορικοκοινωνικό πλαίσιο.

Η συλλογική μνήμη διακρίνεται, επίσης, από τη θεσμική μνήμη. Η πρώτη διαμορφώνεται από τα κάτω και είναι η βιωμένη εμπειρία ατόμων ή ομάδων (Μαντόγλου, 2010: 70), ενώ η δεύτερη είναι η θεσμοθετημένη, επίσημη, καταγραφή του παρελθόντος που εκφράζεται και επιβάλλεται άνωθεν (νομοθεσία, σχολικά εγχειρίδια, επίσημες ομιλίες και επιτελεστικές μνημονικές πρακτικές). Ο Foucault διακρίνει, αντιστοίχως, την επίσημη ιστορία από την αντι-ιστορία (counter-history). Η πρώτη οικοδομεί ένα αφήγημα ενότητας, συνέχειας και σεβασμού στο κοινό παρελθόν, αποσιωπώντας άλλες εναλλακτικές ερμηνείες και καταδικάζοντας στη λήθη γεγονότα που δεν εξυπηρετούν το παραπάνω αφήγημα, η δεύτερη, αντιθέτως, τις αναδεικνύει θέτοντας σε συζήτηση το στερεό οικοδόμημα της επίσημης ιστορίας (Medina, 2011: 14). Οι εναλλακτικές αυτές αφηγήσεις, που ο Foucault ονόμασε αντι-μνήμες (counter-memories), αρθρώνονται κατά κύριο λόγο από ομάδες που δεν έχουν την ισχύ να συμμετάσχουν στην σύνθεση της επίσημης ιστορίας (Μπαδά και Ματσούκη, 2010: 378).

Από τα παραπάνω γίνεται φανερό ότι η μνήμη έχει πολλές αλληλοσυμπληρούμενες, αλλά και συχνά αλληλοσυγκρουόμενες εκδοχές. Υπάρχουν τόσες μνήμες όσες και ομάδες και ακόμα περισσότερες, αφού ακόμα και τα μέλη της ίδιας ομάδας αφηγούνται με διαφορετικό τρόπο το ίδιο γεγονός. Έτσι, σήμερα το ενδιαφέρον μετατοπίζεται από τη μνήμη στις μνήμες, την ανάδειξη, δηλαδή, της μνήμης διαφορετικών ομάδων (Γκαζή, 2010: 346-7). Η ενθάρρυνση του καθενός να αφηγηθεί τη δική του εκδοχή της αλήθειας, η ανάδειξη των διαφορετικών και μερικές φορές περιθωριακών αφηγήσεων είναι μια διαδικασία δημοκρατική, που ενισχύει τον πλουραλισμό, δίνει φωνή στις αντι-μνήμες και επιδιώκει την ανάδειξη της αντιφατικότητας, τη δημιουργική σύγκρουση και τη διάδραση (Γκαζή, 2010: 348 και Medina, 2010: 24).

Η μνήμη αναπτύσσει, όπως προαναφέρθηκε, δυναμική σχέση με τον χρόνο και τον χώρο. Ο Halbwachs (2013β: 131) υποστηρίζει ότι το χωροχρονικό πλαίσιο αποτελεί ένα σύνολο σταθερών και κυρίαρχων αναπαραστάσεων που επιτρέπουν την ανάκληση της ανάμνησης, ενώ ο Λιάκος (1999: 264) παρατηρεί ότι οι δύο αυτές έννοιες είναι τα κύρια αντικείμενα της ιστορικής σημείωσης. Και συμπληρώνει ότι στο χώρο αντανakλώνται χαρακτηριστικά του χρόνου, και τον μετατρέπουν, όπως θα έλεγε ο R. Samuel σε *θέατρο μνήμης*.

Όσον αφορά τον χρόνο, η γνωστική ψυχολογία υποστηρίζει ότι η αντίληψη της χρονικής διάρκειας και η χρονική εμπειρία είναι έννοιες που δεν ταυτίζονται και

ότι ο συνδυαστικός κρίκος ανάμεσα στις δύο είναι η χρονική μνήμη (Μαντόγλου, 2009:81). Ο Halbwachs (2013α: 142) παρατηρεί ότι η ύπαρξη του χρόνου είναι μια από τις προϋποθέσεις της μνήμης και υπογραμμίζει ότι ο χρόνος δεν είναι μια ακολουθία γεγονότων ή ένα άθροισμα διαφορών. Προσθέτει, επίσης, πως στις συλλογικές συνειδήσεις δεν υπάρχει ένας, αλλά πολλοί χρόνοι. Η κατάτμηση του χρόνου, αλλά και η σημασία που αυτός έχει διαφοροποιείται από ομάδα σε ομάδα (Μαντόγλου, 2009: 85-86). Οι διαφορετικές κοινωνικές ομάδες συνθέτουν τη δική τους μνήμη, η οποία συνδέεται με μια διαφορετική αναπαράσταση του χρόνου και είναι συνάρτηση του αντίκτυπου των γεγονότων και όχι του γεγονότος αυτού καθαυτού (Halbwachs, 2013α: 138 και Μαντόγλου, 2009: 88).

Καθοριστικός είναι, επίσης, ο ρόλος του χώρου, ο οποίος επιδρά δυναμικά στη συλλογική μνήμη, την επηρεάζει και την καθορίζει. Αντλώντας από τον ορισμό του χώρου ως θεάτρου μνήμης, που προαναφέρθηκε, θα μπορούσαμε να παρατηρήσουμε ότι, όπως ο σκηνικός χώρος επηρεάζει και καθορίζει το θεατρικό αποτέλεσμα, έτσι και ο φυσικός χώρος επηρεάζει και καθορίζει την ανθρώπινη ζωή. Ο χώρος δεν είναι ένα αμέτοχο σκηνικό ερήμην του οποίου εξελίσσεται η ιστορία. Δεν αντανακλά το κοινωνικό και πολιτισμικό γίνεσθαι, αλλά συμμετέχει σ' αυτό και το επηρεάζει. Είναι μέσο και προϋπόθεση παραγωγής κοινωνικοπολιτισμικών νοημάτων και όχι μόνο αποτέλεσμα αυτών (Λαμπροπούλου 2016: 11). Το χωρικό πλαίσιο προσδιορίζει και προστατεύει τις κοινωνικές ομάδες, υπαγορεύει τις στάσεις και τις συμπεριφορές τους. Έτσι, ο χώρος κινητοποιεί τις εμπειρίες της ζωής και αποτελεί το υλικό και από σημείο αναφοράς της συλλογικής μνήμης (Μαντόγλου, 2009: 91).

Με την υλικότητα της μνήμης συνδέονται και τα αντικείμενα, τα οποία έχοντας συχνά διάρκεια ζωής μεγαλύτερη από των ανθρώπων λειτουργούν ως «μνημεία» της δράσης και της σκέψης εκείνων που τα δημιούργησαν ή τα χρησιμοποίησαν. Τα περισσότερα αντικείμενα έχουν αρχικά χρηστικό ρόλο, αλλά μερικά απ' αυτά αποκτούν κάποια χρονική στιγμή συμβολική σημασία και αναγνωρίζονται ως «μνημεία». Τα υλικά αυτά κατάλοιπα του παρελθόντος που κινητοποιούν τη μνήμη μπορούν να λειτουργήσουν ως «μνημονικοί σύνδεσμοι με το παρελθόν» (Γκαζή, 2010: 349).

1.2.2 Το αστικό περιβάλλον ως χώρος μνήμης

*Η πόλη είναι ένα σύμβολο
που εκφράζει την ένταση
ανάμεσα στη γεωμετρική λογική
και στο μωσαϊκό των ανθρώπινων υπάρξεων.*

Italo Calvino, *Οι άορατες πόλεις*

Το αστικό περιβάλλον είναι μια έκφανση της έννοιας του χώρου στον οποίο αποτυπώνεται δυναμικά η συλλογική μνήμη. Το δομημένο αστικό περιβάλλον περικλείει ένα σύνολο υλικών θραυσμάτων του παρελθόντος, μια σειρά στρωμάτων μνήμης, ένα σύνολο αποτυπώσεων διαφορετικών ιστορικών περιόδων που το καθιστά ένα αρχιτεκτονικό και μνημονικό παλίμψηστο (Κοο, 2009: 829). Η ποικιλία των χώρων που συναποτελούν την πόλη συγκροτούν έναν τόπο μνήμης, όπου απηχούνται οι συνθήκες της ζωής και οι συνήθειες των κατοίκων στο παρελθόν μέσα από τον συνεχή διάλογο με το παρόν του αστικού τοπίου (Λάζου, 2016: 209). Η ίδια η οργάνωση του αστικού περιβάλλοντος είναι φορέας της μνήμης στις πολλές διαφορετικές εκφάνσεις της (πολιτισμική, επικοινωνιακή, συλλογική, ατομική κλπ.) (Λαμπροπούλου, 2016: 13). Η αστική μνήμη, επομένως, αφορά την ιστορία της πόλης και των κοινωνικών ομάδων που την κατοίκησαν στο παρελθόν σε άμεση σύνδεση με το παρόν της.

Ο Halbwachs (2013α: 91), φέρνοντας το παράδειγμα της αστικού τοπίου του Παρισιού, διαπιστώνει ότι η πόλη φέρει σημάδια του άλλοτε, τα οποία ο παρατηρητής μπορεί να εντοπίσει τόσο στο οικιστικό περιβάλλον της πόλης όσο και σε ορισμένες συνήθειες των ανθρώπων. Το αστικό περιβάλλον ως ανθρωπογενές τοπίο διασώζει αποσπασματικές μαρτυρίες για τις πολιτισμικές, κοινωνικές, οικονομικές, πολιτικές δομές του παρελθόντος. Επειδή, μάλιστα, δεν έχει τον θεσμικό χαρακτήρα ενός μουσείου, δεν εκφράζει απαραίτητα την επίσημη ιστορία ούτε και προτείνει μία και μοναδική ερμηνεία του παρελθόντος (Κασβίκης και Ανδρέου, 2008: 129). Η Λαμπροπούλου (2016: 10) επισημαίνει ότι η πόλη ως τόπος υλικός και συμβολικός, ως χώρος όπου μπορούν να αναπτυχθούν ποικίλα ρεπερτόρια χρήσης, αποτελεί ένα περιβάλλον που συμπυκνώνει σύνθετα και αντικρουόμενα νοήματα και πολλές διαφορετικές αφηγήσεις.

Είναι, λοιπόν, συχνά η πόλη ένα τοπίο σύγκρουσης. Τα όρια μεταξύ των διαφορετικών και αλληλοσυγκρουόμενων κοινωνικών ομάδων που συνδιαμορφώνουν την ταυτότητα της πόλης είναι διακριτά και στον χώρο. «Το ορατό

σύνορο φτιάχνει τον αόρατο “άλλο”» επισημαίνει η Ηλιοπούλου (2016: 89-90) και παρατηρεί ότι το σύνορο αυτό μπορεί να είναι πραγματικό, αλλά και φαντασικό. Στον χώρο οι κοινωνικές σχέσεις αποκτούν υλικότητα και διεκδικούν την ηγεμονία σε χωροταξικά χαρτογραφημένους χώρους επιδιώκοντας την παραγωγή χωροκοινωνικών ολοτήτων. Ο χώρος είναι αποτέλεσμα μετεωρισμού ανάμεσα στην ύλη και το νόημα, αποτύπωση του κοινωνικού και πολιτικού ελέγχου, αλλά και της αντίστασης στον έλεγχο αυτό. Ο πολεοδομικός σχεδιασμός μιας πόλης, η λειτουργία του κεφαλαίου, οι συνήθειες των ποικίλων κοινοτήτων της πόλης συνθέτουν τα τοπία της αστικής μνήμης (Λαμπροπούλου, 2016:13-14).

Η παραπάνω διαπίστωση δεν σημαίνει, βέβαια, ότι και η πόλη δεν φέρει σημάδια των επίσημων μνημονικών πολιτικών μέσω δημοσίων κτιρίων, ηρώων, αγαλμάτων κλπ. (Κασβίκης & Ανδρέου, 2008: 129). Η πόλη είναι αποτέλεσμα της επιλογής του παρόντος επί του παρελθόντος. Τα μνημεία, η αρχιτεκτονική, η πολεοδομία, ο χαρακτηρισμός ορισμένων κτιρίων ως διατηρητέων, οι ονομασίες και οι μετονομασίες πόλεων και οδών αποτελούν επιλογές και μηχανισμούς της ιστορικής σημείωσης του περιβάλλοντος (Λιάκος, 1999: 264). Σημάδια των επίσημων μνημονικών πολιτικών ή του εκσυγχρονισμού των υποδομών ή ακόμα των ιστορικών συγκυριών είναι, τέλος, και οι απουσίες στον χώρο της πόλης, τα κατεδαφισμένα ή κατεστραμμένα κτίρια, τα κλεμμένα αντικείμενα και έργα τέχνης, που άλλοτε δέσποζαν στο αστικό περιβάλλον και τώρα παραμένουν ζωντανά στη συλλογική μνήμη και στη συνείδηση των τοπικών κοινοτήτων.

1.2.3. Μνήμη και προφορική ιστορία

Κατά το δεύτερο μισό του 20ού αιώνα παρατηρείται μια στροφή της ιστορικής συνείδησης προς την ιστορική μνήμη. Η ιστορία αντιμετωπίζεται ως βιωμένο παρελθόν που βρίσκεται στη συνείδηση του καθενός υποκειμένου. Δεν προσεγγίζεται πλέον ως λόγος χειραφέτησης, αυτογνωσίας και προόδου, αλλά γίνεται αντιληπτή ως προσωπική εμπειρία. Η γενίκευση και η γιγάντωση αυτής της τάσης στα τέλη του 20ού αιώνα οδήγησε στη μετατόπιση του ιστορικού ενδιαφέροντος από το γεγονός, που συνδέεται με το αίτημα της αντικειμενικότητας, στην εμπειρία, που εξ ορισμού συνδέεται με την υποκειμενικότητα (Λιάκος, 2015: 37-39). Οι σύγχρονες ιστοριογραφικές προσεγγίσεις ενδιαφέρονται για τη ζωή των απλών ανθρώπων και τη μεταξύ τους αλληλεπίδραση, καθώς και για τις ποικίλες διαστάσεις της

κοινωνικότητας δίνοντας έτσι λόγο στις αντι-μνήμες, στις «σιωπηλές» κοινότητες (εργάτες, πρόσφυγες, εθνικές μειοψηφίες, γυναίκες) που δεν ανήκουν στους πρωταγωνιστές της ιστορίας και θεμελιώνοντας αυτό που έχει ονομαστεί «ιστορία από τα κάτω» (Σακκά, 2008:1).

Η Abrams (2010/2014: 12) θεωρεί ότι η προφορική ιστορία είναι η μέθοδος και συγχρόνως το αποτέλεσμα της. Η διαδικασία, δηλαδή, διεξαγωγής συνεντεύξεων με στόχο τη συγκέντρωση πληροφοριών για το παρελθόν και η καταγραφή τους, αλλά και η ίδια η αφήγηση ως προϊόν της συνέντευξης. Σήμερα, η συλλογή προφορικών μαρτυριών χρησιμοποιείται ως ερευνητική πρακτική όχι μόνο από την ιστορία, αλλά και από άλλους επιστημονικούς κλάδους, όπως η εθνολογία, η ανθρωπολογία, η κοινωνιολογία, η ψυχολογία, η εκπαίδευση, η μουσειολογία και αποτελεί ένα δυναμικό διεπιστημονικό πεδίο αλληλεπιδράσεων μεταξύ των διαφορετικών αυτών επιστημονικών τομέων (Abrams, 2010/2014: 12, Νάκου & Γκαζή, 2015: 13).

Η προφορική ιστορία αποτυπώνει τον τρόπο με τον οποίο βίωσαν οι απλοί άνθρωποι μεγάλα ιστορικά γεγονότα, αλλά και την καθημερινή τους ζωή, την οικογένεια, το σχολείο, την οικιακή εργασία, την πολιτική στράτευση, την προσφυγιά και τη μετανάστευση. Ανοίγει, έτσι, το πεδίο για νέου είδους τεκμήρια. Δίπλα στο αρχειακό υλικό που συγκεντρώνει και μελετά ο ερευνητής ιστορικός, δίπλα στις δηλώσεις και τις αποφάσεις επίσημων αρχών μπορούν να παρατεθούν απόψεις και εμπειρίες απλών ανθρώπων που βίωσαν το κλίμα της εποχής και τις συνέπειες αυτών αποφάσεων. Επιτυγχάνεται, έτσι, η ρεαλιστικότερη ανασύνθεση του παρελθόντος και η δικαιότερη εκτίμησή του, ενώ η ιστορική αφήγηση γίνεται πιο δημοκρατική (Thompson, 1978/2008: 34-35, 37).

Ιδιαίτερα για τον αστικό χώρο, οι μνήμες και οι προφορικές μαρτυρίες συνδέονται οργανικά με αυτόν και αποτελούν συνέχειά του. Η Λαμπροπούλου (2016: 10) παρατηρεί ότι οι έννοιες «μνήμη», «πόλη», «προφορική μαρτυρία» δεν μπορούν να διαχωριστούν απόλυτα μεταξύ τους. Είναι χώροι «ρευστοί και διαπερατοί» που μεταβάλλονται μαζί με το ιστορικό και πολιτισμικό συγκείμενο. Ο Thompson (1978/2008: 36) επισημαίνει ότι οι προφορικές μαρτυρίες προσφέρονται για τη μελέτη ιδιαίτερων θεματικών ενοτήτων της ζωής στην πόλη, όπως η βιομηχανία και το εμπόριο, το μικροαστικό προάστιο, οι τοπικοί κοινωνικοί διαχωρισμοί, η μετανάστευση, οι σχέσεις των μελών της κοινωνίας, ο ελεύθερος χρόνος ή οι εργασιακές συνθήκες.

Η Abrams (2010/2014: 11, 19) παρατηρεί ότι ένα καίριο σημείο διαφοροποίησης της προφορικής ιστορίας από τις άλλες ιστορικές πηγές είναι ο τρόπος συλλογής των προφορικών μαρτυριών μέσω της συνέντευξης. Θεωρεί ότι η συνέντευξη αποτελεί ένα επικοινωνιακό γεγονός που συνδέει το παρελθόν με το παρόν και που απαιτεί να μπορεί ο ερευνητής να βλέπει πίσω απ' όσα λέγονται το πώς και το γιατί λέγονται και το τι αυτά σημαίνουν. Βάσει αυτής της παραδοχής, αναγνωρίζει στηριγμένη στις απόψεις του Portelli, επτά χαρακτηριστικά που διαφοροποιούν της πηγές της προφορικής ιστορίας από τις άλλες ιστορικές πηγές.

Τα πρώτα τρία, η *προφορικότητα*, η *αφηγηματικότητα* και η *επιτέλεση* σχετίζονται με τη χρήση του λόγου, τα παραγλωσσικά και εξωγλωσσικά στοιχεία που τον συνοδεύουν, την πιθανή χρήση ιδιώματος ή διαλέκτου, τις εκφραστικές επιλογές της αφήγησης που σχετίζονται με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του ομιλητή, αλλά και της κοινότητας στην οποία ανήκει, το ύφος, τη στάση του σώματος και το γενικότερο προφίλ που υιοθετεί ο πληροφορητής κατά τη διάρκεια της συνέντευξης. Το τέταρτο χαρακτηριστικό είναι η *υποκειμενικότητα*, όχι με την έννοια της οπτικής γωνίας υπό την οποία παρουσιάζεται ένα γεγονός – αυτή μπορεί να ανιχνευθεί σε όλων των ειδών τις πηγές – αλλά με την έννοια της προσωπικής ματιάς και των συναισθηματικών αντιδράσεων του πληροφορητή με αφορμή το αφηγούμενο γεγονός. Ένα ακόμα θεμελιώδες χαρακτηριστικό της προφορικής ιστορίας είναι η *μνήμη*, η οποία είναι εύθραυστη και χαρακτηρίζεται από μεταβλητότητα και αστάθεια, συνδέεται με τη λήθη και «μολύνεται» από εξωτερικές επιρροές που προέρχονται από την κοινότητα ή το ευρύτερο πολιτισμικό πλαίσιο. Αυτές οι λειτουργίες της ατομικής μνήμης δεν θεωρούνται μειονέκτημα, αντιθέτως προσφέρουν πολύτιμο υλικό για την κατανόηση της συλλογικής μνήμης. Τα δύο τελευταία χαρακτηριστικά, η *μεταβλητότητα* και η *συνεργασία* συνδέονται με το στοιχείο της διυποκειμενικότητας, της αλληλεπίδρασης, δηλαδή, του ερευνητή με τον πληροφορητή και της συνεργατικότητας, από τις οποίες προκύπτουν οι ιστορικές πηγές, γιατί στην προφορική ιστορία οι πηγές δημιουργούνται ακριβώς μέσω αυτής της αλληλεπίδρασης (Abrams, 2010/2014: 34-43).

Όσον αφορά την αξιοποίηση του υλικού που συγκεντρώνεται από ένα πρόγραμμα συλλογής προφορικών μαρτυριών αυτό μπορεί να χρησιμοποιηθεί, βέβαια, για τη συγγραφή βιβλίων ή τη διεξαγωγή προγραμμάτων, αλλά και για πολλούς ακόμα σκοπούς. Έτσι, μπορεί να αξιοποιηθεί σε μουσεία, αρχεία και βιβλιοθήκες, να λειτουργήσει υποστηρικτικά στη δημιουργία ενός εκθέματος (π.χ.

αναπαράσταση ενός δωματίου του παρελθόντος), να αποτελέσει το πρωτογενές υλικό μιας ραδιοφωνικής ή τηλεοπτικής εκπομπής ή ακόμα μιας ταινίας και, τέλος, να αποτελέσει το έναυσμα για το στήσιμο μιας θεατρικής παράστασης στη λογική του θεάτρου αναμνήσεων που θα στηρίζεται στη συλλογικότητα και θα είναι προϊόν συμμετοχικής συμπαραγωγής (Thompson, 1978/2008: 41-46).

Ένα πεδίο στο οποίο μπορεί να αξιοποιηθεί η προφορική ιστορία με σημαντικά αποτελέσματα είναι η εκπαίδευση. Η στρατηγική της συλλογής προφορικών μαρτυριών τόσο στο πλαίσιο της διδασκαλίας διαφόρων γνωστικών αντικειμένων με προεξάρχον το μάθημα της Ιστορίας όσο και σε δράσεις που σχετίζονται με την Τοπική Ιστορία εντάσσει τον ιστορικό γραμματισμό στο ευρύτερο πλαίσιο του κοινωνικού γραμματισμού, αφού συμβάλλει στην καλλιέργεια κοινωνικών δεξιοτήτων, όπως η επικοινωνιακή ικανότητα και η ενσυναίσθηση. Παράλληλα, οι μαθητές αναπτύσσουν τις ερευνητικές τους δεξιότητες και την κριτική τους ικανότητα, την ικανότητα να θέτουν μια σειρά αποτελεσματικών ερωτήσεων, να αξιολογούν τη σχετικότητα και την ακρίβεια των αφηγήσεων και εν τέλει να παράγουν και όχι να αναπαράγουν την ιστορική γνώση (Σακκά, 2008: 7-9). Επιπλέον, η προφορική ιστορία ευαισθητοποιεί τους μαθητές σε θέματα που αφορούν το οικείο περιβάλλον τους και ενεργοποιεί το συναίσθημα ωθώντας τους με αυτόν τον τρόπο να εστιάσουν την προσοχή τους εκτός από τον εαυτό τους και στην οικογένεια και την κοινότητα στην οποία ζουν (Richie, 2003: 193-4).

Κεφάλαιο 2

2. Πολιτισμική κληρονομιά και εκπαίδευση

Στις μέρες μας το ενδιαφέρον για την πολιτισμική κληρονομιά γίνεται όλο και πιο έντονο, λόγω της τεχνολογικής εξέλιξης και της παγκόσμιας διάδοσης ενός μαζικού πολιτισμού που, συχνά αναφομοίωτος, υιοθετείται από διαφορετικούς λαούς. Η διαμόρφωση ατομικής και κοινωνικής ταυτότητας, η συνειδητοποίηση δηλαδή των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών που μας διαφοροποιούν από τους άλλους (γλώσσα, θρησκεία, εκπαίδευση, οικογένεια, εργασία κλπ.) είναι στις σύγχρονες μεταβιομηχανικές κοινωνίες ιδιαίτερα δύσκολη και σύνθετη διαδικασία (Παληκίδης, 2010: 21). Έτσι, έχει δοθεί έμφαση στην ανάδειξη των στοιχείων της ιδιαίτερης πολιτισμικής ταυτότητας του κάθε τόπου, αλλά και στην ανάγκη επαναπροσδιορισμού του περιεχομένου το όρου «πολιτισμική κληρονομιά», ο οποίος στη σημερινή συγκυρία της παγκοσμιοποίησης διευρύνεται προσλαμβάνοντας τοπική, εθνική, αλλά και υπερεθνική και οικουμενική διάσταση (Στεφάνου, Αθανασιάδης και Στέφος, 2013: 2).

Το ενδιαφέρον αυτό για την έρευνα και την ανάδειξη της πολιτισμικής κληρονομιάς συνδέεται σε μεγάλο βαθμό με τη διαδικασία της εκπαίδευσης, στοιχείο το οποίο αποτυπώνεται σε συμφωνίες, διακηρύξεις και άλλα κείμενα που συντάχθηκαν σε ευρωπαϊκό και σε διεθνές επίπεδο.

Ενδεικτικά αναφέρουμε τα εξής:

Το Συμβούλιο Παιδείας της Ε.Ε. του 2006 έθεσε ως βασικό στόχο την καλλιέργεια οκτώ βασικών ικανοτήτων που σχετίζονται με τη διά βίου μάθηση, ένας από τους οποίους είναι η καλλιέργεια της πολιτισμικής συνείδησης και έκφρασης.

Η Σύμβαση του Φάρο, που υπογράφηκε από το Συμβούλιο της Ευρώπης το 2005, τέθηκε σε ισχύ το 2011 και αφορά στην αξία της πολιτισμικής κληρονομιάς για την κοινωνία, ορίζει ότι θα πρέπει να συμπεριληφθεί η πολιτισμική κληρονομιά σε όλες τις βαθμίδες της εκπαίδευσης, όχι ως ξεχωριστό γνωστικό αντικείμενο, αλλά ως γόνιμη πηγή προσέγγισης των διαφορετικών διδακτικών αντικειμένων (άρθρο 13).

Ο τέταρτος στόχος της *Ατζέντας 2030*, που υιοθετήθηκε από τον ΟΗΕ το 2015, είναι η ποιοτική εκπαίδευση η οποία συνδέεται μεταξύ άλλων με την

«αναγνώριση της πολιτισμικής ποικιλομορφίας και της συμβολής του πολιτισμού στη βιώσιμη ανάπτυξη» (άρθρο 4.7)².

Στην ίδια λογική η απόφαση του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της Ευρώπης να ανακηρύξει το 2018 ως έτος πολιτιστικής κληρονομιάς λαμβάνει υπόψη τον παραπάνω στόχο δηλώνοντας ότι ένας τρόπος, για να κατανοηθεί η σημασία «της προστασίας και προώθησης της πολυμορφίας στην πολιτιστική έκφραση» είναι τα εκπαιδευτικά προγράμματα (8), ενώ δίνει έμφαση στην «εφαρμογή νέων συμμετοχικών και διαπολιτισμικών προσεγγίσεων όσον αφορά τις πολιτικές για την πολιτιστική κληρονομιά και τις εκπαιδευτικές πρωτοβουλίες, που αναγνωρίζουν ίση αξία σε όλες τις μορφές πολιτιστικής κληρονομιάς»(11)³.

Οι παραπάνω στάσεις απηχούνται και στην εκπαιδευτική πολιτική και στα αναλυτικά προγράμματα πολλών χωρών της Ευρώπης. Τα προγράμματα αυτά αναδεικνύουν σε σημαντικό παράγοντα της εκπαιδευτικής πράξης την επαφή με την πολιτισμική κληρονομιά, την προώθηση και την προστασία της και προτείνουν σύγχρονες συμμετοχικές πρακτικές για την προσέγγισή της.

2.1. Σχολείο και πολιτισμική κληρονομιά: η σύγχρονη ελληνική πραγματικότητα

Όσον αφορά την ελληνική εκπαιδευτική πραγματικότητα η επαφή των μαθητών με την πολιτισμική κληρονομιά στην πρωτοβάθμια και στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση εντάσσεται σήμερα στο πλαίσιο μιας ευρύτερης προσπάθειας αλλαγής του χαρακτήρα του εκπαιδευτικού συστήματος που έχει ξεκινήσει την τελευταία εικοσαετία.

Ένα πρόγραμμα καινοτόμο και ρηξικέλευθο για την εποχή του, που απηχεί αυτή την προσπάθεια, ήταν το Πρόγραμμα «Μελίνα – Εκπαίδευση και Πολιτισμός» που υλοποίησαν από κοινού το Υπουργείο Παιδείας και το Υπουργείο Πολιτισμού το διάστημα 1995-2004. Στόχος του προγράμματος ήταν να δώσει έμφαση στην πολιτιστική διάσταση της εκπαίδευσης, διαχέοντας δραστηριότητες που σχετίζονται με τον πολιτισμό και την τέχνη σε όλα τα διδακτικά αντικείμενα και ανοίγοντας τη

² Το ψήφισμα του ΟΗΕ στην Ατζέντα 2030 για τη βιώσιμη ανάπτυξη υιοθετήθηκε στο πλαίσιο της 70^{ης} Γενικής Συνέλευσης των Ηνωμένων Εθνών στις 25 Σεπτεμβρίου 2015 και περιλαμβάνει 17 στόχους. Ανακτήθηκε από:

https://www.unric.org/el/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=36&Itemid=71 (πρόσβαση στις 14/5/2018)

³ Απόφαση (ΕΕ) 2017/864 ό.π.

σχολική ζωή σε χώρους πολιτισμικής αναφοράς, καθώς και σε καλλιτέχνες και ειδικούς (Τερεζάκη, 2006: 106-7).

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν, επίσης, σήμερα οι εκπαιδευτικές δράσεις της Διεύθυνσης Νεότερου Πολιτιστικού Αποθέματος και Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς του ΥΠΠΟΑ,⁴ όπως, για παράδειγμα, η πιλοτική συνεργασία του τα δύο τελευταία χρόνια με το Φεστιβάλ Εθνογραφικού Κινηματογράφου της Αθήνας που αποσκοπεί στην γνωριμία της εκπαιδευτικής κοινότητας με το εθνογραφικό ντοκιμαντέρ και την παραγωγή ανάλογων ντοκιμαντέρ από τους μαθητές.⁵ Πολλά σχολεία συμμετέχουν, επίσης, σε προγράμματα ανάδειξης της πολιτισμικής κληρονομιάς, όπως στην εκπαιδευτική δράση της Εταιρείας *Διάζωμα* «Υιοθεσία αρχαίων θεάτρων. Μαθητές ξεναγούν μαθητές σε αρχαία θέατρα»⁶, αλλά και σε ευρωπαϊκά προγράμματα ή και προγράμματα της UNESCO, όπως το World Heritage Education Programme, στόχος του οποίου είναι η προστασία της κοινής πολιτισμικής και φυσικής κληρονομιάς.⁷

Όσον αφορά το πρόγραμμα σπουδών των σχολείων, το 1998 συντάχθηκε το Ενιαίο Πλαίσιο Προγραμμάτων Σπουδών (Ε.Π.Π.Σ.) για την πρωτοβάθμια και τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση, στο οποίο επιχειρείται να αποκτήσουν τα προγράμματα ευελιξία ξεφεύγοντας από την προσέγγιση της μάθησης ως συσσώρευσης γνώσεων και να ενθαρρύνουν τους εκπαιδευτικούς στην αναζήτηση συμμετοχικών και βιωματικών πρακτικών για την κατάκτηση της γνώσης. Στη συνέχεια, το 2003, με τη θεσμοθέτηση του Διαθεματικού Ενιαίου Πλαισίου Προγραμμάτων Σπουδών (Δ.Ε.Π.Π.Σ.) εισήχθηκε επισήμως στην ελληνική εκπαίδευση η έννοια της διαθεματικότητας, της οριζόντιας δηλαδή διασύνδεσης των γνωστικών αντικειμένων και της ανακαλυπτικής, βιωματικής και ομαδοσυνεργατικής μάθησης ως προς τη διδακτική μεθοδολογία. Η διδασκαλία προβλέπεται να είναι στοχοκεντρική, ενώ

⁴ <http://ayla.culture.gr/> (πρόσβαση στις 14/5/2018)

⁵ <https://www.ethnofest.gr/el/blog/%CE%BF-%CE%B5%CE%B8%CE%BD%CE%BF%CE%B3%CF%81%CE%B1%CF%86%CE%B9%CE%BA%CF%8C%CF%82-%CE%BA%CE%B9%CE%BD%CE%B7%CE%BC%CE%B1%CF%84%CE%BF%CE%B3%CF%81%CE%AC%CF%86%CE%BF%CF%82-%CF%83%CF%84%CE%B1-%CF%83%CF%87/> (πρόσβαση στις 14/5/2018)

⁶ <http://www.diazoma.gr/deltia-typou/%CE%B7-%CE%B5%CE%BA%CF%80%CE%B1%CE%B9%CE%B4%CE%B5%CF%85%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%AE-%CE%B4%CF%81%CE%AC%CF%83%CE%B7-%CF%85%CE%B9%CE%BF%CE%B8%CE%B5%CF%83%CE%AF%CE%B1-%CE%B1%CF%81%CF%87%CE%B1%CE%AF/> (πρόσβαση στις 14/5/2018)

⁷ <https://whc.unesco.org/en/wheducation/> (πρόσβαση στις 14/5/2018)

αφήνονται πολλά περιθώρια αυτενέργειας στον εκπαιδευτικό (Βεΐκου, Βαρέση και Πατούνα, 2008:90-92).

Μέσα στο παραπάνω πλαίσιο η επαφή των μαθητών με την πολιτισμική κληρονομιά διαχέεται τόσο στα διαφορετικά διδακτικά αντικείμενα της τυπικής εκπαίδευσης όσο και σε δραστηριότητες που συνδέονται με την ημιτυπική και την άτυπη μάθηση.

Όσον αφορά την τυπική εκπαίδευση, τη διδασκαλία δηλαδή των μαθημάτων του ωρολογίου προγράμματος που έχουν συγκεκριμένη διδακτέα ύλη και σαφή χωροχρονικά πλαίσια (Κουτσογιάννης & Παυλίδου, 2012: 71), αυτή ενσωματώνει στο πλαίσιο της διαθεματικής λογικής έννοιες – κλειδιά που αποτελούν εγγενή χαρακτηριστικά της πολιτισμικής κληρονομιάς, όπως ο πολιτισμός, η επικοινωνία, η συγχρονία και η διαχρονία, η ομοιότητα και η διαφορά, ο χώρος και ο χρόνος, η αλληλεπίδραση και η μεταβολή.⁸ Έτσι, η πολιτισμική κληρονομιά οφείλει να διαπερνά τα ποικίλα γνωστικά αντικείμενα, όπως η Ιστορία, η Γεωγραφία, η Νεοελληνική Γλώσσα και Λογοτεχνία, η Αισθητική Αγωγή, αλλά και μαθήματα, όπως η Φυσική ή η Πληροφορική, να εντάσσεται οργανικά στη διδασκαλία τους και αναλόγως να νοηματοδοτείται.

Στην πράξη, ωστόσο, η επαφή των μαθητών με την πολιτισμική κληρονομιά στο πλαίσιο της τυπικής εκπαίδευσης είναι μάλλον αποσπασματική και σίγουρα δυσχερής. Οι περιορισμοί που πηγάζουν από τον όγκο της διδακτέας ύλης, την πίεση του διδακτικού χρόνου, τις προτεραιότητες που αναγκαστικά θέτει ο εκπαιδευτικός, λόγω του τρόπου αξιολόγησης των γνωστικών αντικειμένων και της εστίασης που αυτός επιβάλλει, αλλά και η βιβλιοκεντρική οργάνωση της διδασκαλίας μαθημάτων, όπως η Ιστορία, το ένα και μοναδικό σχολικό εγχειρίδιο, οι χωροχρονικοί περιορισμοί, καθώς και η ελλιπής επιμόρφωση των εκπαιδευτικών σε θέματα εκπαιδευτικής διαχείρισης της πολιτισμικής κληρονομιάς, αποτελούν ανασταλτικούς παράγοντες και καθιστούν την επαφή του μαθητή με αυτήν ευκαιριακή και επιδερμική.

Αντιθέτως, οι πρακτικές γραμματισμού που είναι περισσότερο πρόσφορες για τέτοιου είδους δράσεις, αν και συχνά τείνουν να αγνοούνται από την εκπαιδευτική πράξη, είναι οι λεγόμενες ημιτυπικές και άτυπες μορφές μάθησης. Στην πρώτη

⁸Το Δ.Ε.Π.Π.Σ. και τα Α.Π.Σ. των διαφορετικών διδακτικών αντικειμένων είναι διαθέσιμα στο: <http://www.pi-schools.gr/programs/depps/> (πρόσβαση στις 14/5/2018)

κατηγορία εντάσσονται η Ευέλικτη Ζώνη της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης και τα Προγράμματα, Πολιτιστικά, Περιβαλλοντικά και Αγωγής Υγείας, που υλοποιούνται στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση εκτός ωρών διδασκαλίας και σε εθελοντική βάση από κάποιους εκπαιδευτικούς που οικειοθελώς παίρνουν μια τέτοια πρωτοβουλία. Κατά την υλοποίηση αυτών των προγραμμάτων ο εκπαιδευτικός μπορεί να δράσει απελευθερωμένος από τους περιορισμούς της διδακτέας ύλης και των εξετάσεων και να αξιοποιήσει τη μέθοδο project (βλ. σ. 49), καθώς και άλλες διερευνητικές, διαθεματικές μεθόδους που επιτρέπουν την εμπλοκή του μαθητή, την ενεργό συμμετοχή του στην παραγωγή της νέας γνώσης, τη συνεργασία και την αλληλεπίδραση (Κουτσογιάννης & Παυλίδου, 2012: 78-80). Μέσα σ' αυτό το πλαίσιο, το σχολείο μπορεί να υλοποιήσει πλήθος δράσεων που άπτονται θεμάτων της υλικής, άυλης και φυσικής κληρονομιάς, να αξιοποιήσει υλικά κατάλοιπα, μνημεία, κτίρια, τόπους μνήμης, να υιοθετήσει πρακτικές εξωστρέφειας και συμμετοχικότητας και με αυτό τον τρόπο να ευαισθητοποιήσει τη σχολική κοινότητα σε θέματα προστασίας και συντήρησης της κληρονομιάς και να αναδείξει τα στοιχεία της πολιτισμικής ταυτότητας, της ομοιότητας και της διαφοράς (Παπαδοπούλου, χχ: 11-12).

Οι άτυπες μορφές μάθησης, τέλος, περιλαμβάνουν πρακτικές της ευρύτερης σχολικής ζωής, τα περιεχόμενο των οποίων δεν είναι αυστηρά θεσμοθετημένο, όπως οι σχολικές εκδρομές, οι διδακτικές επισκέψεις σε μουσεία και ιστορικούς χώρους, αλλά και σε χώρους εργασίας, οι σχολικές γιορτές, καθώς και οι διαδικασίες που σχετίζονται με τη λειτουργία των μαθητικών κοινοτήτων. Αν και σε αυτή την κατηγορία σχολικών δραστηριοτήτων δίνεται συνήθως ελάχιστη βαρύτητα, τα τελευταία χρόνια έχουν αρχίσει να συγκεντρώνουν το ερευνητικό ενδιαφέρον, δεδομένου ότι κινούνται, επίσης, σε ένα πλαίσιο πολύ πιο ελεύθερο από αυτό της τυπικής μάθησης, ενέχουν, όμως, ένα λανθάνον μαθησιακό φορτίο, ενώ οι μαθητές συμμετέχουν σε αυτές με μεγαλύτερη προθυμία (Κουτσογιάννης & Παυλίδου, 2012: 81). Με τέτοιου είδους δράσεις επιτυγχάνεται η βιωματική επαφή με το παρελθόν, αξιοποιείται ο υλικός πολιτισμός, τα μνημεία και οι χώροι πολιτισμικής αναφοράς εν γένει και μέσω της εποπτείας και της ενεργού συμμετοχής ενισχύονται και επιτυγχάνονται ευκολότερα οι στόχοι της τυπικής εκπαίδευσης (Νικονάνου & Κασβίκης, 2008:11-13). Βέβαια, προϋπόθεση για να επιτευχθούν τα παραπάνω είναι η σωστή οργάνωση της δράσης και η προετοιμασία της με τέτοιο τρόπο, ώστε να μη χάσει τον άτυπο χαρακτήρα της, αλλά να επιτύχει τη μάθηση με τρόπους υπόρρητους

και εγκιβωτισμένους στην καθημερινότητα των παιδιών και την αληθινή ζωή (Κουτσογιάννης & Παυλίδου, 2012: 84).

Οι ευρείας έκτασης επιμορφώσεις των εκπαιδευτικών σε θέματα νέων διδακτικών πρακτικών και αξιοποίησης των νέων τεχνολογιών στην εκπαιδευτική καθημερινότητα, αν και διενεργούνται ανεξάρτητα η μία από την άλλη και χωρίς κεντρικό σχεδιασμό (Κουτσογιάννης & Παυλίδου, 2012:14-15), έχουν αρχίσει να αποδίδουν καρπούς και έχουν αλλάξει σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό τη διδακτική τους μεθοδολογία. Ωστόσο, η επιμόρφωση των εκπαιδευτικών σε θέματα πολιτισμού και πολιτισμικής κληρονομιάς και ιδιαιτέρως στο πεδίο της υλικής και μνημειακής κληρονομιάς είναι ανεπαρκής, όπως προκύπτει από έρευνες που έχουν γίνει για τη σχέση των μαθητών με την υλικό πολιτισμό και για την σχετική κατάρτιση των εκπαιδευτικών (Στεφάνου κ.ά., 2013: 2). Η σχέση άλλωστε των πολιτιστικών χώρων ιστορικής σημασίας με το σύγχρονο ελληνικό σχολείο δεν είναι επίσημα θεσμοθετημένη στη χώρα μας, σε αντίθεση με άλλες χώρες της Ευρώπης, όπως η Βρετανία, η Γαλλία και η Γερμανία.

Συμπερασματικά, τα σύγχρονα προγράμματα σπουδών της πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης θεωρητικά αφήνουν στους εκπαιδευτικούς κάποια περιθώρια αυτενέργειας και πρωτοβουλίας, ώστε να αξιοποιήσουν την πολιτισμική κληρονομιά στην εκπαιδευτική πράξη και να φέρουν τα παιδιά σε επαφή με αυτήν μέσω συμμετοχικών πρακτικών ενεργού μάθησης. Ωστόσο, στην πράξη οι εκπαιδευτικοί προσκρούουν σε αντικειμενικές δυσκολίες και αντιφάσεις του Αναλυτικού Προγράμματος, κυρίως σε ό,τι αφορά την τυπική εκπαίδευση. Προσκρούουν, επίσης, σε ριζωμένες συνήθειες του παρελθόντος που είναι δύσκολο να αποποιηθούν, αλλά και στην ελλιπή επιμόρφωση σε θέματα πολιτισμού και αξιοποίησης της πολιτισμικής κληρονομιάς στη διδακτική πράξη.

2.2. Το παρελθόν μέσα από τη διδασκαλία του μαθήματος της Ιστορίας. Η Τοπική Ιστορία

Το κατ' εξοχήν διδακτικό αντικείμενο που αφορά τη μελέτη του παρελθόντος, στην πολιτισμική κληρονομιά και στη διασύνδεσή τους με το παρόν και το μέλλον είναι ασφαλώς το μάθημα της Ιστορίας. Σύμφωνα με το ισχύον Δ.Ε.Π.Π.Σ., γενικός σκοπός της διδασκαλίας του μαθήματος είναι η ανάπτυξη ιστορικής σκέψης και ιστορικής

συνείδησης και η συνακόλουθη «εκδήλωση υπεύθυνης συμπεριφοράς στο παρόν και μέλλον».⁹

Η διδασκαλία του μαθήματος εισάγεται στις χώρες της Ευρώπης στα μέσα περίπου του 19^{ου} αιώνα, την εποχή, δηλαδή, κατά την οποία στην ιστοριογραφία κυριαρχούσε το θετικιστικό ρεύμα του γερμανικού ιστορικισμού, που παραβλέποντας το κοινωνικό συγκείμενο εστιάζει το ενδιαφέρον στις πολιτικές και κοινωνικές ελίτ και στις «μεγάλες προσωπικότητες» θέτοντας έτσι τις βάσεις των μεγάλων εθνικών αφηγήσεων (Παληκίδης, 2010: 1). Η ανάπτυξη των κοινωνικών επιστημών κατά τον 19^ο αιώνα από θεωρητικούς, όπως οι K. Marx, E. Durkheim, M. Weber, επηρέασε και την ιστορική επιστήμη, η οποία διατύπωσε μέσα από τη σχολή των Annales και τους ιδρυτές της, L. Febvre και M. Bloch, μια νέα αντίληψη για την προσέγγιση της ιστορίας. Η *Νέα Ιστορία* ή *συνολική ιστορία*, όπως ονομάστηκε, μελέτησε το παρελθόν στην πολιτισμική, κοινωνική και οικονομική του διάσταση και πρότεινε μια σφαιρική προσέγγιση της ιστορίας, που περικλείει όλες τις όψεις της πραγματικότητας, από την οικονομία ως τις νοοτροπίες, και επιδιώκει να αποκαταστήσει τη σχέση ανάμεσα στο παρελθόν και το παρόν (Βόγλη, 2015:178-180). Η διεύρυνση αυτή των θεματικών πεδίων της ιστορίας από τη σχολή των Annales και η στροφή του ενδιαφέροντος προς τη μικροκλίμακα της κοινωνικής ζωής και της ανθρώπινης αλληλεπίδρασης αποτέλεσε το έναυσμα για την ενασχόληση των ιστορικών με ένα νέο σχετικά αντικείμενο ιστορικής έρευνας, την Τοπική Ιστορία (Παληκίδης, 2010: 1).

Ο Ντούλας (1988: 89) ορίζει το νέο αυτό πεδίο ως «το ιστορικό εκείνο υλικό που βρίσκεται στη γειτονική περιοχή και είναι ήδη γνωστό, οικείο στα παιδιά ή μπορεί να γνωσθεί κυρίως ως αποτέλεσμα εργασιών και επιτόπιας έρευνας». Η Τοπική Ιστορία συνδέεται με όλο το φάσμα της κοινωνικής ζωής (Βαϊνά, 1997: 37) και με όλες τις θεματικές περιοχές της γενικής ιστορίας, οι οποίες, όμως, φωτίζονται από την οπτική γωνία των ανθρώπων, των σχέσεων, της δραστηριότητας και της καθημερινότητάς τους (Λεοντσίνης και Ρεπούση, 2001: 13, 16). Επειδή ο όρος μερικές φορές παρερμηνεύεται, ορισμένες εννοιολογικές διευκρινίσεις είναι στο σημείο αυτό αναγκαίες.

Συγκεκριμένα, η Τοπική Ιστορία:

⁹ Δ.Ε.Π.Π.Σ. και Α.Π.Σ. Ιστορίας. Διαθέσιμο στο: <http://www.pi-schools.gr/programs/depps/> (πρόσβαση στις 14/5/2018)

- δεν πρέπει να συγχέεται με την Πατριδογνωσία. Το μάθημα αυτό του περασμένου αιώνα είχε βέβαια στοιχεία που σχετίζονται με το περιεχόμενο της τοπικής ιστορίας, είχε όμως σαφή ιδεολογικό και πολιτικό προσανατολισμό και φρονηματιστικό χαρακτήρα (Παληκίδης, 2010: 3-4).
- δεν δίνει συναισθηματική χροιά στο τοπικό στοιχείο. Πίσω από τον συναισθηματικό υπερτονισμό του τοπικού ελλοχεύει ο κίνδυνος η ιστορία να μεταβληθεί σε νοσταλγική αφήγηση που εξιδανικεύει το παρελθόν και δημιουργεί μια πλαστή εικόνα ενός «καλού παλιού καιρού», η οποία μοιραία οδηγεί στην αποσιώπηση ιστορικών στοιχείων που θα υπονόμευαν την εικόνα αυτή. Η απολυτοποίηση, όμως, της ιστορίας και η οικοδόμηση μιας «ιστορίας νοσταλγικών ψευδαισθήσεων» έχει αρνητική επίδραση στη διαμόρφωση της εθνικής συνείδησης (Βαϊνά, 1997: 60-61), αφού μπορεί να ενισχύσει τοπικιστικά στερεότυπα και να αναζωπυρώσει τον εθνικό, θρησκευτικό, πολιτικό και κάθε άλλου είδους φανατισμό (Παληκίδης, 2010: 22).
- δεν ταυτίζεται με τη λαογραφία. Η επιστήμη της λαογραφίας παρέχει μεν σημαντική υποστήριξη στο έργο του ιστορικού, αλλά επιλέγει και επεξεργάζεται τα θέματά της με διαφορετικό τρόπο και διαφέρει από την ιστορία ως προς τους στόχους και τη μεθοδολογία (Ασωνίτης και Παππάς, 2006: 12-13).
- δεν αποτελεί μια εισαγωγή στη Γενική Ιστορία. Τα δύο αυτά πεδία δεν έχουν σαφή και διακριτά όρια. Το τοπικό και το υπερτοπικό στην ιστορική έρευνα είναι έννοιες αλληλένδετες, αφού το τοπικό έχει υπερτοπικές διαστάσεις και το αντίθετο, ενώ η ερευνητική μεθοδολογία είναι κοινή τόσο για την γενική όσο και για την τοπική ιστορία (Λεοντσίνης, χχ:3-4). Όπως παρατηρεί ο Beeck,

Η Τοπική Ιστορία δεν είναι πιο δεδομένη ή λιγότερο αφηρημένη απ' ό,τι η Ιστορία γενικά. Δεν είναι λιγότερο πολύπλοκη απ' ό,τι η ευρύτερη. Εξαιτίας της αμεσότητας της θέας και της ζωντανής εμπειρίας στο τοπικό ιστορικό επίπεδο δεν θα πρέπει να αναμένεται ότι επιτυγχάνεται μια εύκολη εισαγωγή στο ιστορικώς σκέπτεσθαι. (Βαϊνά, 1997:67).

- αν και στηρίζεται σε μεγάλο βαθμό στη μελέτη και στην ανάδειξη της ζωής και της καθημερινότητας του απλού ανθρώπου, καθώς και των επιπτώσεων των μεγάλων γεγονότων στη ζωή του, εντούτοις δεν πρέπει να οδηγεί στην εξύμνηση του μικρού ανθρώπου, να απολυτοποιεί τις αξίες της καθημερινότητας και να προσδίδει στην τοπική ιστορία ιδεολογική φόρτιση

και ηθικοπλαστικό περιεχόμενο, χαρακτηριστικά που δεν συνάδουν με τους στόχους του επιστημονικού αυτού αντικειμένου. (Βαϊνά, 1997:69-70).

Η Τοπική Ιστορία, επομένως, ασχολείται με το τοπικό με τους όρους που θέτει η επιστημονική ιστορική μεθοδολογία. Ως πεδίο, όμως, είναι ιδιαίτερα ευέλικτο και μπορεί, επίσης, να πάρει πολλές διαφορετικές διαστάσεις, να νοηθεί, για παράδειγμα, ως ιστορία του τόπου, αλλά και ως ιστορία του ειδικού και μοναδικού, ως ιστορία των σημαντικών στιγμών αυτού του τόπου ή ως ιστορία της διαχρονίας του και της εξέλιξής του στο πέρασμα του χρόνου ή ακόμα ως ιστορία του ατομικού (πρόσωπο, οικογένεια, επιχείρηση, προϊόν κλπ.) (Λεοντσίνης και Ρεπούση, 2001: 15).

Η Τοπική Ιστορία δίνει μεγάλη έμφαση στο ατομικό στοιχείο, στο βαθμό που ασχολείται με τη μικροανάλυση των χαρακτηριστικών συγκεκριμένων κοινωνικών εννοιών (χωριό, πόλη, εργοστάσιο κλπ.) με σαφή αναφορά σε ένα περιορισμένο τόπο. Το ενδιαφέρον στρέφεται στις μικρές κοινωνικές ομάδες και μετακινείται από τις δομές στα ιστορικά υποκείμενα και από τα ποσοτικά χαρακτηριστικά (οικονομικές και δημογραφικές μεταβλητές) στη βιωμένη εμπειρία. Με την ανάδειξη της μικρο-ιστορίας, ενός πεδίου έρευνας που ξεκινά από την Ιταλία κατά τη δεκαετία του 1970 και γνωρίζει μεγάλη ανάπτυξη από τη δεκαετία του 1980, σε σημαντικό αντικείμενο της ιστορικής μελέτης η διχοτομία μερικού – γενικού αμβλύνεται και το κοινωνικό γίνεται κατανοητό μέσω του ατομικού (Ρεπούση, 2000: 2). Η μικρο-ιστορία είναι, επομένως, αυτό που έχουμε ονομάσει «ιστορία από τα κάτω» και συνδέεται με το αίτημα για εκδημοκρατισμό της ιστορίας.

Όλα τα παραπάνω χαρακτηριστικά της Τοπικής Ιστορίας την καθιστούν ιδιαίτερα πρόσφορο πεδίο για την επαφή των μαθητών με το ιστορικό παρελθόν, δεδομένου ότι η προσέγγιση της Ιστορίας ως διδακτικού αντικειμένου στο πλαίσιο της ελληνικής εκπαίδευσης εμφανίζει σημαντικά προβλήματα. Παρά τις προσπάθειες εκσυγχρονισμού του εκπαιδευτικού συστήματος, που προαναφέρθηκαν, η διδασκαλία της Ιστορίας στο ελληνικό σχολείο εξακολουθεί να στηρίζεται σε παραδοσιακές και ατελέσφορες πρακτικές, όπως το ένα και μοναδικό, κρατικά εγκεκριμένο, σχολικό εγχειρίδιο, το κανονιστικό και πιεστικό αναλυτικό πρόγραμμα, η απομνημόνευση στην οποία σε μεγάλο βαθμό στηρίζεται η αξιολόγηση του μαθήματος, η αποσύνδεση της διδασκαλίας του μαθήματος από το παρόν, η διεξαγωγή του μαθήματος αποκλειστικά στη σχολική αίθουσα και η πολύ περιορισμένη αξιοποίηση μνημείων, μουσείων και άλλων χώρων πολιτισμικής αναφοράς στις διδακτική πράξη. Αν σ' αυτά προστεθούν ο όγκος της διδακτέας ύλης, ο μονοδιάστατος χαρακτήρας της

προσφερόμενης γνώσης, η περιορισμένη αξιοποίηση εναλλακτικών τρόπων διδασκαλίας, όπως η μελέτη και ανάλυση διαφορετικών πηγών, οι αγώνες αντιλογίας, η παραγωγή πρωτότυπων κειμένων από τους μαθητές και η δημιουργική ανασύνθεση του ιστορικού υλικού, αλλά και οι δυσκολίες κατανόησης της ιστορικής ορολογίας (Παληκίδης, 2010: 12-15), γίνεται φανερό ότι η διδασκαλία του συγκεκριμένου μαθήματος παρουσιάζει σοβαρές δυσχέρειες.

Η Τοπική Ιστορία, αντιθέτως, προσφέρει στους εκπαιδευτικούς μεγαλύτερα περιθώρια ελευθερίας στην οργάνωση της διδακτικής διαδικασίας και στους μαθητές την ευκαιρία να προσεγγίσουν το παρελθόν με ένα τρόπο δημιουργικό που συνάδει με τις σύγχρονες παιδαγωγικές αρχές. Απαλλαγμένοι από τους περιορισμούς ενός σχολικού εγχειριδίου οι μαθητές συμμετέχουν ενεργά στην οικοδόμηση της γνώσης, η οποία μετατρέπεται σε ένα δυναμικό φαινόμενο άρρηκτα συνδεδεμένο με το φυσικό, οικιστικό και κοινωνικό τους περιβάλλον (Λεοντσίνης, χχ: 7). Η Τοπική Ιστορία φέρνει τους μαθητές σε επαφή με διαφορετικές ιστορικές πηγές, γραπτές (απομνημονεύματα, αρχεία, επίσημα έγγραφα κλπ.), προφορικές (μαρτυρίες, συνεντεύξεις) και παραστατικές (ντοκιμαντέρ, ταινίες, τηλεοπτικές και ραδιοφωνικές εκπομπές, υλικά αντικείμενα, δημόσια κτίρια, μνημεία κλπ.) πολλές από τις οποίες μπορεί να προέρχονται από το άμεσο οικογενειακό και κοινωνικό περιβάλλον τους. Έτσι, μυσούνται στην ιστορική μέθοδο και καλλιεργούν την ιστορική και την κριτική σκέψη. Αξιοποιώντας το κοινωνικοπολιτισμικό μοντέλο επικοινωνίας, αντιλαμβάνονται το παρελθόν ως ένα πεδίο ανοιχτής διαπραγμάτευσης, ενός διαλόγου που διενεργείται ανάμεσα στα μέλη μιας ομάδας σε συγκεκριμένο χωρικό πλαίσιο. Η γνώση παράγεται μέσα από αυτό το διάλογο και την αλληλεπίδραση, ενώ οι μαθητές δεν αντιμετωπίζονται ως αποδέκτες, αλλά ως ενεργοί συνδιαμορφωτές της μνήμης (Νικονάνου και Κασβίκης, 2008: 15).

Μια πολύ σημαντική παράμετρος της παραπάνω συζήτησης είναι η επαφή των μαθητών με το ιστορικό, φυσικό ή ανθρωπογενές, τοπίο της περιοχής τους. Ο τόπος αποτελεί ένα πολύτιμο εναλλακτικό περιβάλλον μάθησης, αφού δίνει στον μαθητή την ευκαιρία να ανιχνεύσει τον τρόπο με τον οποίο εγγράφεται η ιστορία στο τοπίο του παρόντος και τη συμβολή που είχαν οι άνθρωποι του παρελθόντος στη διαμόρφωσή του. Οι λεγόμενες «πηγές του τοπίου» διαφοροποιούνται από τις υπόλοιπες ιστορικές πηγές, γιατί είναι οι μόνες που μέσω της επισκεψιμότητας προσφέρουν ένα διαφορετικό περιβάλλον μάθησης από το περιορισμένο τυπικό περιβάλλον της σχολικής αίθουσας (Κασβίκης & Ανδρέου, 2008: 125-126). Οι περιπάτοι στο

περιβάλλον μέσα στο οποίο ζει ο μαθητής ή οι επισκέψεις σε συγκεκριμένα ιστορικά σημεία ή σε μνημεία του τόπου του επιτρέπουν μια ολιστική και διεπιστημονική προσέγγιση του ιστορικού περιβάλλοντος καθώς και τη μελέτη και αξιολόγηση όλων των δομικών στοιχείων της ανθρώπινης δράσης (Λεοντσίνης, χχ: 5).

Μέσω της βιωματικής σχέσης με τον χώρο, της παρατήρησης και της εμπειρίας δημιουργούνται οι κατάλληλες προϋποθέσεις, ώστε να αφυπνιστεί το ενδιαφέρον των μαθητών για το γνωστικό αντικείμενο της Ιστορίας, που κατά κοινή ομολογία δεν είναι ιδιαίτερα ελκυστικό για ένα μεγάλο μέρος του μαθητικού πληθυσμού.

2.3. Ιστορία και λογοτεχνία

Αν ο στόχος μιας σύγχρονης προσέγγισης του παρελθόντος είναι η δημιουργία νοήματος στο παρόν μέσω της ανάδειξης ποικίλων εκδοχών της μνήμης και αν η ανάσυρση κάθε ανάμνησης έχει ως όχημα την αφήγηση, τότε η λογοτεχνική αφήγηση είναι μία ακόμα ανάγνωση της ιστορίας και ως εκ τούτου μια πολύτιμη εκδοχή της αναπαράστασης του παρελθόντος στον χώρο και τον χρόνο.

Ο προβληματισμός για τη σχέση λογοτεχνίας και ιστορίας ανάγεται στο απώτερο παρελθόν. Ο Πλάτωνας διατύπωσε τη θεωρία περί μιμητικής, αντανakλαστικής λειτουργίας της λογοτεχνίας ως προς τον κόσμο των αντικειμένων από την οποία, άλλωστε, προέκυψε η θετικιστική ερμηνευτική προσέγγιση της λογοτεχνίας του 19^{ου} και των αρχών του 20ού αιώνα (Τζούμα, 1997:111), ενώ ο Αριστοτέλης στο *Περί ποιητικής* (IX, 2-4), συγκρίνοντας την ποίηση με την ιστορία, παρατηρεί ότι «ή ποίησις μᾶλλον τὰ καθ' ὅλου, ἢ δ' ἱστορία τὰ καθ' ἕκαστον λέγει», φράση από την οποία πηγάζει η αντίληψη ότι η λογοτεχνία συνδέεται με τη μυθοπλασία και την καθολικότητα, ενώ η ιστορία με την αλήθεια και τη μερικότητα (Αποστολίδου, χχ: 4). Σήμερα, χάρη στη συμβολή διαφόρων φιλοσοφικών και πολιτισμικών θεωριών η αντίληψη αυτή έχει αλλάξει.

Η Τζούμα (1997: 113-116), παραθέτοντας τις απόψεις των Ρώσων φορμαλιστών, του τσέχικου δομισμού, αλλά και των αποδομιστών επισημαίνει ότι η μετατροπή της ιστορικής πραγματικότητας σε αφήγηση απαιτεί τη διαμεσολάβηση της γλώσσας, η οποία, όμως, δεν είναι ιδεολογικά ουδέτερη. Απηχεί τους πολιτισμικούς κώδικες μιας συγκεκριμένης εποχής και κατά συνέπεια αποτελεί μια αφηγηματική κατασκευή, η οποία, μάλιστα, δεν μπορεί να διαχωριστεί ρητά από τη

λογοτεχνία, αφού αφενός έχουν ως κοινό εργαλείο τη γλώσσα και αφετέρου η ιστορία συχνά ακολουθεί παρόμοιες αφηγηματικές τεχνικές με τη λογοτεχνία. Από την άλλη, η λογοτεχνία συνδέεται με το ιστορικό περιβάλλον μέσα στο οποίο παράγεται και το απηχεί αποκλειστικά σε επίπεδο γλώσσας, αφού οι διαμάχες των διαφορετικών κοινωνικών συσσωματώσεων αντικατοπτρίζονται σε κοινωνιογλωσσικό επίπεδο. Επομένως, η ιστορία δεν περνάει στη λογοτεχνία ως αντικειμενική πράξη ζωής, αλλά ως ιδιαίτερη κειμενική οργάνωση. Αυτό, όμως, σημαίνει ότι δεν υπάρχει ένα αντικειμενικό ιστορικό πλαίσιο, αλλά πολλές διαφορετικές αφηγήσεις και απόψεις γι' αυτό που πραγματικά συνέβη.

Η Αποστολίδου (χχ: 4-5) διαπιστώνει μια μετατόπιση της ιστορικής αφήγησης από τη συνταγματική στην παραδειγματική σύνταξη, δηλαδή από την χρονολογική ιστορική αφήγηση στην αφήγηση που αναπτύσσεται γύρω από ένα θέμα, και είναι ενταγμένη σε ένα θεωρητικό διάλογο που διεξάγεται σε διαφορετικά πεδία αφαίρεσης. Για παράδειγμα, ένα πυρηνικό γεγονός μπορεί να αντανakλά τα χαρακτηριστικά μιας ιστορικής περιόδου ή μιας κοινωνικής δομής. Υπ' αυτή την έννοια, η ιστορία αποκτά ιδιότητες που ως τώρα διέθετε μόνο η λογοτεχνία. Από την άλλη, τονίζει η συγγραφέας, κάθε λογοτεχνικό έργο φέρει τα σημάδια της εποχής του, ενσωματώνει τη βιωμένη πραγματικότητα της συγκεκριμένης ιστορικής στιγμής στη δομή, στη γλώσσα και στο περιεχόμενο, ακόμα και όταν δεν υπάρχει καμία σαφής αναφορά στο ιστορικό πλαίσιο και στην εποχή (Αποστολίδου, χχ: 10).

Ένα άλλο στοιχείο που καταρρίπτει την άποψη ότι η ιστορία δίνει ένα αντικειμενικό, μακροσκοπικό, γενικό πλαίσιο μέσα στο οποίο δρουν τα πρόσωπα της λογοτεχνίας, τα οποία εκπροσωπούν τη μικροσκοπική, ατομική εκδοχή του κόσμου είναι το ότι η σύγχρονη ιστοριογραφία μετατοπίζει το κέντρο βάρους από τη μακρο-ιστορία στη μικρο-ιστορία, στη βιωμένη μνήμη των απλών ανθρώπων (Αθανασοπούλου, 2004:102-103). Όμως, υπ' αυτή την έννοια, η λογοτεχνική αφήγηση, συνδέεται με την μικρο-ιστορία, αφού είναι μια ακόμα έκφανση του βιωματικού και πολυεστιακού χαρακτήρα της ανασύνθεσης της ιστορικής πραγματικότητας και μια ακόμα εκδοχή της γενικότερης στροφής του ενδιαφέροντος από τον μακρόκοσμο στον μικρόκοσμο (Αποστολίδου χχ: 3-4).

Όλες οι παραπάνω προσεγγίσεις συντείνουν στην κοινή διαπίστωση ότι ιστορία και λογοτεχνία είναι δύο οπτικές που διασταυρώνονται, δύο γνωστικά πεδία που τέμνονται. Η λογοτεχνία και η ιστορία δεν λειτουργούν υποστηρικτικά η μία στην κατανόηση της άλλης, αλλά από κοινού συμβάλλουν στην ολιστική κατανόηση

της ανθρώπινης πορείας με μια ματιά διαχρονική και πολυεπίπεδη. Το λογοτεχνικό κείμενο είναι μία από τις πολλές αναγνώσεις της ιστορίας, όπως άλλωστε και η κάθε ιστορική αφήγηση. Η σχέση, επομένως, ιστορίας και λογοτεχνίας είναι μια σχέση διακειμενική (Αποστολίδου, χχ.: 5). Το ιστορικό και το λογοτεχνικό αφήγημα προσφέρουν συμπληρωματικές ή και αντικρουόμενες αναπαραστάσεις της ίδιας πραγματικότητας (Αθανασοπούλου 2004: 104-105).

Αυτή η σχέση αλληλεπίδρασης μεταξύ της ιστορίας και της λογοτεχνίας οφείλει να αποτυπώνεται και στην εκπαιδευτική πράξη, προκειμένου να καλλιεργηθεί η κριτική ικανότητα των μαθητών που θα ενσωματώνει την πολυπρισματικότητα και θα αναδεικνύει την διαφορετικότητα. Ο διακειμενικός διάλογος ιστορίας και λογοτεχνίας, η συγχρονική και διαχρονική προσέγγιση του κόσμου, η μετατροπή του ιστορικού σε λογοτεχνικό, η συγκριτική μελέτη της επιστημονικής και της λογοτεχνικής προσέγγισης θα μπορούσε να συμβάλει στην «κριτική πολιτισμική αγωγή» των μαθητών και να διευκολύνει τη σύνδεση του παρελθόντος με το παρόν (Αθανασοπούλου, 2004: 108-112).

2.4. Προς μια άλλη οπτική στη σχέση της πολιτισμικής κληρονομιάς με την εκπαίδευση

Είναι κοινός τόπος ότι οι έννοιες «εκπαίδευση» και «πολιτισμός» είναι αλληλένδετες στο βαθμό που η μία παράγει ή αναπαράγει την άλλη σε μια διαδικασία αλληλοτροφοδότησης. Ο Γάλλος κοινωνιολόγος P. Bourdieu, ο οποίος έχει αφιερώσει μεγάλο τμήμα της έρευνάς του σε ζητήματα εκπαίδευσης, έχει διατυπώσει την άποψη ότι το σχολείο ως βασικός κοινωνικοποιητικός παράγοντας που διαμορφώνει την προσωπικότητα του μαθητή, οφείλει να υιοθετήσει στρατηγικές που θα επέτρεπαν τον εκδημοκρατισμό της κουλτούρας και θα αποτελούσαν τη βάση της διαμόρφωσης μιας κοινωνίας χωρίς πολιτισμικές ανισότητες. Αλλά για να επιτευχθεί αυτό θα πρέπει να περάσουμε «από το σχολείο της μετρήσιμης αποτελεσματικότητας και των βαθμών στο σχολείο του πολιτισμού και της έρευνας» (Μπέλλα, 2013).

Η παραπάνω αντίληψη υπαγορεύει ένα διαφορετικό παιδαγωγικό προσανατολισμό του σύγχρονου σχολείου, βάσει του οποίου η γνώση προέρχεται από την επαφή των μαθητών με τον πολιτισμό και τις διαφορετικές πολιτισμικές δραστηριότητες και το κάθε γνωστικό αντικείμενο προσεγγίζεται ενταγμένο στο

ευρύτερο πολιτισμικό περιβάλλον. Κατ' αυτόν τον τρόπο, η παραγωγή νοήματος προκύπτει από το πεδίο του πολιτισμού και η Παιδαγωγική γίνεται αντιληπτή ως μια «πολιτισμική πρακτική». Στόχος της είναι να καταστήσει τους μαθητές πολιτισμικά και κριτικά εγγράμματους, ικανούς δηλαδή να αντιληφθούν ότι η συγκρότηση της ιστορικής και πολιτισμικής εμπειρίας και της ατομικής και συλλογικής ταυτότητας είναι κοινωνικά προσδιορισμένη (Αθανασοπούλου, 2004: 7-8).

Σ' αυτή τη λογική, το σχολείο δεν μπορεί να περιορίζεται μόνο στα κλειστά του όρια και να είναι αποκομμένο από την κοινωνία, αλλά οφείλει να αξιοποιεί εναλλακτικά περιβάλλοντα μάθησης, όπως μουσεία, ιστορικούς τόπους, μνημεία, χώρους εργασίας, χώρους τέχνης, αλλά και να φέρνει τους μαθητές σε επαφή με επιστήμονες, καλλιτέχνες, δημιουργούς. Τα παραπάνω συνδέονται με τις κοινωνικοπολιτισμικές θεωρίες της μάθησης και ειδικά με τον κοινωνικό εποικοδομισμό, σύμφωνα με τον οποίο η παραγωγή της γνώσης επιτυγχάνεται μέσα από την κοινωνική αλληλεπίδραση, ξεκινά, δηλαδή, από το κοινωνικό περιβάλλον, αλλά αποκτά προσωπικό περιεχόμενο. Επομένως, η γνώση, και ειδικότερα η ιστορική γνώση, δεν νοείται ως η μετάδοση μίας και μοναδικής αλήθειας που υπάρχει ανεξάρτητα από το άτομο, αλλά ως η παραγωγή προσωπικών νοημάτων με ιστορικό και κοινωνικό προσδιορισμό (Νικονάνου και Κασβίκης, 2008: 15-16).

Όσον αφορά την υλική διάσταση του παρελθόντος, η αξιοποίησή της στο σύγχρονο σχολείο της ενεργού μάθησης, των διερευνητικών και βιωματικών πρακτικών και της ομαδοσυνεργατικής διδασκαλίας οφείλει να μην εξαντλείται στην εικονογράφηση των σχολικών εγχειριδίων, αλλά να ενταχθεί δυναμικά στην σχολική καθημερινότητα μέσα από τη συστηματική μελέτη των αντικειμένων και των νοημάτων τους. Και αυτό μπορεί να γίνει τόσο μέσα στο σχολικό περιβάλλον όσο και έξω από αυτό. Η γόνιμη διάδραση του σχολείου με τα μνημεία της ευρύτερης περιοχής και τα μουσεία και η συστηματική συνεργασία του με φορείς διάδοσης της πολιτισμικής κληρονομιάς δεν θα κάνει απλώς εναργέστερη και σφαιρικότερη τη μάθηση, αλλά θα συντελέσει και στο άνοιγμα του σχολείου στην κοινωνία.

Στην επαφή τους με τους χώρους μνήμης οι μαθητές δεν πρέπει να αντιμετωπίζονται ως παθητικοί αποδέκτες της γνώσης του ιστορικού παρελθόντος, αλλά ως ενεργοί συνδιαμορφωτές της. Έτσι, τα μουσεία και το ιστορικό τοπίο θα εγγραφούν στη συνείδηση του μαθητή ως χώροι ζωντανού διαλόγου του παρελθόντος με το παρόν και τα παιδιά θα θεμελιώσουν μια σχέση διαρκούς επικοινωνίας με αυτά και ενεργού συμμετοχής στη χρήση και την αξιοποίησή τους. Μια τέτοια σχέση με τα

κατάλοιπα του υλικού πολιτισμού δημιουργεί το αναγκαίο υπόβαθρο για την αντιμετώπιση των χώρων αυτών από τους μελλοντικούς πολίτες ως πηγών γνώσης, ως τόπων αυτογνωσίας, ως μέρους εν τέλει της καθημερινής, οικονομικής και κοινωνικής ζωής και ως κινητήριας δύναμης για την αειφόρο ανάπτυξη.

Το άνοιγμα του σχολείου στην κοινωνία, ένας από τους βασικούς στόχους του σχολείου του 21^{ου} αιώνα, συνδέεται και με την άυλη πολιτισμική κληρονομιά καθώς και με τη ατομική και συλλογική μνήμη και τη βιωμένη ιστορία, μια και η επαφή με αυτά τα πεδία προϋποθέτει την αξιοποίηση εναλλακτικών πηγών μάθησης. Προϋποθέτει, επίσης, την εμπλοκή του οικογενειακού, φιλικού και ευρύτερου κοινωνικού περιβάλλοντος και της τοπικής κοινωνίας στην παραγωγή της γνώσης μέσω προφορικών αφηγήσεων και μετάδοσης εμπειριών και αναμνήσεων.

Για όλα τα παραπάνω αναγκαία είναι η επιμόρφωση των εκπαιδευτικών σε θέματα εκπαιδευτικής διαχείρισης της πολιτισμικής κληρονομιάς, ώστε να είναι σε θέση να οργανώνουν σχέδια εκπαιδευτικής δράσης με εφικτούς στόχους και σαφώς καθορισμένους άξονες επίτευξής τους (Μαυροπούλου – Τσιούμη, 2008: 198). Βασική προϋπόθεση για την υλοποίησή των σχεδίων αυτών είναι η συναισθηματική εμπλοκή του μαθητή, η ενθάρρυνση της αυτενέργειας και της πρωτοβουλίας, η αξιοποίηση της πολυφωνίας και της διαφορετικότητας. Η έρευνα και η κριτική προσέγγιση διαφορετικών πηγών (κειμένων, αντικειμένων, εικαστικών έργων και άλλων υλικών και άυλων καταλοίπων του παρελθόντος) είναι πολύ χρήσιμο να καταλήγουν σε δημιουργικές δραστηριότητες, όπως:

- εικαστικές παρεμβάσεις στο χώρο του σχολείου ή στην πόλη και γενικότερα στον τόπο όπου ζουν,
- παραγωγή και συμπαραγωγή πρωτότυπων κειμένων πολυτροπικών ή μονοτροπικών που θα ανήκουν σε διαφορετικά κειμενικά είδη,
- δημιουργία βίντεο, ταινιών μικρού μήκους, ραδιοφωνικών εκπομπών, θεατρικών παραστάσεων, χάπενινγκ κλπ.

Όλα τα παραπάνω ενεργοποιούν τη φαντασία και τη δημιουργικότητα και αποτυπώνουν τη ζωντανή πρόσληψη από τα παιδιά και τους εφήβους ενός παρελθόντος που τους αφορά.

3. Συμπεράσματα

Από όλα τα παραπάνω συνάγεται ότι ένα σύγχρονο δημοκρατικό μοντέλο προσέγγισης της πολιτισμικής κληρονομιάς προϋποθέτει τη σύνδεσή της με το παρόν, την ενεργό συμμετοχή και την πολυσυλλεκτικότητα, την ανάδειξη των πολλαπλών ταυτοτήτων και τον σεβασμό στη διαφορετικότητα, που θα οδηγήσουν στην κοινωνική αειφορία και θα ενισχύσουν την κοινωνική συνοχή. Η αντίληψη αυτή διατρέχει όλες τις έννοιες που συνδέονται με την πολιτισμική κληρονομιά, όπως η έννοια της μνήμης. Η μνήμη, ατομική και συλλογική, δεν θεωρείται πεδίο ενιαίο και ομοιόμορφο, αλλά εμπεριέχει την πολλαπλή ανάγνωση της ίδιας κοινωνικής συνθήκης, τη σύγκρουση καθώς και τις διαφορετικές προσλήψεις του χρόνου και του χώρου.

Ιδιαίτερα, στον αστικό χώρο η διαφορά, η αντίθεση και η σύγκρουση αποτυπώνονται στο ίδιο το περιβάλλον και αποτελούν βασικό συστατικό του. Για την ανάδειξη αυτών των πολλαπλών όψεων αξιοποιούνται σήμερα από την ιστορική έρευνα πρακτικές, όπως η συλλογή προφορικών μαρτυριών, που επιτρέπει την πρόσληψη της ιστορίας ως βιωμένου παρελθόντος του κοινωνικού συνόλου, των μικρότερων ομάδων και του καθενός ανθρώπου. Ο σύγχρονος πολίτης προσλαμβάνει το παρελθόν ως μια πολυφωνική σύνθεση όλων των παραπάνω τάσεων και απ' αυτήν παράγει το δικό του νόημα στο παρόν.

Η ευαισθητοποίηση των πολιτών σε θέματα που αφορούν την προστασία και τη δημιουργική αξιοποίηση της πολιτισμικής κληρονομιάς περνάει και μέσα από τον διάλογο της θεσμοθετημένης εκπαίδευσης. Η τυπική εκπαίδευση, η οποία στηρίζεται στις οδηγίες του αναλυτικού προγράμματος και στους περιορισμούς της διδακτέας ύλης συχνά αποτελεί τροχοπέδη στη δημιουργική ανασύνθεση των πολλαπλών εκδοχών παρελθόντος. Περισσότερες ελευθερίες σ' αυτή την κατεύθυνση αφήνει η ημιτυπική και η άτυπη εκδοχή της εκπαίδευσης.

Σ' αυτό το πλαίσιο αξιοποιούνται εναλλακτικές και δημιουργικές μέθοδοι προσέγγισης της ιστορίας, που ενσωματώνουν την ποικιλία, την αντίθεση και τη διαφορά. Με αυτές δίνεται στον μαθητή η ελευθερία να αυτενεργήσει, να αναζητήσει μόνος του τη γνώση μέσα από ποικίλες πηγές και να απελευθερωθεί από τα περιοριστικά όρια του ενός εγχειριδίου και από το κλειστό περιβάλλον του σχολικού χώρου. Τέτοιες πρακτικές μπορούν να εφαρμοστούν σε προγράμματα τοπικής ιστορίας, που επιτρέπουν στον κάθε μαθητή ερευνώντας και αξιοποιώντας τις

διαφορετικές όψεις της μνήμης να δημιουργήσει το δικό του αφήγημα για το παρελθόντος και να προσδώσει μ' αυτό τον τρόπο νόημα στο παρόν του.

**Μέρος Β΄: Οργανώνοντας έναν ιστορικό – πολιτισμικό
περίπατο με μαθητές Γυμνασίου**

Κεφάλαιο 1

1. Εισαγωγικές διευκρινίσεις

Στο α' μέρος της εργασίας επιχειρήσαμε να προσδιορίσουμε τις θεωρητικές βάσεις μιας σύγχρονης αντίληψης για την προσέγγιση της πολιτισμικής κληρονομιάς που θα στηρίζεται στην ενεργό συμμετοχή, στην πολυφωνία και στη δημοκρατικότητα, εστιάζοντας ιδιαίτερα στο χώρο της εκπαιδευτικής πράξης.

Στο β' μέρος θα περιγράψουμε μια απόπειρα εφαρμογής του παραπάνω θεωρητικού σκεπτικού. Συγκεκριμένα, θα περιγράψουμε τον τρόπο με τον οποίο οργανώθηκε και υλοποιήθηκε μια δράση με μαθητές Γυμνασίου, η οποία άπτεται θεμάτων τοπικής ιστορίας, μνήμης και προσέγγισης της πολιτισμικής κληρονομιάς, προσπαθώντας να αναδείξουμε τους τρόπους με τους οποίους ενσωματώθηκε το παραπάνω θεωρητικό πλαίσιο στη δράση αυτή.

Πρόκειται για ένα project τοπικής ιστορίας που υλοποιήθηκε καθ' όλη τη διάρκεια του σχολικού έτους 2017-18 από 25 μαθητές της Β' τάξης του 4^{ου} Γυμνασίου Κερατσινίου με την καθοδήγηση της γράφουσας, η οποία είναι εκπαιδευτικός που υπηρετεί στο παραπάνω Σχολείο. Θέμα του προγράμματος ήταν η μελέτη της ιστορίας και του πολιτισμικού παρελθόντος του Πειραιά και η οργάνωση ενός ιστορικού – πολιτισμικού περιπάτου στο κέντρο της πόλης από τους μαθητές. Στην πορεία της υλοποίησης του προγράμματος προστέθηκε μια παράλληλη δράση, που αφορούσε τη δημιουργία ραδιοφωνικού μηνύματος με ανάλογο θέμα.

Το όλο πρόγραμμα, εκτός από τον εκπαιδευτικό του χαρακτήρα, είχε και ερευνητικό περιεχόμενο, καθώς στόχος του ήταν να διερευνήσει τις στάσεις, τις προσδοκίες και την απήχηση που θα είχε στους εμπλεκόμενους μαθητές και το ευρύτερο περιβάλλον της σχολικής κοινότητας, με τους οποίους άλλωστε έγινε προσπάθεια να συνδιαμορφωθούν το περιεχόμενο, οι στόχοι και η πορεία του προγράμματος μέσω πρακτικών, όπως η προκαταρκτική έρευνα και η αξιολόγηση, διαμορφωτική και τελική.

Το project υλοποιήθηκε ως Πολιτιστικό Πρόγραμμα του Σχολείου, ως δράση, δηλαδή, που εντάσσεται στο πλαίσιο της ημιτυπικής εκπαίδευσης, εγκρίνεται από το Σύλλογο διδασκόντων και από την οικεία Διεύθυνση Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης, κατόπιν υποβολής σχεδίου υλοποίησης από τον/τους ενδιαφερόμενο/ους

εκπαιδευτικό/ούς της σχολικής μονάδας και υλοποιείται εκτός ωρών διδασκαλίας με τη σύμφωνη γνώμη των γονέων και κηδεμόνων των μαθητών.

Στην εγκύκλιο του ΥΠ.Π.Ε.Θ. για τον σχεδιασμό και την υλοποίηση προγραμμάτων σχολικών δραστηριοτήτων για το σχολικό έτος 2017-18 αναφέρεται ότι κεντρικός στόχος τέτοιων δραστηριοτήτων είναι η «διαμόρφωση ενεργών και κριτικά σκεπτόμενων πολιτών». Γι' αυτό το λόγο ορίζεται ότι η υλοποίησή τους πρέπει να στηρίζεται στις αρχές της μαθητοκεντρικής διδασκαλίας, της συνεργατικής, βιωματικής και ανακαλυπτικής μάθησης, της διεπιστημονικότητας και της διαθεματικότητας και της δημιουργικής και ελεύθερης έκφρασης. Όσον αφορά στη θεματολογία τέτοιων δραστηριοτήτων, η εγκύκλιος αναφέρει ενδεικτικά ποικίλες θεματικές ενότητες, η πρώτη από τις οποίες είναι η πολιτιστική κληρονομιά.¹⁰

Το σχέδιο υποβολής του προγράμματος, που είχε τίτλο: «Πάμε μια βόλτα στον Πειραιά; Περιπατώντας στους δρόμους της πόλης ψηλαφώ την ιστορία της», είναι διαθέσιμο στο Παράρτημα (βλ. [σ. 161](#))

1.1. Το ερευνητικό ερώτημα

Η εμπειρία έχει αποδείξει πως οι δράσεις του σχολείου που δεν εντάσσονται στο πλαίσιο της τυπικής εκπαίδευσης επιτελούν πολύ σημαντικό ρόλο στη λειτουργία του και έχουν πολλαπλό αντίκτυπο στη σχολική κοινότητα. Τέτοιες δράσεις αφενός συνδέονται με την κουλτούρα του σχολείου ως οργανισμού και συνδιαμορφώνουν μαζί με άλλες παραμέτρους την ιδιαίτερη ταυτότητα της εκάστοτε σχολικής μονάδας, αφετέρου συντελούν στη συνοχή της, αλλά και διαμορφώνουν τις στάσεις και τις συμπεριφορές των μελών της. Οι δημιουργικές δραστηριότητες, οι οποίες ξεφεύγουν από τα στενά όρια της διδακτέας ύλης, των εξετάσεων και της βαθμολογίας, έχουν τη δύναμη να εγγράψουν στη συνείδηση των μαθητών το σχολείο ως χώρο δημιουργίας και ανάδειξης των ταλέντων και των ιδιαίτερων ενδιαφερόντων τους, με αποτέλεσμα να εδραιώνουν την εμπιστοσύνη τους στο σχολικό περιβάλλον, να ενισχύουν το αίσθημα ασφάλειας και πολλές φορές να βελτιώνουν τις σχολικές τους επιδόσεις. Κυρίαρχη εκδοχή των σχολικών δημιουργικών δραστηριοτήτων είναι οι δράσεις που σχετίζονται με τον πολιτισμό, οι οποίες συνδέονται με τη συμμετοχικότητα, την

¹⁰ Το πλήρες κείμενο του εγγράφου είναι διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <https://edu.klimaka.gr/arxeio/drasthriothtes/sxediasmos-ylopoihs-programmata-scholikes-drasthriothtes-klimaka.pdf> (πρόσβαση στις 14/5/2018)

προώθηση της καινοτομίας, την αυτοπεποίθηση και τη συναισθηματική διέγερση, στοιχεία που αποτελούν το υπόβαθρο της σχολικής αποτελεσματικότητας (Χατζηπαναγιώτου, 2008). Οι παραπάνω διαπιστώσεις μάς οδήγησαν στη σκέψη ότι μια πολιτιστική δράση θα μπορούσε να αποτελέσει πρόσφορο περιβάλλον για τη διαμόρφωση στάσεων και την ευαισθητοποίηση των μαθητών σε θέματα που συνδέονται με την πολιτισμική κληρονομιά ως θεμελιώδη παράμετρο της έννοιας του πολιτισμού.

Αφορμή για την υλοποίηση του συγκεκριμένου project στάθηκε η παρατήρηση, κατόπιν διερευνητικών συζητήσεων στην τάξη, ότι οι μαθητές αγνοούν σε γενικές γραμμές την ιστορία τόσο της πόλης, όπου κατοικούν, όσο και της ευρύτερης περιοχής του Πειραιά, στην οποία αυτή εντάσσεται. Παρατηρήθηκε, επίσης, ότι ένα μεγάλο τμήμα των μαθητών δεν είχε την ευκαιρία να επισκεφθεί σημαντικά μνημεία της πόλης του Πειραιά, όπως, για παράδειγμα, το πρόσφατα ανακαινισμένο Δημοτικό Θέατρο. Τα παραπάνω, σε συνδυασμό με τη διαπίστωση ότι μια συζήτηση στην τάξη για το παρελθόν του τόπου αυθόρμητα παραπέμπει τους μαθητές στην έννοια του αρχαίου παρελθόντος και με τον προβληματισμό για την αδιαφορία των περισσότερων εφήβων για το μάθημα της Ιστορίας, οδήγησαν στη διατύπωση των ερευνητικών ερωτημάτων, που ήταν τα εξής:

- Πώς θα μπορούσε μια δράση που υλοποιείται στο πλαίσιο της σχολικής ζωής, αλλά δεν εντάσσεται στον «σκληρό πυρήνα» της τυπικής εκπαίδευσης, να κινητοποιήσει το ενδιαφέρον των εφήβων για το παρελθόν του περιβάλλοντος στο οποίο ζουν;
- Με ποιους τρόπους θα μπορούσε να καταγραφεί στη συνείδησή τους το ιστορικό και πολιτισμικό παρελθόν της πόλης ως κομμάτι του παρόντος που συμμετέχει ενεργά στην καθημερινότητά τους και τέμνεται με την προσωπική και οικογενειακή τους ιστορία;
- Με ποιους τρόπους, τέλος, θα μπορούσαν να εμπλακούν τόσο οι μαθητές όσο και η ευρύτερη σχολική κοινότητα σε μια δράση προσέγγισης του παρελθόντος της πόλης;

1.2. Μεθοδολογία

Η δράση που περιγράφηκε αδρομερώς παραπάνω εντάσσεται σε αυτό που η Βαϊνά (2002: 33) χαρακτηρίζει, ορίζοντας ως κριτήριο τη διάρκεια υλοποίησής του,

«μεγάλο θεματικό πακέτο Τοπικής Ιστορίας». Η υλοποίηση του προγράμματος, που διήρκεσε ένα σχολικό έτος, στηρίχτηκε σε δύο διαφορετικούς και αλληλοσυμπληρούμενους μεθοδολογικούς και ερευνητικούς άξονες. Ο πρώτος αφορά την παιδαγωγική μεθοδολογία με την οποία διενεργήθηκε από τους μαθητές η ιστορική έρευνα και ο δεύτερος τη μεθοδολογία που ακολουθήθηκε για τη διαμόρφωση του ιδιαίτερου χαρακτήρα της δράσης και την αξιολόγηση του προγράμματος.

Όσον αφορά το παιδαγωγικό πλαίσιο, έγινε απόπειρα να προσεγγίσουμε το ιστορικό περιβάλλον, φυσικό και δομημένο, ολιστικά, διαθεματικά και διεπιστημονικά. Γι' αυτό το σκοπό χρησιμοποιήθηκαν οι παρακάτω μέθοδοι:

- Η μέθοδος project. Πρόκειται για μια μαθητοκεντρική μέθοδο διδασκαλίας, μάθησης και έρευνας, η οποία, όπως τονίζει ο εισηγητής της, Karl Frey, στηρίζεται στη συνεργασία τόσο για τη διαμόρφωση όσο και την υλοποίηση του σχεδίου εργασίας. Με τη μέθοδο αυτή η γνώση προσεγγίζεται διαθεματικά και η συνακόλουθη αλλαγή στάσεων προκύπτει μέσα από ομαδοσυνεργατικές, διερευνητικές διαδικασίες μάθησης (Μάγος, 2007:25-26).
- Η επιτόπια έρευνα. Οι μαθητές επισκέφθηκαν το κέντρο της πόλης, προκειμένου να χαράξουν τη διαδρομή της ξενάγησης. Επισκέφθηκαν, επίσης, κτίρια – μνημεία και ξεναγήθηκαν σε αυτά.
- Η έρευνα ποικίλων πηγών (χάρτες, ιστορικά βιβλία, λογοτεχνικά βιβλία, ιστοσελίδες, φωτογραφίες, ταινίες, ντοκιμαντέρ), προκειμένου να συλλέξουν το υλικό της ξενάγησης.
- Η συλλογή προφορικών μαρτυριών. Συνεντεύξεις που πήραν οι ίδιοι από συγγενείς ή άλλους μεγαλύτερους τους ή αναζήτησαν σε άλλες πηγές (εφημερίδες, περιοδικά, διαδίκτυο) και αφηγήσεις.

Όσον αφορά την προκαταρκτική έρευνα που έγινε για τη διερεύνηση στάσεων, αντιλήψεων και προσδοκιών, οι οποίες και αξιοποιήθηκαν για την υλοποίηση της δράσης, καθώς και για την τελική αξιολόγηση, χρησιμοποιήθηκε η μέθοδος των ομάδων εστίασης (focus groups). Πρόκειται για ποιοτική μέθοδο έρευνας που έχει τη μορφή ομαδικής συνέντευξης, στην οποία, όμως, ο συνεντευκτής έχει περισσότερο το ρόλο του συντονιστή, αφού αυτό που επιδιώκεται είναι να αλληλεπιδράσουν τα μέλη της ομάδας έτσι, ώστε να αναδυθούν οι απόψεις τους πάνω

στα θέματα που θέτει ο ερευνητής (Cohen, Manion & Morisson, 2000/2008: 485). Τα πρόσωπα που συμμετέχουν σε μια ομάδα εστίασης πρέπει να έχουν ομοειδή χαρακτηριστικά, ενώ το μέγεθος της ομάδας μπορεί να είναι από πέντε ως δώδεκα άτομα με καταλληλότερο μέγεθος τα επτά ως δέκα άτομα (Ζαφειρόπουλος, 2015: 301-2).

Για τη διαμορφωτική αξιολόγηση αξιοποιήθηκε κατ' αρχάς η παρατήρηση των συμμετεχόντων μαθητών, του ενδιαφέροντός τους για τις δραστηριότητες της ομάδας, της ποιότητας της μεταξύ τους αλληλεπίδρασης και της αλληλεπίδρασης με την εκπαιδευτικό. Χρησιμοποιήθηκαν, επίσης, αφηγηματικοί ερευνητικοί σχεδιασμοί, καταγραφή δηλαδή των σκέψεων και των εμπειριών των μαθητών σε προσωπικά κείμενα. Η αφηγηματική έρευνα εστιάζει στη μικροανάλυση, αναδεικνύει την απήχηση που έχει η εμπειρία μιας σχολικής δραστηριότητας στο κάθε μέλος της ομάδας χωριστά και επιτρέπει στον ερευνητή να δημιουργήσει στενό δεσμό και να οικοδομήσει σχέση εμπιστοσύνης με τους συμμετέχοντες. Ειδικά στην εκπαίδευση, οι αφηγηματικές μελέτες συνήθως αφορούν μια ιστορία προσωπικής εμπειρίας (personal experience story), ένα επεισόδιο δηλαδή από τη μαθησιακή τους εμπειρία ή από τη ζωή τους γενικότερα (Creswell, 2016: 22, 504-6).

1.3. Φάσεις υλοποίησης

Το πρόγραμμα υλοποιήθηκε σε πέντε φάσεις ακολουθώντας σπειροειδή εξέλιξη από την πιο αδρομερή προσέγγιση του θέματος σε λεπτομερέστερη παρατήρηση και έρευνα. Αναλυτικότερα:

1. Στην πρώτη φάση συγκροτήθηκε η ομάδα, τέθηκαν οι στόχοι του προγράμματος και συναποφασίστηκε το γενικό πλαίσιο του περιπάτου που επρόκειτο να οργανωθεί. Στη διαδικασία αυτή λήφθηκαν υπόψη οι στάσεις, οι διαπιστώσεις και οι παρατηρήσεις των συμμετεχόντων στις ομάδες εστίασης καθώς και οι προτάσεις τους.
2. Στη β' φάση επιχειρήθηκε μια συνοπτική προσέγγιση της ιστορικής εξέλιξης του τόπου από την αρχαιότητα ως σήμερα.
3. Στη γ' φάση πραγματοποιήθηκε ένας πρώτος διερευνητικός περίπατος στο κέντρο της πόλης, ενώ δημιουργήθηκε και ένα ραδιοφωνικό μήνυμα για τη συμμετοχή σε διαγωνισμό.

4. Στη δ' φάση συγκεντρώθηκε και μελετήθηκε υλικό για την ιστορία του νεότερου Πειραιά, πραγματοποιήθηκαν επισκέψεις σε μνημεία της πόλης και συντέθηκαν τα κείμενα της δραματοποιημένης ξενάγησης.
5. Στη ε' φάση έγιναν οι πρόβες και πραγματοποιήθηκε ο περίπατος. Τέλος, έγινε η αξιολόγηση του προγράμματος.

1.3.1. Α' φάση

Συγκρότηση της ομάδας

Λίγο μετά την έναρξη του σχολικού έτους, στο τέλος του Σεπτεμβρίου 2017, όλοι οι μαθητές της Β' τάξης (120 περίπου στον αριθμό) ενημερώθηκαν για το πρόγραμμα που επρόκειτο να υλοποιηθεί και το θέμα του και προσκλήθηκαν όσοι ενδιαφέρονταν σε μια πρώτη ενημερωτική συνάντηση. Στην πρώτη αυτή συνάντηση προσήλθαν 46 μαθητές, οι περισσότεροι με διερευνητική διάθεση και χωρίς να έχουν αποφασίσει ακόμα αν θέλουν να συμμετάσχουν στο πρόγραμμα. Στη δεύτερη συνάντηση, που πραγματοποιήθηκε μια βδομάδα αργότερα, εμφανίστηκαν 33 μαθητές, οι οποίοι δήλωσαν ότι ενδιαφέρονται να παρακολουθήσουν το πρόγραμμα. Επειδή ο αριθμός των μαθητών ήταν πολύ μεγάλος και η ομάδα δυσλειτουργική, η εκπαιδευτικός αποφάσισε να χωρίσει τους μαθητές σε δύο υποομάδες, οι οποίες θα συναντιόνταν διαφορετική ημέρα της εβδομάδας, αλλά θα πραγματοποιούσαν παρόμοιες δραστηριότητες. Οι μαθητές κλήθηκαν να συστήσουν μόνοι τους τις υποομάδες, ανάλογα με την ημέρα προτίμησής τους και με μοναδικό περιορισμό να υπάρχει σχετική ισορροπία στον αριθμό μελών της κάθε ομάδας. Έτσι, κάθε εβδομάδα πραγματοποιούνταν δύο δίωρες συναντήσεις, μία για καθεμιά από τις δύο υποομάδες.

Οι επόμενες συναντήσεις της α' φάσης χωρίζονταν σε δύο μέρη. Στο πρώτο μέρος γίνονταν παιχνίδια γνωριμίας, επικοινωνίας και εμπιστοσύνης, προκειμένου να γνωριστούν καλύτερα τα μέλη της ομάδας μεταξύ τους, ώστε να τεθούν οι βάσεις μιας ισχυρής ομάδας ως αναγκαίας προϋπόθεσης για την αποδοτικότερη συνεργασία των μελών της. Στο δεύτερο μέρος της συνάντησης γίνονταν διερευνητικές συζητήσεις για τις προσδοκίες των μαθητών από το πρόγραμμα και για τη σχέση τους με το κέντρο της πόλης.

Όσον αφορά το πρώτο θέμα, οι μαθητές δήλωσαν ότι συμμετέχουν στο πρόγραμμα, επειδή θα ήθελαν να μάθουν περισσότερα πράγματα για το παρελθόν αυτού του τόπου, να υλοποιήσουν μια δράση που θα δώσει την ευκαιρία να

δουλέψουν ομαδικά και να κάνουν κάτι πρωτότυπο. Όσον αφορά τη σχέση τους με το κέντρο του Πειραιά οι μαθητές μίλησαν για το λιμάνι, τα εμπορικά καταστήματα της πόλης, τα σημεία συνάντησης και αναψυχής, αλλά και για σχετικές αφηγήσεις που έχουν ακούσει από τους οικείους τους. Όταν τέθηκε το ερώτημα «τι θα θέλατε να μάθετε γι' αυτή την πόλη;», αρκετοί μαθητές απάντησαν, γενικά, «την ιστορία της», άλλοι όμως αναφέρθηκαν σε κτίρια που τους έχουν κάνει εντύπωση και θα ήθελαν να μάθουν περισσότερα γι' αυτά και όλοι δήλωσαν ότι θέλουν να την περπατήσουν. Η αναφορά στα κτίρια και στα υλικά κατάλοιπα, τα οποία προέρχονται τα περισσότερα από το πρόσφατο παρελθόν οδήγησε στην εστίαση του project στη νεότερη κυρίως ιστορία της πόλης παρά στο αρχαίο παρελθόν της.

Μέσω των παραπάνω συζητήσεων, είχε ήδη διαμορφωθεί το κατάλληλο έδαφος, για να τεθούν θέματα, όπως η πολιτισμική κληρονομιά, η σχέση μας με το παρελθόν της πόλης, η αξία της παρατήρησης των κτιρίων ως καταλοίπων του παρελθόντος, η αξία της ενεργού συμμετοχής και της δράσης. Καθορίστηκε, λοιπόν, ως βασικός σκοπός του προγράμματος η γνωριμία με την ιστορία και το περιβάλλον της πόλης του Πειραιά και η υλοποίηση ενός πολιτιστικού – ιστορικού περίπατου από τους μαθητές. Ως επιμέρους στόχοι ορίστηκαν από κοινού:

- η μελέτη της ιστορίας του νεότερου Πειραιά στη διαχρονία του,
- η αναζήτηση υλικών καταλοίπων του παρελθόντος στην πόλη,
- η αναζήτηση πληροφοριακού υλικού για την οικονομική δραστηριότητα, την κοινωνική διαστρωμάτωση, τις κοινωνικές αντιθέσεις, την καλλιτεχνική δραστηριότητα, την καθημερινή ζωή στο παρελθόν,
- η συλλογή προφορικών μαρτυριών,
- η αναζήτηση λογοτεχνικών κειμένων που αναπαριστούν τη ζωή στην πόλη του Πειραιά και
- η σύνθεση πρωτότυπων κειμένων για την ξενάγηση που θα ετοιμάζαν.

Όσον αφορά τον τελευταίο στόχο, τέθηκε το ζήτημα του είδους των κειμένων που θα παραχθούν και της μορφής που θα έχει η ξενάγηση. Στους μαθητές προτάθηκε να συνθέσουν κείμενα για μια εφαρμογή σε κινητό που θα υποστήριζε έναν ατομικό περίπατο στον Πειραιά και θα περιείχε ποικίλο υλικό (ιστορικό ή λογοτεχνικό, προφορικές μαρτυρίες, μουσική, αποσπάσματα από ταινίες κλπ.). Οι μαθητές βρήκαν ελκυστική και καινοτόμο την ιδέα πρόσθεσαν, όμως, ότι θα ήθελαν να κάνουν,

επίσης, μια ζωντανή ξενάγηση, γιατί χωρίς αυτήν θα χαθεί η διάδραση με το κοινό και η ζωντανή επικοινωνία.

Στο τέλος της α΄ φάσης είχε οριστικοποιηθεί και ο αριθμός των συμμετεχόντων μαθητών στους 27. Ο αριθμός αυτός παρέμεινε σταθερός ως τον μήνα Φεβρουάριο, οπότε αποχώρησαν δύο ακόμα μέλη. Η σύνθεση της ομάδας οριστικοποιήθηκε, επομένως, σχετικά σύντομα, πράγμα που ήταν πολύ θετικό για τη συνέχιση της διαδικασίας.

Προκαταρκτική έρευνα

Από τα παραπάνω προκύπτει ότι η εκπαιδευτικός είχε την ευκαιρία να συζητήσει με τους μαθητές που συμμετείχαν στο πρόγραμμα έτσι, ώστε να διερευνήσει τις στάσεις τους και να συνδιαμορφωθεί η πορεία και η εξέλιξη της δράσης. Δεδομένου, όμως, ότι υπήρχε ενδιαφέρον για τη διάχυση της δράσης σε όλη τη σχολική κοινότητα, κρίθηκε αναγκαία η προσέγγιση των γονέων και των μαθητών που δεν συμμετείχαν στο πρόγραμμα για μια πρώτη συζήτηση επί του θέματος. Για τον λόγο αυτό, διενεργήθηκε προκαταρκτική έρευνα, προκειμένου να διερευνηθεί η σχέση γονέων και μαθητών με το παρελθόν της πόλης και την πολιτισμική κληρονομιά της, καθώς και οι προσδοκίες τους από τη δράση που μόλις είχε αρχίσει να υλοποιείται. Στόχος της έρευνας ήταν, ακόμα, να γίνουν προτάσεις, οι οποίες θα λαμβάνονταν υπόψη στην διαμόρφωση των χαρακτηριστικών και της τελικής μορφής του περιπάτου. Για το σκοπό αυτό, συγκροτήθηκαν τέσσερις ομάδες εστίασης: δύο ομάδες μαθητών του σχολείου που δεν συμμετείχαν στο πρόγραμμα και δύο ομάδες γονέων των μαθητών που συμμετείχαν στο πρόγραμμα.

Στόχος της προκαταρκτικής έρευνας δεν ήταν η γενίκευση των συμπερασμάτων, αλλά η ενδεικτική διερεύνηση στάσεων και η αξιοποίησή τους για την υλοποίηση του συγκεκριμένου project, το οποίο ήταν άλλωστε περιορισμένο στο πλαίσιο μίας σχολικής μονάδας. Μια επιπλέον λειτουργία της πρώτης αυτής διερευνητικής επαφής ήταν η έναρξη διαλόγου, η δημιουργία προβληματισμού και η εμπλοκή, άμεση ή έμμεση, μιας ευρύτερης ομάδας μελών της κοινότητας στη δράση.

Στην έρευνα, η οποία διενεργήθηκε τον Οκτώβριο του 2017, συμμετείχαν συνολικά τριάντα δύο άτομα, δεκατέσσερις μαθητές και δεκαοκτώ γονείς. Η διάρκεια της συζήτησης με την κάθε ομάδα μαθητών κράτησε μία διδακτική ώρα (45 λεπτά), ενώ οι συνεντεύξεις των γονέων διήρκεσαν 60 λεπτά η πρώτη και 85 λεπτά η

δεύτερη. Οι συμμετέχοντες ενημερώθηκαν ότι η συζήτηση επρόκειτο να ηχογραφηθεί, δόθηκαν διαβεβαιώσεις ότι κατά την δημοσίευση των αποτελεσμάτων θα τηρηθεί η ανωνυμία, ενώ στους ενήλικες δόθηκε η δυνατότητα υπογραφής παραχωρητηρίου, το οποίο, όμως, κανείς δεν θεώρησε αναγκαίο να υπογράψει.

Οι δύο ομάδες μαθητών αποτελούνταν η καθεμιά από επτά μαθητές της Β΄ και της Γ΄ Γυμνασίου αντίστοιχα που δε, συμμετείχαν στο πρόγραμμα, δέκα κορίτσια και τέσσερα αγόρια. Οι ομάδες γονέων αποτελούνταν από οκτώ γονείς η πρώτη και δέκα γονείς η δεύτερη, δεκαέξι γυναίκες και δύο άντρες. Όπως διαπιστώθηκε από τη συμπλήρωση φύλλου με στατιστικά στοιχεία (φύλο, επάγγελμα, επίπεδο εκπαίδευσης), στην πλειονότητά τους ήταν 40-45 ετών. Όσον αφορά το επάγγελμα, δύο γονείς ήταν ελεύθεροι επαγγελματίες, τρεις δημόσιοι υπάλληλοι, τέσσερις ιδιωτικοί υπάλληλοι, οκτώ μητέρες ασχολούνταν με τα οικιακά και μία ήταν άνεργη. Ως προς το επίπεδο εκπαίδευσης, πέντε γονείς ήταν απόφοιτοι της υποχρεωτικής εκπαίδευσης, οκτώ της δευτεροβάθμιας, τέσσερις γονείς είχαν πανεπιστημιακή εκπαίδευση και ένας τεχνική.

Οι θεματικοί άξονες της συζήτησης ήταν κοινοί και για τις δύο κατηγορίες ομάδων (γονείς – μαθητές) με τις αναγκαίες διαφοροποιήσεις λόγω ηλικίας και ιδιότητας. Ο πρώτος θεματικός άξονας αφορούσε τη **σχέση** των συμμετεχόντων – που κατοικούν σε όμορο Δήμο με τον Δήμο Πειραιά – **με την πόλη του Πειραιά**, προκειμένου να διερευνηθεί κατά πόσο οι συμμετέχοντες αισθάνονται ότι ανήκουν οργανικά στο ευρύτερο περιβάλλον της πόλης αυτής και ποια σχέση έχουν με αυτό. Για το σκοπό αυτό, ζητήθηκε από τον καθένα να παρουσιάσει τον εαυτό του, τον τόπο καταγωγής του, το χρονικό διάστημα που κατοικεί στην ευρύτερη περιοχή του Πειραιά, τη συχνότητα με την οποία πηγαίνει στο κέντρο και τους λόγους για τους οποίους πηγαίνει. Ζητήθηκε, επίσης, από τον καθένα να μιλήσει για τη σχέση που ο ίδιος έχει με το κέντρο της πόλης του Πειραιά.

Ο δεύτερος θεματικός άξονας αφορούσε τον **βαθμό εξοικείωσης** με το ιστορικό περιβάλλον της πόλης και το επίπεδο γνώσης του παρελθόντος του Πειραιά. Στον άξονα αυτό διερευνήθηκαν, επίσης, οι συνήθειες των γονέων και των μαθητών και η σχέση τους με τα μνημεία και τους τόπους μνήμης. Ζητήθηκε, δηλαδή, να συζητήσουν αν και κατά πόσο συνηθίζουν να επισκέπτονται μνημεία, αρχαιολογικούς χώρους και μουσεία μόνοι ή μαζί με τα παιδιά τους και αν οι διακοπές ή οι εκδρομές τους συνδυάζονται με ιστορικές και πολιτιστικές περιηγήσεις στον τόπο που επισκέπτονται. Στην ενότητα αυτή ζητήθηκε, τέλος, να αναφερθούν σε ξεναγήσεις

που πιθανόν έχουν παρακολουθήσει και να συζητήσουν για την εμπειρία τους από αυτές: τι τους άρεσε, τι τους κούρασε, τι θα κρατούσαν και τι θα άλλαζαν σε αυτήν.

Ο τρίτος θεματικός άξονας σχετιζόταν με την **οργάνωση του συγκεκριμένου περιπάτου** και είχε στόχο τη διατύπωση προτάσεων μέσω των οποίων θα μπορούσαν να αναδειχθούν οι προσδοκίες της σχολικής κοινότητας από μια τέτοια δράση. Έτσι, ζητήθηκε από τους συμμετέχοντες να συζητήσουν τη διάρκεια που νομίζουν ότι θα έπρεπε να έχει ένας τέτοιος περίπατος καθώς και τον αριθμό των σταθμών του περιπάτου. Τους ζητήθηκε, επίσης, να προτείνουν σημεία της πόλης που νομίζουν πως θα έπρεπε να συμπεριληφθούν στην ξενάγηση, ενώ τέθηκε και το ζήτημα του θεματικού – ιστορικού πλαισίου της δράσης, αν θα προτιμούσαν, δηλαδή, έναν περίπατο σε μνημεία της πόλης αδιακρίτως εποχής ή αν θα ήθελαν να είναι εστιασμένος σε μια συγκεκριμένη ιστορική περίοδο.

Ο τέταρτος άξονας αφορούσε το **περιεχόμενο** της ξενάγησης. Ζητούσε, δηλαδή, από τους συμμετέχοντες να συζητήσουν για το υλικό που θα μπορούσε να συμπεριλάβει η ξενάγηση, όπως ιστορικές πληροφορίες, αφηγήσεις και προφορικές μαρτυρίες, λογοτεχνικά κείμενα κλπ. και να αναπτύξουν διάλογο σχετικά με το αν και με ποιο τρόπο θα ήθελαν να συμμετάσχουν οι ίδιοι ενεργά στην συγκέντρωση αυτού του υλικού. Ο τελευταίος θεματικός άξονας είχε θέμα τη μορφή της ξενάγησης, αν, για παράδειγμα, θα προτιμούσαν να γίνει ζωντανά ή με κάποιο ηλεκτρονικό μέσο και ποιο ύφος θα θεωρούσαν ελκυστικό και κατάλληλο για τη συγκεκριμένη περίπτωση.

Όσον αφορά τον πρώτο εισαγωγικό θεματικό άξονα, η πλειονότητα των **γονέων** είχε μεγαλώσει ή είχε ζήσει μεγάλο μέρος της ζωής της στην πόλη του Πειραιά. Φάνηκαν να έχουν ισχυρό συναισθηματικό δεσμό με την πόλη, την οποία διακρίνουν με σαφήνεια από την Αθήνα και τη θεωρούν περισσότερο «οικογενειακή», όπως χαρακτηριστικά είπαν. Στη συνείδησή τους η ευρύτερη περιοχή του Πειραιά είναι ένας ενιαίος τόπος, θεωρούν, δηλαδή, το κέντρο συνέχειας του Δήμου και της γειτονιάς τους και σημείο αναφοράς για όλους τους Πειραιώτες. Μια μητέρα ενδεικτικά αναφέρει:

Είμαι Κερατσινιώτισσα από τότε που γεννήθηκα, αλλά τα εφηβικά μου χρόνια τα πέρασα στον Πειραιά, φοιτήτρια διάβαζα στη βιβλιοθήκη του Πειραιά, όλη μου η ζωή κινούνταν γύρω από το κέντρο του Πειραιά.

Επισκέπτονται το κέντρο για λόγους πρακτικούς ή ψυχαγωγικούς, ενώ για κάποιους εκεί είναι ο τόπος εργασίας τους. Αρκετοί έχουν επισκεφθεί το ανακαινισμένο Δημοτικό Θέατρο και μιλούν με θαυμασμό γι' αυτό.

Κάποιοι γονείς μίλησαν με νοσταλγία για έναν παλιό, καλό καιρό, που η πόλη ήταν μικρότερη και πολύ πιο ασφαλής. Εξέφρασαν τη δυσαρέσκειά τους για τη σύγχρονη εικόνα της και την απουσία οράματος στις παρεμβάσεις που γίνονται σ' αυτήν συσχετίζοντας το όραμα αυτό κυρίως με την ανάδειξη της ιστορίας και τη συντήρηση ιστορικών κτιρίων. Άλλοι, όμως, διαφώνησαν και υποστήριξαν ότι αισθάνονται ασφαλείς σε αυτή την πόλη, ενώ διαπιστώνουν πως τα τελευταία χρόνια, παρά την οικονομική κρίση, γίνονται κάποιες παρεμβάσεις στο κέντρο, που κινούνται στην κατεύθυνση της ανάδειξης του πολιτισμικού παρελθόντος. Όλοι σχεδόν, όμως, συμφώνησαν ότι χρειάζεται ενεργός δράση και ότι οι ίδιοι θα ήθελαν να παρέμβουν δημιουργικά για τη βελτίωση της εικόνας της πόλης και την ανάδειξη του πολιτισμού της.

Χρειάζεται ενεργή συμμετοχή και από τους πολίτες. Να μην προσπαθούν μόνο οι φορείς, αλλά να ενημερώνονται οι πολίτες και να ενθαρρύνονται στο να συμμετέχουν.

Όσον αφορά τους **μαθητές**, οι περισσότεροι έχουν ζήσει όλη ή το μεγαλύτερο μέρος της ζωής τους στην ευρύτερη περιοχή του Πειραιά. Και στη δική τους συνείδηση το κέντρο του Πειραιά είναι σημείο αναφοράς, αφού πηγαίνουν συχνά στο κέντρο της πόλης για ψώνια ή για διασκέδαση. Επίσης, στη συνείδησή τους ο Πειραιάς είναι συνδεδεμένος με το λιμάνι. Τα παιδιά δεν εκφράστηκαν για το κέντρο της πόλης με τον ίδιο συναισθηματισμό που εκφράστηκαν οι γονείς, μερικά, όμως, μίλησαν για παράδοση, πολιτισμό, για τα λαϊκά στρώματα και για σημαντικούς Πειραιώτες.

Όσον αφορά τον δεύτερο θεματικό άξονα οι περισσότεροι γονείς είπαν ότι πηγαίνουν στο κέντρο της πόλης με τα παιδιά τους, αλλά όχι για περιήγηση. Ανέφεραν, επίσης, ότι τα παιδιά ενδιαφέρονται για την πόλη και ρωτάνε, ότι γνωρίζουν σημεία ή κτίρια, αλλά όχι την ιστορία της καθώς και ότι οι παλιές φωτογραφίες προσελκύνουν το ενδιαφέρον τους. Με αυτή την αφορμή εκφράστηκαν θετικά για τη δράση που μόλις ξεκινούσε, τονίζοντας όχι μόνο ότι τα παιδιά θα γνωρίσουν την ιστορία της πόλης, αλλά ότι αυτό ίσως σταθεί η αφορμή για να αναλάβουν ενεργό δράση για την πόλη τους στο μέλλον. Τόνισαν, επίσης, την αξία της βιωματικότητας:

Πρέπει τα παιδιά να γνωρίσουν την πρόσφατη ιστορία της πόλης με βιοματικό τρόπο, γιατί όσο και να διαβάσουν, είναι άλλο πράγμα να ζεις και να βλέπεις.

Τέλος, πρόσθεσαν ότι το να πάει καλά το πρόγραμμα θα εξαρτηθεί από τη σχέση που θα αναπτυχθεί στο εσωτερικό της ομάδας και από την ενίσχυση από εκείνους τους ίδιους, οι οποίοι μπορούν να λειτουργήσουν ως διαμεσολαβητές στα παιδιά τους και να τα ενθαρρύνουν για την υλοποίηση αυτής της δράσης. Όσον αφορά το συνδυασμό διακοπών και ιστορικών περιηγήσεων και στις ξεναγήσεις οι περισσότεροι δήλωσαν ότι δεν δίνουν στις διακοπές τους περιηγητικό χαρακτήρα, ενώ ξεναγήσεις, και κυρίως στον Πειραιά, παρακολουθούν λίγοι γονείς, οι οποίοι, όμως, μιλούν με πολύ θέρμη για την εμπειρία της ξενάγησης:

Ανακαλύπτεις κάτι διαφορετικό από αυτό που ξέρεις. Τον τρόπο, για παράδειγμα, με τον οποίο οι άνθρωποι προσπάθησαν να φτιάξουνε ζωές απ' το μηδέν ως πρόσφυγες. Βλέπεις κάποια απομεινάρια αυτών των δυσκολιών. Και αναθεωρείς και τον τρόπο που βλέπεις και τους άλλους ανθρώπους που έρχονται.

Τέλος, μια μητέρα δήλωσε ότι την απωθούν οι ξεναγήσεις και ότι ο τρόπος που γίνονται είναι ανιαρός και κουραστικός.

Οι μαθητές από τη μεριά τους στο δεύτερο ερώτημα απάντησαν ότι, όταν πηγαίνουν στον Πειραιά, παρατηρούν τα παλιά κτίρια και ρωτούν τους γονείς τους γι' αυτά, αλλά τους ενοχλεί που πολλά είναι εγκαταλελειμμένα. Όταν τους ζητήθηκε να φέρουν παραδείγματα κτιρίων που τους έχουν εντυπωσιάσει, ανέφεραν το Ίδρυμα Λασκαρίδη στο Πασαλιμάνι, τον πέτρινο πύργο (οικία Τζιβανιώτη) επίσης στο Πασαλιμάνι και το Δημοτικό Θέατρο. Για το θέμα των ξεναγήσεων, καθώς έχουν παρακολουθήσει αρκετές με το σχολείο, είχαν σαφέστατη γνώμη. Όλα τα παιδιά συμφώνησαν ότι οι ξεναγήσεις τα κουράζουν, γιατί έχουν «πολλή ανάλυση» και γιατί επιμένουν σε ανούσιες λεπτομέρειες. Επίσης, τόνισαν ότι τους λείπει η πρωτοτυπία:

Στην ξενάγηση θέλω να ακούσω κάτι πολύ αναπάντεχο. Σου κάνει μια έκπληξη. Αυτό είναι ωραίο να το ακούσεις. Η περιγραφή είναι βαρετή.

Να συμμετέχει και το κοινό.

Σε ό,τι αφορά τον τρίτο θεματικό άξονα, οι γονείς είχαν διαφορετικές απόψεις για τη διάρκεια του περιπάτου. Άλλοι επέμεναν πως δεν πρέπει να διαρκέσει περισσότερο από μία ώρα, ενώ άλλοι θεωρούσαν ότι θα μπορούσε να κρατήσει δύο ή και δυόμιση ώρες. Αυτό που τονίστηκε ήταν ότι ένας αποτελεσματικός περίπατος θα πρέπει να ξεκινάει από το παρόν και να προχωρά προς το παρελθόν, ότι θα πρέπει να

είναι χωροχρονικά περιορισμένος και ότι δεν θα πρέπει να συμπεριληφθούν στους σταθμούς μόνο τα πολύ γνωστά κτίρια του Πειραιά και οτιδήποτε έχει αίγλη. Αναφέρθηκε, επίσης, ότι θα πρέπει να γίνει αναφορά σε σημαντικές στιγμές της τοπικής ιστορίας, όπως ο ερχομός των Μικρασιατών προσφύγων και ο αντίκτυπος που είχε στη ζωή της πόλης. Όσον αφορά τους μαθητές, για το θέμα της διάρκειας του περιπάτου μερικοί δήλωσαν ότι δεν θέλουν να τραβήξει σε μάκρος, κάποιιο άλλοι, όμως, υποστήριξαν ότι αυτό που κυρίως έχει σημασία είναι να έχει ενδιαφέρον η παρουσίαση. Συμφώνησαν, πάντως, ότι η συνολική διάρκεια πρέπει να είναι περίπου δύο ώρες και η διάρκεια της ξενάγησης σε κάθε σταθμό περίπου δέκα λεπτά.

Σε ό,τι αφορά τον τέταρτο θεματικό άξονα οι γονείς πρότειναν η ξενάγηση να είναι νεανική και εναλλακτική, ευχάριστη και με χιούμορ. Η μητέρα που νωρίτερα είχε αναφέρει ότι θεωρεί τις ξεναγήσεις πληκτικές υποστήριξε με θέρμη την παραπάνω άποψη, μιλώντας για κάτι που θα ξαφνιάσει το κοινό, που «θα μιλήσει για την πόλη αλλιώς». Άλλη μητέρα πρότεινε να είναι ντυμένα τα παιδιά τρόπο που να παραπέμπει στο παρελθόν και να συμβαίνουν χάπενινγκ και κατά τη διάρκεια της διαδρομής.

Οι μαθητές με τη σειρά τους τόνισαν ότι ο περίπατος δεν πρέπει να είναι επικεντρωμένος απλώς στα μνημεία, αλλά να αναδειξεί και την παράδοση, τα τραγούδια, τις ιδέες και τις νοοτροπίες των ανθρώπων που έζησαν στην πόλη στο παρελθόν. Επίσης, έδειξαν ενθουσιασμό στην ιδέα των προσωπικών αφηγήσεων επισημαίνοντας ότι αυτό θα ήταν από τα σημαντικότερα και τα πιο ενδιαφέροντα σημεία μιας ξενάγησης.

Όσον αφορά την μορφή που θα ήθελαν να έχει η ξενάγηση, προτάθηκαν σε γονείς και μαθητές δύο διαφορετικοί τρόποι, η ζωντανή ξενάγηση σε ομάδες ξεναγούμενων και η ξενάγηση μέσω εφαρμογής σε κινητό. Και οι μεν και οι δε ήταν αναφανδόν υπέρ μιας ζωντανής ξενάγησης, τονίζοντας πόσο σημαντικό είναι το στοιχείο της διάδρασης. Μια μαθήτρια είπε χαρακτηριστικά: «Δε νομίζω ότι θα το έκανα αυτό ποτέ μόνη μου. Να βγω βόλτα και να ακούσω ξενάγηση από το κινητό μου». Οι γονείς διευκρίνισαν ότι το υλικό της ξενάγησης θα μπορούσε σε ένα δεύτερο χρόνο να συγκεντρωθεί σε μια εφαρμογή για κινητό, αλλά έκριναν ότι η ζωντανή ξενάγηση είναι αναγκαία.

Γονείς και μαθητές ήταν, επίσης, πρόθυμοι να συμβάλουν προσωπικά με κάποιο τρόπο στη δράση. Ιδιαίτερα από τους γονείς στο τέλος της συζήτησης ζητήθηκε να συμπληρώσουν ένα έντυπο με το οποίο μπορούσαν να δηλώσουν

συγκεκριμένο τομέα ενεργού συμμετοχής. Συγκεκριμένα, προτάθηκαν οι εξής τρόποι: αναζήτηση πληροφοριακού υλικού, εξεύρεση προσώπων που θα μπορούσαν να δώσουν προφορική μαρτυρία, προβολή και διάδοση της δράσης, φωτογράφιση ή οτιδήποτε άλλο είχαν να προτείνουν. Όλοι σχεδόν προσφέρθηκαν να βοηθήσουν στην αναζήτηση πληροφοριακού υλικού, ενώ πολύ λιγότεροι στα υπόλοιπα πεδία της έρευνας. Τέλος, ζητήθηκε από τους γονείς να συμμετάσχουν στις επισκέψεις που επρόκειτο να γίνουν στο κέντρο της πόλης εκτός ωρών διδασκαλίας, ώστε αφενός να υπάρχει διάδραση και αφετέρου να συμβάλουν και στην ασφαλή μετακίνηση και περιήγηση των μαθητών, αίτημα στο οποίο αρκετοί ανταποκρίθηκαν με προθυμία.

Από τα παραπάνω συμπεραίνεται ότι γονείς και μαθητές θεωρούν το κέντρο του Πειραιά σημείο αναφοράς όλων των κατοίκων της ευρύτερης περιοχής, η οποία στη συνείδησή τους διακρίνεται με σαφήνεια από την Αθήνα. Είναι, επίσης, έκδηλος ο συναισθηματικός δεσμός με την πόλη, το παρελθόν της οποίας για αρκετούς έχει εξιδανικευμένη διάσταση. Γενικά, υπάρχει έντονο ενδιαφέρον για την ιστορία του τόπου, την οποία, όμως, ιδιαίτερος τα παιδιά, δεν φαίνεται να γνωρίζουν αρκετά και γι' αυτό η στάση απέναντι σε εκπαιδευτικά προγράμματα τοπικής ιστορίας είναι θετική. Μια επιπλέον πολύ ενδιαφέρουσα παρατήρηση είναι ότι οι γονείς θεωρούν αναγκαία στο σύγχρονο κοινωνικοπολιτισμικό πλαίσιο την ανάληψη πρωτοβουλιών και τη συμμετοχικότητα και συνδέουν τέτοιες δράσεις με την καλλιέργεια της ταυτότητας του ενεργού πολίτη. Όσον αφορά τον χαρακτήρα που πρέπει να έχει ένας ιστορικός περίπατος, από την προκαταρκτική έρευνα αναδείχθηκε ισχυρό το αίτημα μιας εναλλακτικής ξενάγησης, ζωντανής και πρωτότυπης, που θα ανασυνθέτει τις πολλαπλές όψεις του παρελθόντος και θα αναδεικνύει τις προσωπικές ιστορίες και τη βιωμένη μνήμη των απλών ανθρώπων.

1.3.2. Β' φάση

Εισαγωγικές δραστηριότητες

Στη δεύτερη φάση (μέσα Οκτωβρίου – μέσα Νοεμβρίου 2017) έγινε προσπάθεια να δημιουργηθεί το υπόβαθρο, ώστε να υλοποιηθούν οι στόχοι που τέθηκαν στην α' φάση του προγράμματος. Για τον σκοπό αυτό έγιναν δραστηριότητες μέσω των οποίων επιχειρήθηκε να γνωρίσουν οι μαθητές αδρομερώς:

- την εξέλιξη της γεωμορφολογίας του Πειραιά κατά τα προϊστορικά χρόνια και τα πρώτα δείγματα κατοίκησης της περιοχής και

- τα πολεοδομικά χαρακτηριστικά και την οικονομική δραστηριότητα της πόλης κατά την περίοδο της μεγάλης ακμής των κλασικών χρόνων.

Παρά το γεγονός ότι ως στόχος της ομάδας είχε οριστεί η μελέτη της ιστορίας του νεότερου Πειραιά, αυτές οι πρώτες δραστηριότητες κρίθηκαν αναγκαίες, διότι κατ' αρχάς επιτρέπουν την κατανόηση των σύγχρονων γεωμορφολογικών χαρακτηριστικών του τόπου. Η πληροφορία, για παράδειγμα, ότι κατά τα προϊστορικά χρόνια ο Πειραιάς ήταν νησί και ότι σταδιακά ενώθηκε με τη στεριά, καθώς μετατράπηκε σε λασπώδη γη (Αλίπεδο), που βρισκόταν στο ίδιο επίπεδο με την επιφάνεια της θάλασσας, θα επέτρεπε στα παιδιά να κατανοήσουν ευκολότερα γιατί στα νεότερα χρόνια η περιοχή του Αλίπεδου πληττόταν εύκολα από πλημμύρες. Από την άλλη, με τις δραστηριότητες αυτές εισάγονται οι έννοιες λιμάνι, εμπόριο, ναυτιλία, σύνδεση με την Αθήνα, οικονομική ανάπτυξη, πολεοδομική οργάνωση, υποδάμειο σύστημα, δημόσιος και ιδιωτικός χώρος, οι οποίες αποτελούν, επίσης, λέξεις – κλειδιά για την προσέγγιση της ιστορίας του νεότερου Πειραιά και πρόσφορο έδαφος για τη διαχρονική παρατήρηση της σχέσης του φυσικού τοπίου με την ανθρώπινη δραστηριότητα.

Για την πραγματοποίηση των παραπάνω στόχων γίνονταν εισηγήσεις από την εκπαιδευτικό και κατόπιν οι μαθητές, χωρισμένοι σε ομάδες, επεξεργάζονταν φύλλα εργασίας με πληροφοριακό και ιστορικό υλικό, το οποίο αξιοποιούσαν για δημιουργικές δραστηριότητες. Οι μαθητές με τη χρήση χαρτών, αναπαραστάσεων και ιστορικών πηγών έκαναν γεωμορφολογικές παρατηρήσεις και γνώρισαν το Ιπποδάμειο σύστημα, τα τείχη του Πειραιά, τα Μακρά τείχη και το εμπορικό λιμάνι. Στη συνέχεια, κλήθηκαν να αποδώσουν τις εμπορικές και κοινωνικές δραστηριότητες της πόλης του Πειραιά σε μια σειρά από tableaux vivants ή μια σύντομη θεατρική σκηνή. Με τις δραστηριότητες αυτές επιδιώχθηκε να εισαχθούν στη λογική της μετάπλασης της πληροφορίας σε δημιουργία, κάτι που θα φαινόταν πολύ χρήσιμο σε επόμενη φάση του project.

Σε επόμενη συνάντηση οι μαθητές ασχολήθηκαν με την επί δεκαπέντε περίπου αιώνες περίοδο της παρακμής του Πειραιά. Στις ομάδες μοιράστηκαν δύο διαφορετικά φύλλα εργασίας. Το ένα ζητούσε να φανταστούν ότι είναι περιηγητές που έρχονται στην περιοχή την περίοδο της Τουρκοκρατίας και στέλνουν ένα γράμμα στην πατρίδα τους για να περιγράψουν την ερημιά και την εγκατάλειψη της περιοχής. Στο άλλο φύλλο εργασίας το ενδιαφέρον επικεντρωνόταν στο λιοντάρι του Πειραιά, το οποίο κλάπηκε από τον Μοροζίνι και τοποθετήθηκε έξω από τον Ναύσταθμο της

Βενετίας. Οι μαθητές μέσα από ιστοσελίδες, κόμικς, φωτογραφίες και απεικονίσεις του λιονταριού και άλλες ιστορικές πηγές γνώρισαν τους θρύλους και τις αφηγήσεις μυστηρίου που αναπτύχθηκαν γύρω από το λιοντάρι και κατόπιν τους ζητήθηκε να γράψουν μια δική τους αντίστοιχη μυστηριώδη αφήγηση. Ένα από αυτά τα κείμενα που παρήγαγαν οι μαθητές συμπεριλήφθηκε στο τελικό κείμενο του περιπάτου ([βλ. Παράρτημα σ. 129](#)). Παρακάτω παρατίθεται ένα ακόμα μαθητικό κείμενο:

Ήταν μια κρύα νύχτα του 1683, είχε πανσέληνο. Ο Γρηγόριος Κατραδής περνούσε μπροστά από το άγαλμα του λιονταριού, όταν είδε δυο πτώματα πεσμένα μπροστά του. Τα πτώματα δεν είχαν ίχνος εξωτερικού τραύματος παρά μόνο μια βαθιά γρατζουνιά στο μέτωπο που σχημάτιζε τον αριθμό 5. Κανένας απολύτως μάρτυρας της δολοφονίας του άτυχου ζευγαριού δεν βρέθηκε ποτέ. Τον επόμενο χρόνο, την ίδια εποχή, τη μέρα ακριβώς που είχε πανσέληνο, δολοφονήθηκε στο ίδιο μέρος ένα άλλο ζευγάρι, που βρέθηκε σε παρόμοια κατάσταση με μια μικρή διαφορά: η γρατζουνιά στο μέτωπο σχημάτιζε τον αριθμό 4. Δεν βρέθηκε και πάλι ούτε ένοχος ούτε άλλος μάρτυρας. Αυτό συνεχίστηκε για ακόμα τρία χρόνια. Κανείς δεν μπορούσε να καταλάβει από ποιον προκαλούνται οι θάνατοι, αλλά και γιατί οι αριθμοί μετρούν αντίστροφα. Το κατάλαβαν την ίδια νύχτα με πανσέληνο του 1688, όταν ο Μοροζίνι πήρε το λιοντάρι από τον Πειραιά, για να το πάει στην πατρίδα του.

Η ενασχόληση με την περίοδο της παρακμής είχε ως κύριο στόχο να αντιληφθούν οι μαθητές ότι το 1835 η πόλη επανιδρύεται, να καταστεί, δηλαδή, σαφές ότι μεταξύ αρχαίου και νεότερου Πειραιά μεσολαβούν αιώνες αφάνειας με μεγάλα διαστήματα πλήρους ερήμωσης και να επισημανθεί ότι η περιοχή κατά τα ύστερα βυζαντινά χρόνια και την Τουρκοκρατία είχε απολέσει ακόμα και το όνομά της. Ένας δεύτερος στόχος ήταν να ασκηθούν στην αξιοποίηση του επιστημονικού ιστορικού λόγου για την παραγωγή διαφορετικών κειμενικών ειδών, που επιτρέπουν στον μαθητή να προσθέσει κι εκείνος τη δική του εναλλακτική αφήγηση στο σύνολο αυτών που έχει ήδη διαβάσει.

1.3.3. Γ' φάση

Ιχνηλατώντας την πολιτισμική κληρονομιά του Πειραιά – Το σχέδιο του περιπάτου

Μετά το πέρας των εισαγωγικών δραστηριοτήτων, ξεκίνησε η γ' φάση του προγράμματος (μέσα Νοεμβρίου 2017 – αρχές Ιανουαρίου 2018), κατά την οποία το ενδιαφέρον εστιάστηκε στο κυρίως θέμα της εργασίας, τη μελέτη, δηλαδή, της ιστορίας του νεότερου Πειραιά μέσα από μνημεία και τόπους μνήμης του κέντρου της

πόλης. Σε αυτή τη φάση του προγράμματος αποφασίστηκε να γίνει ο πρώτος διερευνητικός περίπατος στο κέντρο του Πειραιά. Για το σκοπό αυτό ζητήθηκε από τους μαθητές να αναφέρουν κτίρια ή σημεία του κέντρου της πόλης που τους έχουν κάνει εντύπωση ή για τα οποία τους έχουν μιλήσει οι δικοί τους, να παρουσιάσουν στην ομάδα σχετικές φωτογραφίες και να τα εντοπίσουν στον χάρτη. Η εκπαιδευτικός πρότεινε, επίσης, μερικά ακόμα κτίρια και έτσι έγινε ένας πρώτος κατάλογος με σημεία της πόλης που θα μπορούσαν να συμπεριληφθούν στον περίπατο. Αυτά θα αποτελούσαν τον βασικό άξονα στον οποίο θα κινούνταν η ομάδα κατά την πρώτη της έξοδο στο κέντρο της πόλης.

Οι γονείς ενημερώθηκαν ότι ο περίπατος στο κέντρο του Πειραιά επρόκειτο να πραγματοποιηθεί την Κυριακή 26 Νοεμβρίου 2017 και προσκλήθηκαν, όσοι μπορούσαν, να συμμετάσχουν σε αυτόν, όπως είχε συμφωνηθεί από τη συνάντηση του Οκτωβρίου. Στον περίπατο, ο οποίος ξεκίνησε από τον Ηλεκτρικό Σταθμό Πειραιά και κατέληξε στο Πασαλιμάνι, συμμετείχαν είκοσι μαθητές και μαθήτριες και έξι γονείς. Στα παιδιά διανεμήθηκε χάρτης της περιοχής στον οποίο σημείωναν τη διαδρομή που διένυε η ομάδα και τα σημεία – σταθμούς. Επίσης, κρατούσαν σημειώσεις και φωτογράφιζαν ό,τι τους τραβούσε το ενδιαφέρον. Στα σημεία – σταθμούς η συζήτηση ξεκινούσε από την παρατήρηση του περιβάλλοντος χώρου και των κτιρίων, από την οποία προέκυπταν στοιχεία για την εποχή που φτιάχτηκαν, τις λειτουργίες τους και τις όψεις της ζωής στην πόλη που απηχούνται σε αυτά. Για παράδειγμα, στην οδό Γούναρη ο αυξημένος αριθμός παλαιών μεγάλων κτιρίων, οδήγησε σε υποθέσεις για τη χρήση τους, από τις οποίες προέκυψε ότι ο δρόμος αυτός σχετιζόταν ανέκαθεν με την εμπορική δραστηριότητα, αλλά και με τη βιομηχανική ανάπτυξη του Πειραιά. Έγινε, επίσης, λόγος για τα κατεδαφισμένα κτίρια, γι' αυτά που άλλαξαν χρήση, για τους δρόμους και την πολεοδομική οργάνωση. Τα παιδιά παρατήρησαν και σχολίασαν, επίσης, τις αντιθετικές όψεις και τις διαφορετικές ατμόσφαιρες της πόλης που αντικρίζει κανείς κινούμενος από τον Ηλεκτρικό ως το Πασαλιμάνι.

Μετά τον περίπατο έγινε στο σχολείο συζήτηση ανατροφοδότησης. Διαπιστώθηκε ότι οι μαθητές είχαν ως τότε κατακεραματισμένη εικόνα του κέντρου του Πειραιά και ότι αυτός ο περίπατος, πέραν της ψυχαγωγικής διάστασης, στην οποία οι ίδιοι έδωσαν ιδιαίτερη έμφαση, τους βοήθησε να προσδιορίσουν χωροταξικά την περιοχή στο μυαλό τους. Στον διαδραστικό πίνακα προβλήθηκαν παλαιότερες φωτογραφίες κτιρίων, δρόμων και περιοχών που είδαν και παρατήρησαν κατά τον

περίπατο. Ιδιαίτερη αίσθηση έκαναν οι φωτογραφίες κατεδαφισμένων κτιρίων της πόλης, όπως το Ρολόι, η Αγορά, η Λαϊκή Τράπεζα επί της οδού Γούναρη. Με αφορμή τις φωτογραφίες αυτές, αναπτύχθηκε διάλογος για το αν θα πρέπει να κατεδαφίζονται τα παλαιότερα κτίρια, για άλλους εναλλακτικούς τρόπους αξιοποίησής τους, για την αναπαλαίωση και επανάχρηση παλαιών ιστορικών κτιρίων και τον αντίκτυπο τέτοιων πρακτικών στην καθημερινότητα των κατοίκων της περιοχής.

Κατά το επόμενο διάστημα αναπτύχθηκε διάλογος σχετικά με το πόσοι και ποιοι θα είναι οι σταθμοί του περιπάτου. Τα κριτήρια επιλογής των σταθμών ήταν να έχουν χωροταξική συνέχεια στο κέντρο της πόλης, να απηχούν διαφορετικές όψεις της κοινωνικής, οικονομικής, καθημερινής, πολιτιστικής ζωής, να συμπεριλαμβάνονται σ' αυτούς κτίρια με ιδιαίτερο αρχιτεκτονικό ενδιαφέρον και σημεία της πόλης, όπου εγγράφεται δυναμικά η συλλογική μνήμη των κατοίκων της. Για την επιλογή των σταθμών και την έκταση του περιπάτου έδειξαν ενδιαφέρον και διατύπωσαν τη γνώμη τους και ορισμένοι γονείς που συμμετείχαν στον πρώτο περίπατο.

Στα μέσα Δεκεμβρίου η ομάδα είχε ήδη καταλήξει ποια διαδρομή θα ακολουθούνταν στον περίπατο και ποιοι θα ήταν οι σταθμοί στους οποίους θα γινόταν ξενάγηση. Ο περίπατος θα εκτεινόταν από τον Ηλεκτρικό Σταθμό ως το Πασαλιμάνι και θα συμπεριελάμβανε οκτώ σταθμούς. Ορίστηκαν, επίσης, τα θεματικά κέντρα που θα είχε η ξενάγηση στον κάθε σταθμό. Το σχέδιο του περιπάτου και οι θεματικές ενότητες του κάθε σταθμού περιγράφονται παρακάτω:

1^{ος} σταθμός – Ηλεκτρικός Σταθμός Πειραιά: Η ίδρυση της νέας πόλης – λιμάνι – σύνδεση με την πρωτεύουσα: ίδρυση του ηλεκτρικού σιδηροδρόμου – αρχιτεκτονική του σταθμού ΗΣΑΠ Πειραιά

2^{ος} σταθμός – Οδός Γούναρη: Το εμπόριο και η βιομηχανία ως βασικές παράμετροι της οικονομικής ανάπτυξης της πόλης – Δημιουργία της εργατικής τάξης

3^{ος} σταθμός – Πύργος: Η Δημοτική Αγορά της πόλης (απόν μνημείο) – καθημερινή ζωή – Ρεμπέτικο τραγούδι

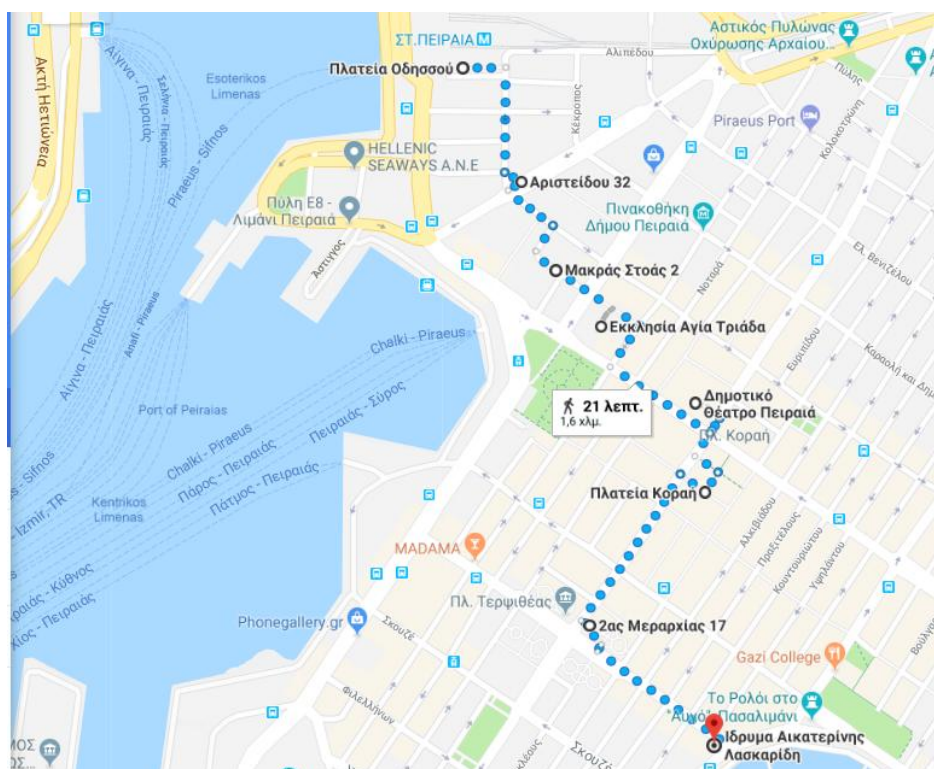
4^{ος} σταθμός – Αγία Τριάδα: Ο μεγάλος βομβαρδισμός του Πειραιά – Απόντα μνημεία: Το λιοντάρι του Πειραιά – Το Ρολόι (παλιό Δημαρχείο)

5^{ος} σταθμός – Δημοτικό Θέατρο: Το Δημοτικό Θέατρο του Πειραιά ως το σπουδαιότερο αρχιτεκτονικά κτίριο της πόλης, ως έμβλημα της ισχύος της τοπικής αστικής τάξης και ως σημείο αναφοράς της πολιτιστικής ζωής – Οι μικρασιάτες πρόσφυγες

6^{ος} σταθμός – Πλατεία Κοραή: Η πλατεία Κοραή ως η καρδιά της πόλης του Πειραιά (σημείο συνάντησης και αναψυχής – ιστορικά σχολεία του κέντρου)

7^{ος} σταθμός – Τερψιθέα : Σκοτεινές όψεις της πόλης: Η Τρούμπα

8^{ος} σταθμός – Πασαλιμάνι (Ίδρυμα Λασκαρίδη): Η ιστορία του κτιρίου του Ίδρύματος – Το Πασαλιμάνι ως τόπος κατοικίας της παλιάς αστικής τάξης και ως σημείο συνάντησης και αναψυχής του Πειραιά των τελευταίων δεκαετιών

Για τη συλλογή και μελέτη του σχετικού υλικού, οι μαθητές χωρίστηκαν σε οκτώ ομάδες των 3 – 4 ατόμων, καθεμία από τις οποίες ανέλαβε να ασχοληθεί με έναν σταθμό. Στις δραστηριότητες των προηγούμενων φάσεων δεν υπήρχαν σταθερές ομάδες. Οι μαθητές εργάζονταν σε διαφορετική ομάδα κάθε φορά, δεδομένου ότι η αποστολή τους ήταν περιορισμένης έκτασης και μπορούσε να ολοκληρωθεί στα χρονικά όρια μιας συνάντησης, αλλά και για να έχουν την ευκαιρία να συναναστραφούν διαφορετικά πρόσωπα κάθε φορά, πράγμα που θα συνέβαλε στη συνοχή της ομάδας. Στη φάση αυτή, όμως, οι ομάδες θα έπρεπε να είναι σταθερές. Στον χωρισμό τους λήφθηκε υπόψη η μαθησιακή ευχέρεια και η επικοινωνιακή άνεση του κάθε μαθητή, ώστε να υπάρχει ισορροπία δυνάμεων σε κάθε ομάδα, κυρίως, όμως, έγιναν σεβαστές οι επιθυμίες τους, δεδομένου ότι ο στόχος ήταν να εργαστούν σε ένα περιβάλλον, το οποίο θα αισθάνονται ότι οι ίδιοι έχουν επιλέξει και στο οποίο θα νιώθουν ασφαλείς και ελεύθεροι να αλληλεπιδράσουν. Παρατηρήθηκε, δηλαδή, ότι στο εσωτερικό της ομάδας είχαν ήδη δημιουργηθεί μικρότεροι πυρήνες μαθητών που φαινόταν να επικοινωνούν καλύτερα μεταξύ τους και κρίθηκε ότι, αν οι ομάδες εργασίας οικοδομούνταν πάνω σε αυτούς τους πυρήνες, πιθανότατα τα αποτελέσματα να ήταν θετικά. Για τους παραπάνω λόγους, ζητήθηκε από τους μαθητές να προτείνουν μόνοι τους τον χωρισμό των ομάδων, καθώς και τον σταθμό για τον οποίο θα ήθελαν να δουλέψουν και οι προτάσεις τους έγιναν σεβαστές στο μέτρο του δυνατού. Στο σημείο αυτό αξίζει να αναφερθεί ότι ο δημοφιλέστερος σταθμός ήταν αυτός της Τρούμπας και ότι κάποια παιδιά απογοητεύτηκαν που δεν θα δούλευαν γι' αυτόν. Το γεγονός αυτό εξηγείται από την έλξη που ασκεί στα παιδιά το άγνωστο, το σκοτεινό και το απαγορευμένο. Όπως χαρακτηριστικά λέει η Ηλιοπούλου (2016: 89), «οι μη προσβάσιμοι τόποι ερεθίζουν τη φαντασία, ενώ το "άγνωστο" λαμβάνει μυθικές διαστάσεις».

Τέλος, επειδή αρκετοί μαθητές είχαν ήδη εκδηλώσει έντονο ενδιαφέρον για τη συλλογή προφορικών μαρτυριών και συνεντεύξεων, στη φάση αυτή αφιερώθηκε χρόνος για να συζητηθεί η διαδικασία καταγραφής προφορικών μαρτυριών και να δοθούν οδηγίες για τον τρόπο με τον οποίο παίρνουμε μια συνέντευξη. Αφού συζητήθηκε η σημασία των προφορικών μαρτυριών για τη μελέτη της τοπικής ιστορίας, δόθηκαν οδηγίες για το πώς οργανώνουμε μια συνέντευξη, την πρώτη επικοινωνία με το πρόσωπο που θα δώσει την συνέντευξη, την προετοιμασία των θεματικών αξόνων της συζήτησης και των σχετικών ερωτήσεων, την προετοιμασία των ηλεκτρονικών μέσων που θα χρησιμοποιηθούν, των αριθμό των μελών της

ομάδας που θα παραβρεθούν στη συζήτηση και του ρόλου τους, τη στάση και τη συμπεριφορά μας κατά τη διάρκεια της συνέντευξης. Οι μαθητές ενημερώθηκαν, επίσης, ότι θα πρέπει να έχουν μαζί τους σχετικό παραχωρητήριο, το οποίο ετοιμάστηκε και χρησιμοποιήθηκε στη συνέχεια για τις συνεντεύξεις (βλ. [Παράρτημα σ. 168](#)).

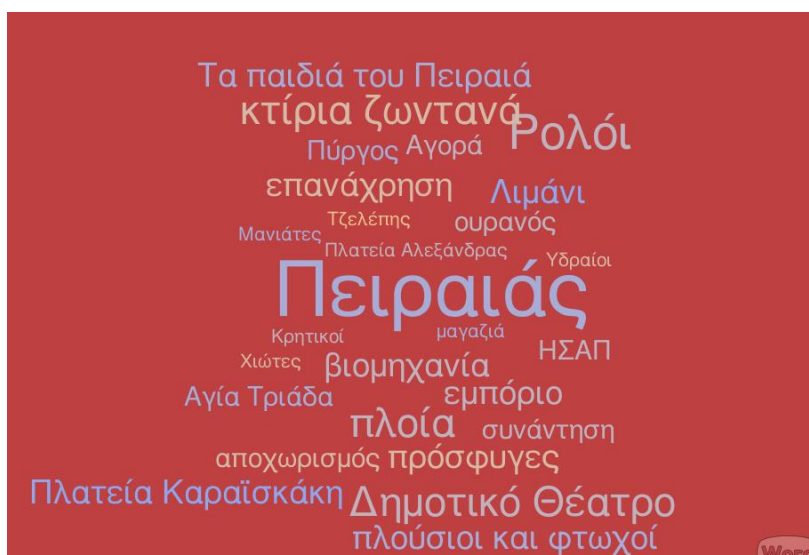
Δημιουργία ραδιοφωνικού μηνύματος

Κατά το μήνα Νοέμβριο αποφασίστηκε, επίσης, η συμμετοχή της ομάδας στον διαγωνισμό Ραδιοφωνικού Μηνύματος και Τραγουδιού «Καν' το ν' ακουστεί 2018», η διοργάνωση του οποίου εγκρίθηκε από το ΥΠΠΕΘ στις 10-10-2017. Τον διαγωνισμό διοργάνωσαν η επιστημονική εταιρεία «Διαθεματικό Ραδιόφωνο της Εκπαιδευτικής Κοινότητας – European School Radio», η Εκπαιδευτική Ραδιοτηλέραση του ΥΠΠΕΘ και το Παιδαγωγικό Ινστιτούτο Κύπρου. Σύμφωνα με το σχετικό έγγραφο, που στάλθηκε σε όλα τα σχολεία,¹¹ ο διαγωνισμός ήταν ενταγμένος στο ευρύτερο πλαίσιο της θέσπισης του 2018 ως Ευρωπαϊκού Έτους Πολιτιστικής Κληρονομιάς και γι' αυτό το λόγο είχε ως θέμα «την ανάδειξη της ιδιαίτερης πολιτιστικής κληρονομιάς του κάθε τόπου και λαού». Ως προς τη στοχοθεσία της δράσης, στο έγγραφο αναφέρεται ότι στόχος του διαγωνισμού είναι να προσεγγίσουν οι μαθητές την πολιτιστική τους ταυτότητα ως κλειδί του μέλλοντος με τρόπο ευχάριστο και βιωματικό. Το σκεπτικό αυτό συνδεόταν άμεσα με τους στόχους και τις επιδιώξεις του προγράμματος και γι' αυτό αποφασίστηκε ομόφωνα να συμμετάσχει η ομάδα στον διαγωνισμό με ένα ραδιοφωνικό μήνυμα για την πολιτισμική κληρονομιά του Πειραιά.

Για το σκοπό αυτό, ακολουθήθηκε η παρακάτω διαδικασία: οι μαθητές άκουσαν ραδιοφωνικά μηνύματα σχολείων που είχαν συμμετάσχει στον αντίστοιχο διαγωνισμό του έτους 2016-17, καθώς και άλλα ραδιοφωνικά μηνύματα και παρατήρησαν τη δομή τους, τα γλωσσικά χαρακτηριστικά τους, τον τρόπο με τον οποίο είχε εκφωνηθεί το κείμενο, τη μουσική επένδυση, τις πιθανές ανατροπές. Παρατήρησαν, επίσης, ότι τα περισσότερα μηνύματα έχουν ένα σύνθημα και συζήτησαν τα γλωσσικά και εκφραστικά χαρακτηριστικά του συνθήματος αυτού. Τα συμπεράσματά τους θα αξιοποιούνταν για τη σύνθεση του δικού τους μηνύματος.

¹¹ Το πλήρες κείμενο του εγγράφου του ΥΠΠΕΘ είναι διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <https://edu.klimaka.gr/scholikes-drasthriothtes/diagwnismoi/737-diagwnismos-radiofwn-mhnyma-tragoudi.html> (πρόσβαση στις 14/5/2018)

Στη συνέχεια, η συζήτηση εστίασε στο περιεχόμενο του μηνύματος που θα ετοιμάζε η ομάδα. Με την τεχνική του καταιγισμού ιδεών (brainstorming) ζητήθηκε από τους μαθητές να αναφέρουν και να καταγράψουν λέξεις που νομίζουν ότι συνδέονται με την πολιτισμική κληρονομιά του Πειραιά θα μπορούσαν να αξιοποιηθούν στη δημιουργία του μηνύματος. Το αποτέλεσμα της δραστηριότητας αυτής καταγράφεται στο παρακάτω συννεφόμελο:

Στην επόμενη φάση οι μαθητές εργάστηκαν σε ομάδες, για να συνθέσουν πιθανά συνθήματα που θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν για το μήνυμα, αλλά και να αποπειραθούν να φτιάξουν προτεινόμενα σενάρια του ραδιοφωνικού μηνύματος. Μερικά συνθήματα που σκέφτηκαν οι μαθητές ήταν:

Μάθε την πόλη σου!
Ζήσε το παρόν, μάθε για το παρελθόν!
Μην γκρεμίζεις αναμνήσεις, αναστήλωσε το μέλλον!
Δες μέσα απ' τα κτίρια το μάτια των ανθρώπων!

Οι φράσεις αυτές, καθώς και οι ιδέες που πρότειναν οι ομάδες για το σενάριο του ραδιοφωνικού μηνύματος, συζητήθηκαν από την ολομέλεια, η οποία κατέληξε το ραδιοφωνικό μήνυμα να έχει τον τίτλο «**Μην προσπερνάς το παρελθόν!**» και να στηρίζεται στην ιδέα ότι αν κινηθούμε με πιο αργούς ρυθμούς μέσα στην πόλη, και παρατηρήσουμε προσεκτικά το περιβάλλον της, θα ανακαλύψουμε σ' αυτό το παρελθόν της. Οι πτυχές του παρελθόντος της πόλης του Πειραιά που συμπεριλήφθηκαν στο μήνυμα αφορούσαν τόσο τη φυσική κληρονομιά (θάλασσα, λιμάνια) όσο και τη υλική και άυλη πολιτιστική κληρονομιά (σημαντικά παρόντα και απόντα κτίρια, παιχνίδια, καθημερινές συνήθειες, ρεμπέτικο τραγούδι).

Μετά τη σύνθεση του τελικού κειμένου (βλ. [Παράρτημα σ. 156](#)), κατά το μήνα Δεκέμβριο, επιλέχθηκε η ηχητική και μουσική επένδυση, έγιναν πρόβες και στις αρχές Ιανουαρίου έγινε η εγγραφή του ραδιοφωνικού μηνύματος σε στούντιο. Στις πρόβες και την ηχογράφιση του μηνύματος συμμετείχαν έντεκα μαθητές της ομάδας, ενώ τα υπόλοιπα μέλη δούλεψαν γι' αυτό μέχρι και τη σύνθεση του μηνύματος και την επιλογή της μουσικής.

Το ίδιο διάστημα οι μαθητές εργάστηκαν για τη **δημιουργία αφίσας**, την οποία θα αναρτούσαν στις σχολικές αίθουσες και σε κοινόχρηστους χώρους του σχολείου, για να διαδώσουν τη δράση και τη συμμετοχή στον διαγωνισμό. Οι μαθητές δούλεψαν ομαδικά ή ατομικά και σχεδίασαν πολλά ενδιαφέροντα προσχέδια. Από αυτά πήραν τελική μορφή δύο αφίσες. Η πρώτη δημιουργήθηκε από ομάδα μαθητριών στον υπολογιστή, ενώ η δεύτερη, που αποτέλεσε και τη βασική αφίσα του προγράμματος, ήταν ζωγραφικό έργο μαθήτριας (βλ. [Παράρτημα σ.170-171](#)).

1.3.4. Δ' φάση

Κατά τη δ' φάση του προγράμματος (Ιανουάριος – Φεβρουάριος 2018) συγκεντρώθηκαν οι προφορικές μαρτυρίες που συνέλεξαν οι μαθητές, έγιναν δύο οργανωμένες επισκέψεις στο Ίδρυμα Λασκαρίδη και στο Δημοτικό Θέατρο και συγκεντρώθηκε από τις ομάδες το υλικό που θα αξιοποιούνταν για τη σύνθεση των τελικών κειμένων της ξενάγησης.

Συγκέντρωση του υλικού

Οι ομάδες μελέτησαν με την καθοδήγηση της εκπαιδευτικού πληροφοριακό υλικό από επιστημονικά βιβλία και ιστοσελίδες, από δημοσιεύματα παλιών εφημερίδων, άντλησαν από παλιές φωτογραφίες, αναζήτησαν σχετικές αφηγήσεις στο διαδίκτυο, επέλεξαν αποσπάσματα από λογοτεχνικά κείμενα, μελέτησαν το υλικό που είχε συγκεντρωθεί από τις προφορικές μαρτυρίες, άκουσαν τραγούδια, είδαν σκηνές από

ελληνικές ταινίες και από αυτό το υλικό επέλεξαν εκείνο που έκριναν ότι ήταν κατάλληλο, για να συμπεριληφθεί στο κείμενο της ξενάγησης.

Όσον αφορά τις προφορικές μαρτυρίες, τα πρόσωπα που έδωσαν συνέντευξη στους μαθητές επιλέχθηκαν με κριτήριο τη σχέση που μπορεί να είχαν με κάποια από τις θεματικές ενότητες της ξενάγησης. Στην πράξη οι μαθητές επέλεξαν να πάρουν συνέντευξη από πρόσωπα που προέρχονταν από το οικείο περιβάλλον τους, τα οποία μίλησαν για τις αναμνήσεις τους από την οδό Γούναρη και την παλιά Δημοτική Αγορά. Υπήρξαν, επίσης, μαρτυρίες για τους Μικρασιάτες πρόσφυγες και τον μεγάλο βομβαρδισμό του Πειραιά (11-1-1944) καθώς και για το Δημοτικό Θέατρο και τα ιστορικά σχολεία της πλατείας Κοραή. Από το πιο πρόσφατο παρελθόν, συγκεντρώθηκαν αναμνήσεις των γονιών τους από το Πασαλιμάνι ως τόπο συνάντησης και ψυχαγωγίας των νέων της δεκαετίας του '80. Συνολικά, συγκεντρώθηκαν έξι συνεντεύξεις και τέσσερις σύντομες αφηγήσεις. Στα πρόσωπα που παραχώρησαν τη μαρτυρία τους στην ομάδα στάλθηκαν ευχαριστήριες επιστολές.

Σκοπός της συλλογής των προφορικών μαρτυριών δεν ήταν η δημιουργία ενός αρχείου προφορικής ιστορίας ούτε η ανάλυση των αφηγήσεων και η εξαγωγή συμπερασμάτων – κάτι τέτοιο θα μπορούσε να ήταν αποκλειστικό αντικείμενο μιας άλλης εκπαιδευτικής δράσης – αλλά η αναζήτηση εναλλακτικών τεκμηρίων, που φωτίζουν το ίδιο θέμα από διαφορετικές πλευρές (Thompson, 1978/2008: 34) έτσι, ώστε να γίνει εμφανής η πολυπρισματικότητα της ιστορικής πραγματικότητας και η πολλαπλότητα των αφηγήσεων για το ίδιο θέμα. Θελήσαμε, επίσης, να αναζητήσουμε και να αναδείξουμε τις φωνές των «αφανών πλειονοτήτων» να δώσουμε λόγο στις διαφορετικές κοινωνικές ομάδες που συνυπήρξαν στην πόλη στο παρελθόν ή που δημιουργήθηκαν στο πέρασμα του χρόνου εκτοπίζοντας άλλες παλαιότερες. Είχε, όμως, η διαδικασία αυτή έναν ακόμα στόχο, να μπου οι μαθητές στη θέση του συνεντευκτή, να ακούσουν υπεύθυνα και μεθοδικά όσα τους αφηγήθηκαν οι συγγενείς τους και να βιώσουν την εμπειρία αυτή της επικοινωνίας, παράμετρο που, όπως προαναφέρθηκε, η Abrams θεωρεί κεφαλαιώδους σημασίας στη διαδικασία της συνέντευξης (Abrams, 2010/2014: 11 και 19).

Επισκέψεις σε κτίρια – μνημεία

Κατά το ίδιο διάστημα πραγματοποιήθηκαν επισκέψεις σε δύο νεοκλασικά κτίρια – σταθμούς του περιπάτου και συγκεκριμένα στο Ίδρυμα Λασκαρίδη και στο Δημοτικό Θέατρο Πειραιά.

Κατά την επίσκεψη στο κτίριο της Ιστορικής Βιβλιοθήκης του Ιδρύματος Λασκαρίδη στο Πασαλιμάνι (2 Φεβρουαρίου 2018), οι μαθητές ενημερώθηκαν για την ιστορία του κτιρίου και τις πολλές διαφορετικές χρήσεις που κατά καιρούς είχε (οικία Στρίγκου, επίταξη από τον γερμανικό και τον αγγλικό στρατό, Λέσχη Αξιωματικών, παράρτημα του Γαλλικού Ινστιτούτου), ξεναγήθηκαν στο κτίριο, στη Βιβλιοθήκη και σε έκθεση που φιλοξενούνταν εκεί και φωτογράρισαν τους χώρους και τις λεπτομέρειες που τους εντυπωσίασαν. Μετά την επίσκεψη έγινε συζήτηση για την επανάχρηση των παλιών κτιρίων και τους ζητήθηκε να γράψουν είτε τις εντυπώσεις τους είτε ένα πρωτότυπο αφήγημα με αφορμή όσα είδαν και έμαθαν εκεί. Το υλικό που συγκεντρώθηκε από τις εργασίες τους ήταν πλούσιο. Στο κείμενο της ξεναγησης του τελευταίου σταθμού της διαδρομής (Πασαλιμάνι) συμπεριλήφθηκε η αφήγηση που έγραψε μια μαθήτρια (βλ. [Παράρτημα σ. 149](#)), ενώ αξιοποιήθηκαν, επίσης, και οι περιγραφές του κτιρίου από άλλα μαθητικά κείμενα. Μερικά αποσπάσματα από τα κείμενα των μαθητών παρατίθενται παρακάτω:

Ανεβαίνοντας τις σκάλες έφτιαχνα εικόνες στο μυαλό μου. Σκεφτόμουν ποιο δωμάτιο θα ήταν ο κάθε χώρος παλιά. Μεγάλη εντύπωση μου έκανε η αίθουσα συνεδριάσεων. Αυτό το υπέροχο βιτρό στο ταβάνι και το ξύλινο πάτωμα σε ταξίδευαν σε μια αίθουσα χορού με κυρίες που φορούν εντυπωσιακές τουαλέτες να χορεύουν με κυρίους με μαύρα κοστούμια.

Υπήρχαν άπειρα βιβλία σε όλους τους χώρους, σ' ένα τοίχο ήταν ζωγραφισμένο το δωδεκάθεο και γύρω γύρω υπήρχαν καταπληκτικοί γαλλικοί πίνακες.

Στόχος της επίσκεψης στο Δημοτικό Θέατρο Πειραιά (23 Φεβρουαρίου 2018), πέρα από το να παρατηρήσουν τα αρχιτεκτονικά χαρακτηριστικά και την εσωτερική διαρρύθμιση του μεγαλύτερου και σπουδαιότερου νεοκλασικού κτιρίου της πόλης, ήταν να το επισκεφθούν σε πραγματικές συνθήκες λειτουργίας, γι' αυτό η επίσκεψη συνδυάστηκε με την παρακολούθηση θεατρικής παράστασης. Μετά την παράσταση οι μαθητές ξεναγήθηκαν στους κεντρικούς χώρους του θεάτρου, αλλά και σε κάποιους που δεν είναι εύκολα προσβάσιμοι στο ευρύ κοινό, όπως, για παράδειγμα, στον χώρο πάνω από τον θόλο του πολυελαίου, γεγονός που τους εντυπωσίασε ιδιαίτερα.

Δημιουργική γραφή: τα κείμενα της ξενάγησης

Κατά τη διάρκεια της συγκέντρωσης και της επιλογής του υλικού που θα συμπεριλαμβανόταν στο τελικό κείμενο της ξενάγησης είχε ήδη αρχίσει η συζήτηση για τη μορφή που θα μπορούσε να πάρει το κείμενο αυτό. Η ιδέα της δραματοποιημένης ξενάγησης, που είχε διατυπωθεί από πολύ νωρίς, υιοθετήθηκε τελικά από την ομάδα, βάσει του σκεπτικού που αναπτύσσεται παρακάτω.

Οι συνθήκες μιας ζωντανής ξενάγησης στο κέντρο μιας πόλης παρουσιάζουν αρκετές ομοιότητες με τις συνθήκες κάτω από τις οποίες ο επισκέπτης περιδιαβαίνει τους χώρους ενός μουσείου (ορθοστασία, κούραση, διάσπαση προσοχής από νέα οπτικά ή ακουστικά ερεθίσματα). Αν, λοιπόν, τα μουσειακά κείμενα, θα πρέπει να χαρακτηρίζονται από οικεία γλώσσα, αποφυγή των περιττών λεπτομερειών, υποκειμενοποίηση της δράσης, πρωτοτυπία, συσχέτιση με τη σύγχρονη εποχή, σύνδεση με το παρόν της πόλης και πολυφωνία (Γκαζή, 2006: 382, 386-7), το ίδιο ακριβώς πρέπει να συμβαίνει και με τα κείμενα της ξενάγησης. Η υιοθέτηση της θεατρικής φόρμας εμπεριέχει εξ ορισμού την απλότητα και την αμεσότητα του λόγου και γενικότερα εξυπηρετεί την παραπάνω αντίληψη. Επιπλέον, η επιλογή της

θεατρικής γραφής για τα κείμενα μιας ξενάγησης μπορεί να αποβεί πολύτιμο εργαλείο για την προσέγγιση διαφορετικών ομάδων, καθώς επιτρέπει την αποτύπωση διαφορετικών ερμηνειών στην αφήγηση. Προσφέρει, επίσης, τη δυνατότητα της ενσωμάτωσης της πληροφορίας στο πνευματικό, συναισθηματικό, κοινωνικοπολιτικό, ηθικό και αισθητικό συγκείμενο, της πολυεπίπεδης εννοιολόγησης των αντικειμένων και της ανάδειξης αντιτιθέμενων αξιών (Nikonanou & Venieri:17). Ιδιαίτερα σε περιπτώσεις, όπως αυτή που περιγράφεται στην παρούσα εργασία, η δραματοποίηση αποτελεί έναν ελκυστικό τρόπο έκφρασης για εφήβους, αφού παραπέμπει στο παιχνίδι και αφήνει πολλά περιθώρια πρωτοβουλίας, αυτενέργειας και δημιουργικής έκφρασης.

Βάσει αυτού του σκεπτικού, αποφασίστηκε ότι τα βασικά πρόσωπα των διαλόγων θα ήταν οι ίδιοι οι μαθητές, οι οποίοι, παρατηρώντας την πόλη στο παρόν, αναρωτιούνται για το παρελθόν και το ανακαλύπτουν. Για την απόδοση των μαρτυριών και των άλλων πρωτογενών κειμένων, καθώς και των λογοτεχνικών αποσπασμάτων, αποφασίστηκε σε κάποια σημεία να διακόπτεται η δράση και να ακούγονται τα κείμενα αυτά. Υπήρξε, όμως, και μια άλλη ιδέα, να εμφανίζονται ανάμεσα στους σύγχρονους εφήβους πρόσωπα από το παρελθόν και να συνομιλούν μαζί τους, όπως ακριβώς συνομιλεί και αλληλεπιδρά το παρόν με το παρελθόν. Αυτό το εύρημα θα έδινε την ευκαιρία να αναδειχθούν οι πολιτισμικές διαφοροποιήσεις μεταξύ των εποχών και η πρόθεση των παιδιών να αντιμετωπίσουν το παρελθόν ως κάτι ζωντανό, με το οποίο μπορούν να αναπτύξουν διάλογο και όχι ως ένα στατικό κείμενο σχολικού εγχειριδίου. Έμφαση δόθηκε, επίσης, στην ανάδειξη των κοινωνικών αντιθέσεων και των αντιφατικών όψεων της πόλης.

Οι μαθητές επιχείρησαν να συνθέσουν διαλόγους με την οδηγία να είναι ο λόγος των κειμένων απλός, καθημερινός, εύληπτος και ανάλαφρος και να ενσωματώσουν σε αυτά το υλικό που είχαν συγκεντρώσει από την έρευνά τους δίνοντας προτεραιότητα στην ανάδειξη των πολλαπλών αφηγήσεων και των διαφορετικών προσλήψεων του παρελθόντος. Τα κείμενα που συνέθεσε η κάθε ομάδα, καθώς και το υλικό που είχε συλλέξει, στη συνέχεια, συγκεντρώθηκαν, ώστε να γίνει η τελική επεξεργασία και να ξεκινήσει η επόμενη φάση, οι πρόβες για τη δραματοποιημένη ξενάγηση. Τα τελικά κείμενα της ξενάγησης διαμορφώθηκαν έτσι, ώστε η καθεμιά από τις οκτώ σκηνές να διαρκεί περίπου δέκα λεπτά. Τα κείμενα με τις αντίστοιχες παραπομπές στις πηγές που αξιοποιήθηκαν για τη σύνθεσή τους είναι διαθέσιμα στο Παράρτημα (βλ. [σ. 106-155](#)).

1.3.5. Ε΄ φάση

Στην ε΄ φάση του προγράμματος (Μάρτιος – Απρίλιος 2018) αντιπροσωπεία της ομάδας επισκέφθηκε την πόλη των Τρικάλων, προκειμένου να παραστεί στην τελετή βράβευσης του διαγωνισμού «Κάν' το ν' ακουστεί 2018», στον οποίο το ραδιοφωνικό μήνυμα της ομάδας κέρδισε το βραβείο Γυμνασίου. Παράλληλα, το διάστημα αυτό έγιναν οι πρόβες για τη δραματοποιημένη ξενάγηση του περιπάτου.

Βράβευση ραδιοφωνικού μηνύματος

Το ραδιοφωνικό μήνυμα που ετοίμασε η ομάδα κατατέθηκε στην ηλεκτρονική πλατφόρμα του European School Radio τον Ιανουάριο του 2018.¹² Στον διαγωνισμό είχαν καταθέσει συμμετοχή συνολικά 65 σχολεία στην κατηγορία «Τραγούδι» και 98 στην κατηγορία «Ραδιοφωνικό μήνυμα». Σύμφωνα με τον κανονισμό του διαγωνισμού, οι συμμετοχές αξιολογήθηκαν από κριτική επιτροπή, η οποία έδωσε βραβεία για κάθε βαθμίδα εκπαίδευσης ξεχωριστά, αλλά και από το κοινό, που ψήφισε σε ειδικά διαμορφωμένη πλατφόρμα όποια τραγούδια ή ραδιοφωνικά μηνύματα επιθυμούσε από τις 12/2 ως τις 16/3/2018.

Με την έναρξη της ψηφοφορίας η ομάδα κινητοποιήθηκε, ώστε να διαδώσει τη συμμετοχή στα μέλη της σχολικής κοινότητας καθώς και σε γνωστούς και φίλους προκειμένου να ψηφιστεί από το κοινό. Έτσι, οι μαθητές της ομάδας δημιούργησαν αφίσες που τοιχοκολλήθηκαν σε κοινόχρηστους χώρους του Σχολείου, αλλά και σε κάθε αίθουσα διδασκαλίας ξεχωριστά, ενώ όλοι οι μαθητές ενημερώθηκαν και προφορικά για τη συμμετοχή του Σχολείου και την ψηφοφορία, η οποία είχε

¹² Το μήνυμα είναι διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://europeanschoolradio.eu/el/archives/production/dont-leave-your-past-behind> (πρόσβαση στις 14/5/2018)

ξεκινήσει. Παράλληλα, αναρτήθηκε σχετικό ενημερωτικό κείμενο τόσο στην ιστοσελίδα του Σχολείου¹³ όσο και σε σελίδα που έγινε ειδικά για την διάδοση του προγράμματος στο facebook¹⁴. Στην παραπάνω διαδικασία δόθηκε ιδιαίτερη έμφαση, επειδή κρίθηκε ότι ήταν μια καλή αφορμή να διαδοθεί η όλη προσπάθεια στη σχολική κοινότητα, αλλά και να αναπτύξουν οι συμμετέχοντες μαθητές ακόμα ισχυρότερους δεσμούς τόσο μεταξύ τους όσο και με το ίδιο το πρόγραμμα, καθώς θα αναλάμβαναν δράση για έναν κοινό σκοπό.

Στο τέλος της παραπάνω διαδικασίας η ομάδα τιμήθηκε από την κριτική επιτροπή με το **βραβείο ραδιοφωνικού μηνύματος Γυμνασίου**. Η τελετή βράβευσης έγινε στα Τρίκαλα στο πλαίσιο του 5ου Φεστιβάλ Μαθητικού Ραδιοφώνου¹⁵ στις 16 Μαρτίου 2018. Αντιπροσωπεία επτά μαθητών και επτά γονέων της ομάδας μαζί με την υπεύθυνη καθηγήτρια και τον Διευθυντή του Σχολείου μετέβησαν στην πόλη των Τρικάλων, για να παραστούν στη βράβευση.¹⁶

Το ταξίδι αυτό ήταν μια εμπειρία με πολλαπλά οφέλη· κατ' αρχάς όλοι οι μαθητές του προγράμματος ένιωσαν περήφανοι και δικαιωμένοι για την προσπάθεια τους. Από την άλλη, οι μαθητές που είχαν την ευκαιρία να μεταβούν στα Τρίκαλα βίωσαν την εμπειρία της βράβευσης, ήρθαν σε επαφή με μαθητές άλλων σχολείων της Ελλάδας και της Κύπρου και είχαν την ευκαιρία να συσφίξουν τις μεταξύ τους σχέσεις. Τέλος, το ταξίδι αυτό έδωσε στα παιδιά την ευκαιρία να έρθουν σε επαφή με την φυσική, υλική και άυλη πολιτισμική κληρονομιά μιας άλλης περιοχής της Ελλάδας, χάρη στις επισκέψεις που έγιναν στα Μετέωρα (μνημείο πολιτισμικής κληρονομιάς της UNESCO), στο κέντρο της πόλης των Τρικάλων καθώς και στο οθωμανικό λουτρό και στο Μουσείο Τσιτσάνη που στεγάζονται στις παλιές φυλακές της πόλης. Θετικό στοιχείο ήταν, επίσης, ότι συμμετείχαν ενεργά στη διοργάνωση του ταξιδιού και στην όλη διαδικασία και οι γονείς των μαθητών.

¹³ <http://4gym-kerats.att.sch.gr/2018/02/symmetochi-ston-diagonismo-kan-to-n-akousti-2018-tou-european-school-radio/> καθώς και στο https://www.youtube.com/watch?v=obkzDAhVuvA&feature=youtu.be&ab_channel=%CE%91%CE%B9%CE%BC%CE%B9%CE%BB%CE%AF%CE%B1%CE%A6%CE%BF%CF%85%CE%BD%CF%84%CE%BF%CF%8D%CE%BA%CE%B7 (πρόσβαση στις 14/5/2018)

¹⁴ <https://www.facebook.com/dontleaveyourpastbehind/> (πρόσβαση στις 14/5/2018)

¹⁵ Περισσότερες πληροφορίες για το 5ο Φεστιβάλ Μαθητικού Ραδιοφώνου και τον διαγωνισμό είναι διαθέσιμες στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://europeanschoolradio.eu/5fest/> (πρόσβαση στις 14/5/2018)

¹⁶ Η τελετή βράβευσης είναι διαθέσιμη στην ηλεκτρονική διεύθυνση https://www.youtube.com/watch?time_continue=1128&v=EgFdj3em230&ab_channel=%CE%94%CE%AE%CE%BC%CE%BF%CF%82%CE%A4%CF%81%CE%B9%CE%BA%CE%BA%CE%B1%CE%AF%CF%89%CE%BD (1.47.47' – 1.51.45') (πρόσβαση στις 14/5/2018)

Μετά την επιστροφή από τα Τρίκαλα το Σχολείο εξέδωσε δελτίο Τύπου για τη βράβευση, η οποία δημοσιοποιήθηκε από τα τοπικά έντυπα και τις ιστοσελίδες του Δήμου και της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης Πειραιά.

Προετοιμασία του περιπάτου

Κατά το διάστημα Μαρτίου – Απριλίου έγιναν, επίσης, οι πρόβες της θεατρικής ξενάγησης. Για την απόδοση των ρόλων του κάθε σταθμού δόθηκε προτεραιότητα στους μαθητές που είχαν συγκεντρώσει το υλικό για τον κάθε σταθμό, χωρίς αυτό να αποκλείει άλλες συμμετοχές, όπου χρειαζόταν. Οι ρόλοι μοιράστηκαν στους μαθητές όσο το δυνατόν πιο δίκαια και λαμβάνοντας υπόψη τις προτιμήσεις και τις επιθυμίες τους, ενώ, όπου αυτό ήταν δυνατόν, τους δόθηκε η ελευθερία να κάνουν μόνοι τους τη διανομή. Οι μαθητές συμμετείχαν με μεγάλο ενδιαφέρον στις πρόβες, τόσο γιατί έβλεπαν να αποκτά μορφή αυτό που είχαν ετοιμάσει, όσο και γιατί έβρισκαν διασκεδαστική τη σκηνική διάδραση. Η διαδικασία αυτή φαινόταν να συμβάλλει στην αλληλεπίδραση των επιμέρους ομάδων μεταξύ τους και στην δημιουργία μιας

σφιχτοδεμένης ομάδας στο σύνολό της. Τα περισσότερα παιδιά που είχαν επιλέξει να μη συμμετάσχουν στις πρόβες και στην ηχογράφηση του ραδιοφωνικού μηνύματος όχι μόνο δεν έφεραν αντίρρηση να αναλάβουν έναν μικρότερο ή μεγαλύτερο ρόλο, αλλά σταδιακά έπαιζαν με όλο και μεγαλύτερη αυτοπεποίθηση και έδειχναν να το απολαμβάνουν. Δύο μόνο μαθητές δυσκολεύτηκαν μέχρι το τέλος να εξοικειωθούν με τη διαδικασία της έκθεσης.

Στις αρχές Απριλίου αποφασίστηκε ότι η ομάδα θα πραγματοποιήσει δύο περιπάτους στο κέντρο του Πειραιά, οι οποίοι ορίστηκαν για τις Κυριακές 29 Απριλίου και 6 Μαΐου 2018. Τις δύο τελευταίες Κυριακές πριν από τον πρώτο περίπατο, έγιναν πρόβες στο κέντρο της πόλης, προκειμένου να ακολουθήσουμε την πραγματική διαδρομή, να ορίσουμε τα ακριβή σημεία, όπου θα παρουσιαστεί η κάθε σκηνή, να παρατηρήσουμε τους θορύβους της πόλης και να εντοπίσουμε τα σημεία όπου υπάρχει πρόβλημα ακουστικής, να αναζητήσουμε λύσεις, ώστε να έχει το κοινό σημεία ξεκούρασης, να αξιολογήσουμε την έκταση της ξενάγησης σε φυσικές συνθήκες και γενικά να προσαρμοστεί η παρουσίαση στις συνθήκες της πόλης. Στις πρόβες παρευρέθηκαν και πολλοί από τους γονείς των μαθητών.

Παράλληλα, υπήρξε επικοινωνία με το Μουσείο Ηλεκτρικών Σιδηροδρόμων στον σταθμό ΗΣΑΠ Πειραιά, το Δημοτικό Θέατρο Πειραιά και το Ίδρυμα Αικ. Λασκαρίδη, προκειμένου να μας δοθεί άδεια να παρουσιάσουμε τον πρώτο, τον πέμπτο και τον όγδοο σταθμό στο ισόγειο του Μουσείου, στο φουαγιέ του Θεάτρου και στον αύλειο χώρο του Ιδρύματος αντιστοίχως. Είχαμε θετική απάντηση από το Μουσείο Ηλεκτρικών Σιδηροδρόμων, από το Δημοτικό Θέατρο μόνο για τη δεύτερη ξενάγηση και αρνητική απάντηση από το Ίδρυμα Λασκαρίδη.

Μετά τις πρόβες στην πόλη, γίνονταν συζητήσεις ανατροφοδότησης, ώστε να προσαρμοστεί ο περίπατος στις παρατηρήσεις που θα γίνουν, να εντοπιστούν οι δυσκολίες και να βρεθούν λύσεις. Δεδομένων των αντικειμενικών δυσκολιών, αλλά και της μακράς διάρκειας της πρώτης πρόβας λήφθηκε η απόφαση να περιοριστεί η έκταση του περιπάτου. Έτσι, αποφασίστηκε να παραλειφθεί στην ξενάγηση ο 6ος σταθμός, της Πλατείας Κοραή, επειδή στο συγκεκριμένο σημείο της πόλης είχε πολύ θόρυβο και επιπλέον δεν υπήρχε κατάλληλο μέρος με σκιά, για να σταθεί η ομάδα, καθώς και ο 8ος σταθμός του Ιδρύματος Λασκαρίδη, επειδή και πάλι οι συνθήκες δεν ευνοούσαν την παρουσίαση του δρώμενου έξω από το προαύλιο του κτιρίου. Τα κείμενα των άλλων σταθμών προσαρμόστηκαν ανάλογα, ώστε να μη χαθούν σημεία – κλειδιά του περιεχομένου της ξενάγησης. Οι σταθμοί που αποφασίστηκε να

παραλειφθούν στον περίπατο θα παρουσιάζονταν στην εκδήλωση που είχε προγραμματιστεί για τις 20 Μαΐου 2018 σε κλειστό θέατρο του Δήμου, όπου επρόκειτο να γίνει η συνολική παρουσίαση του προγράμματος.

Ανακοινώθηκε, τέλος, με αφισοκόλληση στους χώρους του Σχολείου και με ανάρτηση στην ιστοσελίδα¹⁷ και στη σελίδα της ομάδας στο facebook η ημέρα, η ώρα και το σημείο συνάντησης των δύο περιπάτων. Καθώς δεν υπήρχε δυνατότητα τεχνικής υποστήριξης του ήχου, αλλά και επειδή η θεατρική ξενάγηση προϋποθέτει ευχερή οπτική επαφή των ξεναγούμενων με τους ξεναγούς, αποφασίστηκε, επίσης, ο αριθμός των συμμετεχόντων στον περίπατο να είναι κλειστός. Γι' αυτό ορίστηκε ότι στον περίπατο θα συμμετάσχουν 30 ξεναγούμενοι και καλούνταν οι ενδιαφερόμενοι να δηλώσουν συμμετοχή στην ηλεκτρονική διεύθυνση ή στο τηλέφωνο του Σχολείου.

Παρουσίαση του προγράμματος

Οι δύο περιπάτοι πραγματοποιήθηκαν στις 29 Απριλίου και στις 6 Μαΐου 2018. Στον καθένα από αυτούς συμμετείχαν 30 περίπου ξεναγούμενοι. Στους ξεναγούμενους διανεμήθηκε το φυλλάδιο της ξενάγησης, το οποίο περιελάμβανε χάρτη με τους σταθμούς της διαδρομής και τα βασικά θέματα που τίγονται σε κάθε σταθμό ([βλ. Παράρτημα σ. 159](#)). Ο περίπατος κύλησε πολύ πιο γρήγορα από τις πρόβες και διήρκεσε 90 λεπτά στον πρώτη περίπατο και 100 στον δεύτερο.

¹⁷ <http://4gym-kerats.att.sch.gr/2018/04/dilosis-symmetochis-ston-istoriko-peripato-pou-diorganoni-i-politistiki-omada-tou-scholiou/> (πρόσβαση στις 14/5/2018)

Το Σχολείο συμμετείχε, επίσης, την Πέμπτη 10 Μαΐου 2018, στο Μαθητικό Καλλιτεχνικό Φεστιβάλ 2018 του Δήμου Κερατσινίου – Δραπετσώνας, στο πλαίσιο του οποίου έγινε συνοπτική παρουσίαση του προγράμματος, ακούστηκε το ραδιοφωνικό μήνυμα και παρουσιάστηκε το δρώμενο του 1ου σταθμού της διαδρομής, του Ηλεκτρικού Σταθμού. Για τις 20 Μαΐου 2018 έχει προγραμματιστεί συνολική παρουσίαση του προγράμματος στο θέατρο του Πολιτιστικού Κέντρου Αντώνης Σαμαράκης στο Κερατσίνι. Θα παρουσιαστεί αδρομερώς το περιεχόμενο της όλης δράσης, θα ακουστεί το ραδιοφωνικό μήνυμα και θα παρουσιαστούν με μορφή θεατρικής παράστασης όλα τα κείμενα που γράφτηκαν γι' αυτή την ξενάγηση με παράλληλη προβολή φωτογραφικού υλικού και μουσική επένδυση.

Κεφάλαιο 2

2. Αξιολόγηση του προγράμματος

Όπως αναφέρθηκε παραπάνω (βλ. Μεθοδολογία), το πρόγραμμα αυτοαξιολογούνταν καθ' όλη τη διάρκεια υλοποίησής του, μέσω της παρατήρησης του ενδιαφέροντος και της αλληλεπίδρασης των μαθητών και μέσω του διαλόγου μεταξύ των μελών της ομάδας. Με τον τρόπο αυτό εντοπίζονταν δυσλειτουργίες ή πρακτικές δυσκολίες στην υλοποίηση του project και επαναπροσδιοριζόταν ή τροποποιούνταν ο αρχικός προγραμματισμός. Στη μέση περίπου της υλοποίησης του προγράμματος επιχειρήθηκε να γίνει διαμορφωτική αξιολόγηση με τη χρήση αφηγηματικών ερευνητικών σχεδιασμών, ενώ μετά την πρώτη ξενάγηση έγινε η τελική αξιολόγηση του προγράμματος με την τεχνική των ομάδων εστίασης.

2.1. Διαμορφωτική αξιολόγηση

Κατά τη διάρκεια της δ' φάσης υλοποίησης του προγράμματος (Ιανουάριος – Φεβρουάριος 2018), και συγκεκριμένα στις αρχές Φεβρουαρίου, καθώς το πρόγραμμα βρισκόταν στη μέση της διαδρομής και είχε ήδη προχωρήσει τόσο, ώστε να έχει διαγραφεί με αρκετή σαφήνεια ο χαρακτήρας του, επιχειρήθηκε να αξιολογηθεί η πορεία του προγράμματος ως εκείνη τη στιγμή με την τεχνική της αφηγηματικής έρευνας. Έτσι, ζητήθηκε από τους μαθητές να γράψουν μια σελίδα ημερολογίου, στην οποία θα έκαναν έναν απολογισμό των μέχρι τότε δραστηριοτήτων και θα κατέγραφαν τις σκέψεις, τις εντυπώσεις και τους προβληματισμούς τους για το πρόγραμμα. Στις οδηγίες που δόθηκαν στους μαθητές τονίστηκε ότι θα πρέπει να εκφραστούν με ειλικρίνεια και ότι το ημερολόγιο αυτό θα είναι πολύτιμη ανατροφοδότηση για την αποτελεσματικότερη συνέχιση της δράσης.

Από τα κείμενα που συλλέχθηκαν από τους μαθητές παρατηρήθηκε ότι η διάθεσή τους στις πρώτες συναντήσεις ήταν διερευνητική και ότι η ρευστότητα που ακόμα είχε η ομάδα λειτουργούσε ανασταλτικά στο να αποφασίσουν αν θέλουν να παραμείνουν. Από όλους τους μαθητές υπήρχε επιφυλακτικότητα και στάση αναμονής, καθώς το ύφος του προγράμματος δεν είχε ακόμα διαγραφεί με σαφήνεια. Τα παιχνίδια γνωριμίας και επικοινωνίας, γενικά είχαν θετικό αντίκτυπο, υπήρχαν, όμως, ορισμένοι μαθητές που τα αντιμετώπισαν με επιφυλακτικότητα. Χαρακτηριστικά αναφέρουν:

Τις πρώτες μέρες δεν ήταν και τόσο καλά! Ήμασταν πολλά παιδιά μαζί και γινόταν μεγάλη φασαρία. Όταν χωριστήκαμε σε δύο ομάδες τα πράγματα ήταν μια χαρά!

Όταν πήγα για πρώτη φορά στο πρόγραμμα, ενθουσιάστηκα πολύ. Μου άρεσε πολύ ο τρόπος με τον οποίο γνωρίσαμε ο ένας τον άλλον μέσα από παιχνίδια.

Θυμάμαι στις πρώτες συναντήσεις παίξαμε κάποια παιχνίδια που δεν είχαν σχέση με το πρόγραμμα. Πίστευα ότι θα ήταν διαφορετικά και σκεφτόμουν να βγω από την ομάδα. Όλα αυτά, όμως, άλλαξαν λίγο καιρό αργότερα.

Ένα άλλο στοιχείο που φαίνεται ότι προβλημάτισε μερικά παιδιά στις πρώτες συναντήσεις ήταν οι εκτενείς εισαγωγικές εισηγήσεις της εκπαιδευτικού:

Στη συνέχεια, το πρόγραμμα είχε γίνει βαρετό, διότι η κυρία μας μίλαγε πολύ. Είχα σκεφτεί βέβαια να φύγω από το πρόγραμμα, αλλά μετά σκέφτηκα ότι μπορεί να αλλάξει και έτσι έκατσα.

Τα στοιχεία που φαίνεται ότι τελικά κράτησαν τους μαθητές στο πρόγραμμα ήταν η εργασία σε ομάδες και οι έξοδοι στην πόλη. Τα περισσότερα παιδιά ανέφεραν ότι χαίρονται που μαθαίνουν καινούρια πράγματα με τρόπο συνεργατικό και δημιουργικό.

Για την ομαδοσυνεργατική δουλειά αναφέρουν:

Κάποια στιγμή σκέφτηκα να αποχωρήσω, χωρίς όμως κάποιο συγκεκριμένο λόγο, αυτό, όμως, πριν δουλέψουμε σε ομάδες. Μόλις αρχίσαμε την ομαδική δουλειά και τη συνεργασία ούτε που μου πέρασε από το μυαλό να φύγω.

Τέλος, είναι μια έρευνα που δεν γίνεται ατομικά, αλλά ομαδικά [...]. Εκτός του ότι μαθαίνουμε πολλά για την ιστορία του Πειραιά, διασκεδάζουμε, καθώς ό,τι κάνουμε το κάνουμε δημιουργικά, ευχάριστα, αλλά και σοβαρά.

Μετά χωριστήκαμε σε ομάδες και διαλέξαμε τον σταθμό που ήθελε ο καθένας. Ευτυχώς ήμουν με τα άτομα που ήθελα! Η καλή δουλειά συνεχίζεται μέχρι σήμερα!

Για τις εξόδους στην πόλη αναφέρουν:

Με τον καιρό κάναμε την πρώτη βόλτα στον Πειραιά. Αυτό σίγουρα με βοήθησε να καταλάβω περισσότερα πράγματα!

Επίσης, μια ωραία εμπειρία ήταν η βόλτα που πήγαμε όλα τα παιδιά του προγράμματος στον Πειραιά [...]. Ήταν πραγματικά τέλεια! Και χαλάλι η κούραση που περάσαμε περπατώντας.

Κάτι που μου άρεσε πολύ ήταν η επίσκεψή μας στο Ίδρυμα Λασκαρίδη και ότι θα επισκεφθούμε το Δημοτικό Θέατρο και θα μας ξεναγήσουν.

Αρκετά παιδιά, τέλος, κάνουν θετική αναφορά στο ραδιοφωνικό μήνυμα.

Μου άρεσε, επίσης, που ετοιμάσαμε το ραδιοφωνικό μήνυμα για το διαγωνισμό.

Μια από τις πιο ωραίες στιγμές που περάσαμε στο πρόγραμμα ήταν το ραδιοφωνικό μήνυμα που κάναμε για έναν μαθητικό διαγωνισμό. Ήταν πολύ ωραίο και κάναμε πολλή δουλειά γι' αυτό το αποτέλεσμα. Όλοι μας πιστεύουμε ότι θα κερδίσουμε, γιατί, πιστεψέ με, είναι πραγματικά τέλειο!

Από τα παραπάνω η εκπαιδευτικός επιβεβαίωσε παρατηρήσεις που ήδη είχε κάνει εισπράττοντας το κλίμα που υπήρχε στην ομάδα, ότι δηλαδή τα παιδιά ουσιαστικά ενσωματώθηκαν σε αυτήν μετά τις εισαγωγικές δραστηριότητες και ότι οι παράμετροι που συνέβαλαν στην παραμονή τους στο πρόγραμμα ήταν η ομαδοσυνεργατική δουλειά, οι έξοδοι στην πόλη και η εμπειρία του ραδιοφωνικού μηνύματος, δηλαδή οτιδήποτε δεν θύμιζε το παραδοσιακό μάθημα που μπορεί να γίνεται στο πλαίσιο της τυπικής εκπαίδευσης.

2.2. Τελική αξιολόγηση

Την εβδομάδα που ακολούθησε μετά τον πρώτο περίπατο (29 Απριλίου ως 4 Μαΐου) έγινε η τελική αξιολόγηση του προγράμματος και του περιπάτου, με σκοπό να δοθεί ανατροφοδότηση, ώστε να βελτιωθεί ο δεύτερος περίπατος, σε όσα σημεία αυτό ήταν δυνατόν, και να καταγραφούν κάποιες γενικότερες παρατηρήσεις και επισημάνσεις, οι οποίες θα μπορούσαν να ληφθούν υπόψη σε μια πιθανή επανάληψη της ίδιας δράσης ή σε άλλη ανάλογη που θα μπορούσε να γίνει στο μέλλον. Για τον σκοπό αυτό συστάθηκαν πέντε ομάδες εστίασης με ανθρώπους που συμμετείχαν στον περίπατο, δύο από τους μαθητές που υλοποίησαν το πρόγραμμα, μία από γονείς, μία από άλλους ξεναγούμενους και μία από μαθητές που δεν συμμετείχαν στο πρόγραμμα. Τα μέλη της κάθε ομάδας ενημερώθηκαν ότι πρόκειται να γίνει μια συζήτηση, στην οποία θα καταθέσουν τις σκέψεις και τις προτάσεις τους για το πρόγραμμα που έγινε όλο τον χρόνο και για τον πρώτο περίπατο, που είχε ήδη πραγματοποιηθεί. Ενημερώθηκαν, επίσης, ότι η συζήτηση θα ηχογραφηθεί και ότι θα τηρηθεί η ανωνυμία των συμμετεχόντων κατά τη δημοσίευση της έρευνας.

Οι **μαθητές** που συμμετείχαν στο πρόγραμμα χωρίστηκαν σε δύο ομάδες, μία των έντεκα και μία των δώδεκα μαθητών. Η συζήτηση με την κάθε ομάδα διήρκεσε περίπου 65 και 45 λεπτά αντιστοίχως. Οι θεματικοί άξονες στους οποίους κινήθηκε η συζήτηση αφορούσαν την έναρξη και την πορεία του προγράμματος, την εμπειρία του περιπάτου, την αποτίμηση της δράσης ως προγράμματος τοπικής ιστορίας, το κατά πόσο έχει αλλάξει η σχέση τους με το περιβάλλον της πόλης και την πολιτισμική κληρονομιά μετά από την εμπειρία αυτού του προγράμματος.

Όσον αφορά την πορεία και την εξέλιξη του προγράμματος οι μαθητές κλήθηκαν κατ' αρχάς να συζητήσουν ποιο ήταν το κίνητρο που τους παρακίνησε να ξεκινήσουν το πρόγραμμα. Οι πρώτες αυθόρμητες απαντήσεις ήταν «η παρέα» και «η βόλτα»· διευκρίνισαν, βέβαια, ότι αυτό δεν σημαίνει ότι δεν ήθελαν να μάθουν για την ιστορία της πόλης και να γνωρίσουν τόπους και μνημεία, αλλά ότι ήταν βασικό κίνητρο πως θα βρίσκονταν εκτός σχολείου και γειτονιάς με τους φίλους τους. Αρκετά παιδιά, πάντως, είπαν ότι κυρίως είχαν περιέργεια να μάθουν την ιστορία του Πειραιά. Κάποιοι μαθητές, επίσης, έκαναν λόγο για δημιουργική αξιοποίηση του ελεύθερου χρόνου τους και για ενεργό συμμετοχή σε μια δράση που ξεφεύγει από το στενό πλαίσιο του μαθήματος:

είχα χρόνο και θα ήθελα να τον αξιοποιήσω κάπως καλύτερα από το να κάθομαι.

ήθελα να συμμετέχω πιο ενεργά στο σχολείο, να γνωρίσω καινούρια παιδιά, [...] τον καθηγητή, κάτι διαφορετικό... Δεν είναι ακριβώς σχολείο, είναι δραστηριότητα πιο οικεία, πιο φιλική, πιο ελεύθερη.

Όσον αφορά τις πρώτες συναντήσεις της ομάδας, οι μαθητές διατύπωσαν τις ίδιες σκέψεις που είχαν διατυπώσει και στα κείμενα – ημερολόγια του Φεβρουαρίου δίνοντας έμφαση στο ότι στις πρώτες συναντήσεις το πρόγραμμα τους θύμιζε μάθημα, το ίδιο και τα φύλλα εργασίας, γι' αυτό και δεν τους κινούσαν πολύ το ενδιαφέρον. Στην ερώτηση γιατί τελικά παρέμειναν στο πρόγραμμα η απάντηση ήταν γιατί κρατούσαν στάση αναμονής, επειδή αυτό δεν κράτησε πολύ, επειδή είχαμε υποσχεθεί πως θα πάμε βόλτες στον Πειραιά.

Ερωτήθηκαν, στη συνέχεια, ποια θεωρούν ότι ήταν τα δυνατά σημεία της διαδικασίας. Οι μαθητές ανέφεραν τις εξόδους, τη συνεργασία στις ομάδες, τις ώρες της πρόβας και το ραδιοφωνικό μήνυμα. Ιδιαίτερα για τις εξόδους στην πόλη συμφώνησαν όλοι ότι ήταν ένα δυνατό σημείο της διαδικασίας, ενώ όλοι οι μαθητές που συμμετείχαν στην εκδρομή στα Τρίκαλα τόνισαν ότι αυτή ήταν η καλύτερη έξοδος, ανακαλώντας τις αναμνήσεις τους από αυτήν. Για την ομαδοσυνεργατική δουλειά οι περισσότεροι εκφράστηκαν πολύ θετικά, αλλά ορισμένα παιδιά εξέφρασαν τη δυσαρέσκειά τους, για την ασυνέπεια μερικών μελών της ομάδας. Για τις πρόβες οι περισσότεροι ανέφεραν ότι ήταν πολύ ενδιαφέρουσα εμπειρία, αν και κουραστική όταν έγιναν πιο συστηματικές. Όσο για το ραδιοφωνικό μήνυμα, μίλησαν με πολύ θερμά λόγια για την όλη εμπειρία και ιδιαίτερα για την ηχογράφηση στο στούντιο, που ήταν για τα παιδιά κάτι πρωτόγνωρο. Όλοι οι μαθητές ανέφεραν ότι τους άρεσε

πολύ το αποτέλεσμα της δουλειάς, ότι έλπιζαν να διακριθεί και ότι με τη βράβευση ανταμείφθηκε η προσπάθειά τους.

Οι μαθητές που πήραν συνεντεύξεις είπαν ότι δίσταζαν στην αρχή, ότι προτιμούσαν να πάρουν συνέντευξη από ένα οικείο τους πρόσωπο παρά από έναν άνθρωπο που δεν γνώριζαν, αλλά τα περισσότερα παιδιά παρατήρησαν ότι ήταν μια εμπειρία που θα θυμούνται:

Ήταν πολύ ωραία διαδικασία, γιατί καταλάβαινες ακριβώς τι νιώθει την κάθε στιγμή.

Νιώθεις ότι ο άλλος σου ανοίγεται. Λέει πράγματα που δεν θα σου έλεγε σε άλλες συνθήκες.

Φαντάστηκα τη μαμά μου, πώς ήταν μικρή με τις φίλες της.

Για την εμπειρία του πρώτου περιπάτου οι μαθητές εκφράστηκαν θετικά. Ήταν ευχαριστημένοι και ανακουφισμένοι, γιατί αισθάνθηκαν ότι πήγε καλά και ότι δικαιώθηκε ο κόπος τους. Αναφέρθηκαν στην αγωνία που είχαν πριν, σε δυσκολίες και απρόοπτα που κατάφεραν να ξεπεράσουν κατά τη διάρκεια της ξενάγησης, στο ρόλο που έπαιξε η στάση του κοινού. Επισήμαναν, επίσης, ότι ο περίπατος τους φάνηκε πολύ πιο σύντομος και ξεκούραστος απ' ό,τι στις πρόβες που είχαν προηγηθεί και παρατήρησαν ότι θα μπορούσε να μην είχε παραλειφθεί ο ένας τουλάχιστον από τους σταθμούς που παραλείφθηκαν.

Όσον αφορά την τελευταία θεματική ενότητα και συγκεκριμένα την αποτίμηση του προγράμματος ως ενός project τοπικής ιστορίας, όλοι σχεδόν οι μαθητές εξέφρασαν τη δυσφορία τους για το μάθημα της Ιστορίας στο πλαίσιο της τυπικής εκπαίδευσης και τόνισαν ότι η λογική του προγράμματος ήταν τελείως διαφορετική, αφού ήταν πολύ πιο ευχάριστο από το μάθημα της Ιστορίας, δεν συνδεόταν από εξετάσεις και αποστήθιση, έδινε πολύ μεγαλύτερη ελευθερία στον μαθητή και ταυτόχρονα πρόσφερε νέα γνώση:

Εμείς μάθαμε πιο βιωματικά. Βλέπαμε και μαθαίναμε. Μέσα από παραδείγματα, φωτογραφίες, ήταν κάτι πιο κοντά σε μας, στην ηλικία και τα ενδιαφέροντά μας.

Ήταν πιο ενδιαφέρον, μπορούσες να κινηθείς, να περπατήσεις, να νιώσεις αέρα.

Ήταν κάτι διαφορετικό. Μπορεί να μάθαινα, αλλά εγώ δεν καταλάβαινα ότι κάναμε ιστορία[...]. Μάθαμε πράγματα για την ιστορία χωρίς να διαβάζουμε ένα βιβλίο.

Πλησιάσαμε πιο πολύ στο τι σκέφτονταν οι άνθρωποι, στο πώς δρούσαν εκείνη την εποχή σε σχέση με το περιβάλλον γύρω τους. Όχι τι γινόταν στο περιβάλλον, μάθαμε κυρίως για τους ανθρώπους και πώς αντιδρούσαν στο περιβάλλον.

Οι μαθητές συμφώνησαν, επίσης, ότι η σχέση τους με τους συμμαθητές τους έχει γίνει πιο στενή και ουσιαστική, όπως και ότι έχει αλλάξει και η σχέση τους με το περιβάλλον της πόλης. Τα παιδιά εξήγησαν ότι αναγνωρίζουν πλέον περιοχές και κτίρια και κυρίως ότι έχουν μάθει να παρατηρούν την πόλη γύρω τους:

Προχωράω στους δρόμους και κοιτάω τα κτίρια. Και προσπαθώ να σκεφτώ με τι μοιάζει, ποιας εποχής μπορεί να είναι.

Γενικά, όταν κοιτάμε τα κτίρια, σκεφτόμαστε αυτά που έχουν περάσει. Ποιοι μπορεί να έμεναν σ' αυτά.

Στην ερώτηση, τέλος, αν θα ξανασυμμετείχαν σε ένα ανάλογο πρόγραμμα στο μέλλον η απάντηση ήταν ανεπιφύλακτα θετική, όπως θετική ήταν και η απάντηση στην ερώτηση αν θα συμμετείχαν σε μια δράση για την προστασία ενός μνημείου ή για την ανάδειξη της πολιτισμικής κληρονομιάς. Η συζήτηση για το τελευταίο ερώτημα συνδέθηκε με τον εθελοντισμό:

Ναι, εθελοντικά. Είναι ωραίο να σκέφτεσαι ότι κάνεις μια δράση χωρίς αμοιβή.

Ναι, να φτιάξουμε αφίσες, επιστολές...

Και χειρωνακτική δράση θα ήθελα να κάνω.

Στην ομάδα εστίασης των **γονέων** συμμετείχαν έξι πρόσωπα με δημογραφικά χαρακτηριστικά ανάλογα με εκείνα των ομάδων της προκαταρκτικής έρευνας. Η ομάδα εστίασης των **ξεναγούμενων** αποτελούνταν από επτά μέλη ανώτατης και μεταπτυχιακής εκπαίδευσης, πέντε εκπαιδευτικούς, οι τρεις από τους οποίους υπηρετούν στο σχολείο που πραγματοποίησε τη δράση, και δύο δημοσίους υπαλλήλους που ασχολούνται με θέματα πολιτισμού.

Η πρώτη θεματική ενότητα των ερωτήσεων που τέθηκαν στους γονείς αφορούσε τη σχέση των παιδιών τους με το πρόγραμμα. Οι γονείς ανέφεραν ότι τα παιδιά τους μιλούσαν συχνά γι' αυτό στο σπίτι με αφορμή πρακτικά θέματα, όπως οι ηχογραφήσεις και οι πρόβες, ασχολήθηκαν με ιδιαίτερο ενδιαφέρον με την προβολή του ραδιοφωνικού μηνύματος, και ανέπτυξαν στενούς δεσμούς μεταξύ τους, ενώ κάποιων ενισχύθηκε η αυτοπεποίθηση. Ανέφεραν, επίσης, ότι αρχικά προβληματιζόνταν για το κατά πόσο θα καταφέρει να τραβήξει το ενδιαφέρον των παιδιών ένα πρόγραμμα ιστορίας, αλλά ότι τελικά κέρδισε τα παιδιά, γιατί ήταν

δημιουργικό. Ιδιαίτερη αναφορά έγινε, επίσης, στην αξία των εξόδων στον Πειραιά και του ραδιοφωνικού μηνύματος. Στην ερώτηση αν νομίζουν ότι τα παιδιά τους θα ξανασυμμετείχαν σε μια παρόμοια δράση η απάντηση ήταν ανεπιφύλακτα θετική, επειδή «έκαναν κάτι διαφορετικό, έκαναν κάτι».

Από τους ξεναγούμενους, αντιστοίχως, ζητήθηκε κατ' αρχάς να συζητήσουν για τη σχέση που κατά τη γνώμη τους έχουν οι μαθητές με την πολιτισμική κληρονομιά και για την αποτελεσματικότητα ανάλογων δράσεων. Από τη συζήτηση προέκυψε η διαπίστωση ότι τα παιδιά δεν ενδιαφέρονται για την ιστορία, όπως αποτυπώνεται από την εμπειρία της διδασκαλίας του μαθήματος στο σχολείο. Δεν παρατηρούν, επίσης, την πόλη τους, όπως άλλωστε κάνουμε και οι μεγαλύτεροι, επειδή εστιάζουμε σε άλλες πρακτικές ανάγκες, όταν κινούμαστε στο περιβάλλον του τόπου κατοικίας μας. Ο μοναδικός τρόπος να αλλάξουν στάση επί του θέματος είναι η ενεργός συμμετοχή, η βιωματικότητα και η αυτενέργεια. Τέτοιες δράσεις είναι αποτελεσματικές, γιατί τα παιδιά συμμετέχουν σ' αυτές «αυτοβούλως και όχι στο πλαίσιο του αναλυτικού προγράμματος». Επισήμαναν, επίσης, φέρνοντας ως παράδειγμα τη συγκεκριμένη δράση, τη θετική συμβολή της θεατρικότητας στην εμπλοκή των μαθητών. Κατέληξαν ότι τέτοιες διαδικασίες «ανοίγουν το μυαλό και κάνουν τη ματιά πιο διεισδυτική», «ξεκλειδώνουν ένα κανάλι» προσέγγισης του περιβάλλοντός τους στο μέλλον.

Τα υπόλοιπα θέματα συζήτησης ήταν κοινά για γονείς και ξεναγούμενους και αφορούσαν τον περίπατο στον οποίο συμμετείχαν. Το πρώτο θέμα σχετιζόταν με το ενημερωτικό υλικό που αναρτήθηκε στο διαδίκτυο για τον περίπατο και το φυλλάδιο της ξενάγησης. Και οι δύο ομάδες έκριναν ότι οι δύο πηγές ήταν επαρκείς, κατατοπιστικές και είχα το σωστό μέτρο. Όσον αφορά, ωστόσο, την απήχηση στη σχολική κοινότητα, από τους γονείς και τους εκπαιδευτικούς παρατηρήθηκε ότι ως εκείνη τη στιγμή ο περίπατος δεν είχε ιδιαίτερη διάδοση και ότι οι μαθητές του σχολείου δεν το ήξεραν, δεν ενημερώθηκαν ή δεν ήταν εύκολο να μετακινηθούν στον Πειραιά. Το πρόγραμμα, γενικότερα, όπως παρατηρήθηκε, ήταν γνωστό σε όλους τους μαθητές της Β' τάξης, αλλά πολύ λιγότερο στις υπόλοιπες τάξεις.

Για τη συνολική διάρκεια του περιπάτου και του δρώμενου στον κάθε σταθμό και οι δύο ομάδες συμφώνησαν ότι ο περίπατος ήταν ξεκούραστος και ότι η διάρκεια γενικά ήταν σωστή. Ιδιαίτερα οι γονείς, οι περισσότεροι από τους οποίους ήταν παρόντες στις δύο πρόβες που έγιναν στον Πειραιά, παρατήρησαν ότι ο περίπατος ήταν πολύ πιο σύντομος απ' ό,τι φαινόταν στις πρόβες. Ως προς την επιλογή των

σταθμών θεώρησαν ότι οι σταθμοί του περιπάτου αντιπροσώπευαν διαφορετικές πτυχές της πόλης, πρόσθεσαν, όμως, ότι η διάρκεια ήταν τέτοια που επέτρεπε να συμπεριληφθεί και ο τελευταίος σταθμός, στο Πασαλιμάνι, παρατηρώντας ότι αν υπήρχε και αυτός ο σταθμός η διαδρομή θα φαινόταν πιο ολοκληρωμένη. Γι' αυτό πρότειναν ο σταθμός αυτός να συμπεριληφθεί στη δεύτερη ξενάγηση.

Για τις συνθήκες του περιπάτου οι δύο ομάδες επισήμαναν ότι οι θόρυβοι της πόλης, αν και τη συγκεκριμένη μέρα και ώρα που επιλέχθηκε είναι περιορισμένοι, ωστόσο σε κάποια σημεία δυσχέραιναν την παρακολούθηση του κειμένου και πρόσθεσαν ότι ο περιορισμός που είχε τεθεί στον αριθμό των ξεναγούμενων ήταν αναγκαίος, γιατί διαφορετικά θα δυσκόλευε πρακτικά η διαδικασία. Παρατηρήθηκε, επίσης, ότι πρέπει να είναι λίγο πιο αργός ο ρυθμός της μετακίνησης από τον ένα σταθμό στον άλλο, για να μη χάνεται η αίσθηση του περιπάτου.

Για τα κείμενα διατυπώθηκαν και από τις δύο πλευρές θετικά σχόλια. Οι γονείς είπαν ότι η θεατρική μορφή των κειμένων κέρδιζε το ενδιαφέρον του θεατή, τα κείμενα ήταν κατανοητά και ότι τους άρεσε η σύνδεση του παρελθόντος με το παρόν και το στοιχείο του χιούμορ. Η άλλη ομάδα παρατήρησε ότι τα κείμενα αναδεικνύουν την εξέλιξη στη χρήση του χώρου, τις διαφορετικές οπτικές και τις αντιθέσεις και ότι το πιο δυνατό στοιχείο τους ήταν οι μαρτυρίες. Ένα μέλος της ομάδας αυτής διατύπωσε τον προβληματισμό του για το κατά πόσο μια θεατρική ξενάγηση είναι αποτελεσματική και αναρωτήθηκε αν το κοινό αφομοίωσε ικανό μέρος της πληροφορίας, η οποία έκρινε ότι ήταν πυκνή. Στο σημείο αυτό διατυπώθηκε διαφωνία, καθώς άλλοι υποστήριζαν ότι τα κείμενα της ξενάγησης τους ξύπνησαν μνήμες και τους δημιούργησαν συναισθήματα, τους ενεργοποίησαν το ενδιαφέρον για την ιστορία του Πειραιά και κατέληξαν ότι σημαντικότερη είναι η εμπειρία: «Αν είναι κίνητρο και ερέθισμα για ξεναγούς και ξεναγούμενους, τότε έχει πετύχει το στόχο του». Επίσης, παρατηρήθηκε ότι θα έπρεπε να δοθεί μεγαλύτερη έμφαση στη διάδραση των μαθητών με το κοινό.

Για την εικόνα που έδωσε η ομάδα συνολικά ακούστηκε ότι φαινόταν μια δεμένη ομάδα, που δούλεψε και εκτέθηκε στο κοινό, ενώ οι γονείς επισήμαναν ότι πολλά παιδιά εξελίχθηκαν καθώς προχωρούσαν οι πρόβες. Παρατήρησαν, επίσης, ότι θα διευκόλυνε την παρακολούθηση των σκηνών το να φορούν κοστούμια τα παιδιά που υποδύονται πρόσωπα από το παρελθόν.

Για την καλύτερη διάδοση της δράσης από τους γονείς προτάθηκε να δοθεί ατομική πρόσκληση στον κάθε μαθητή και να ενημερωθούν ένα ένα τα τμήματα, ενώ

οι εκπαιδευτικοί πρότειναν μικρά διαφημιστικά χάπενινγκ στο σχολείο για τη διαφήμιση της δράσης. Έμφαση δόθηκε στην ανάγκη αξιοποίησης του υλικού που έχει συγκεντρωθεί. Από τους γονείς προτάθηκε να εκδοθεί ένα έντυπο με τα κείμενα και τις συνεντεύξεις και να εκτεθεί σε κοινόχρηστο χώρο του σχολείου υλικό σχετικό με τη δράση. Η ομάδα των ξεναγούμενων επέμεινε περισσότερο στη χρηστική αξιοποίηση του υλικού για έναν ατομικό περίπατο στην πόλη. Αυτό θα μπορούσε να γίνει με τη συνεργασία του Δήμου και να έχει τη μορφή ευσύνοπτου φυλλαδίου ή εφαρμογής για κινητό ή μιας μόνιμης εγκατάστασης σε σημεία της πόλης που θα μπορούσε να αποτελεί ερέθισμα για τους περαστικούς.

Η τελευταία ομάδα αποτελούνταν από μαθητές της Α΄ και Β΄ τάξης που παρακολούθησαν τον περίπατο, αλλά δεν συμμετείχαν στο πρόγραμμα. Από τα παιδιά αυτά ζητήθηκε κατ' αρχάς να συγκρίνουν την εμπειρία τους από άλλες ξεναγήσεις που έχουν παρακολουθήσει με την ξενάγηση των συμμαθητών τους. Όλοι οι μαθητές συμφώνησαν ότι ο μονόλογος μιας τυπικής ξενάγησης τους κουράζει, ενώ η δραματοποιημένη ξενάγηση των συμμαθητών τους κινητοποίησε το ενδιαφέρον τους και ήταν πιο ευχάριστη και αποτελεσματική. Για τη διάρκεια και τις συνθήκες του περιπάτου έκαναν τις ίδιες παρατηρήσεις με τις προηγούμενες ομάδες, ενώ στην ερώτηση αν άλλαξε κάτι στον τρόπο που βλέπουν την πόλη μετά τον περίπατο απάντησαν ότι ως τώρα γι' αυτούς η πόλη ήταν μόνο δρόμοι και κτίρια, ενώ χάρη στον περίπατο συνειδητοποίησαν ότι πίσω από αυτά κρύβεται η ιστορία των ανθρώπων της. Πρόσθεσαν, επίσης, ότι την επόμενη φορά που θα επισκεφθούν το κέντρο θα παρατηρούν πιο προσεκτικά το περιβάλλον γύρω τους. Στην ερώτηση, τέλος, αν θα συμμετείχαν στο μέλλον στην υλοποίηση μιας ανάλογης δράσης η απάντησή τους ήταν ανεπιφύλακτα θετική. Ως προς τη διάδοση της δράσης στους μαθητές του σχολείου τα παιδιά παρατήρησαν ότι η Β΄ τάξη ήταν ενήμερη, γιατί στο πρόγραμμα συμμετείχαν συμμαθητές τους, αλλά στις άλλες δύο τάξεις η δράση είχε διαδοθεί πολύ λιγότερο.

Από τα παραπάνω προκύπτει ότι μαθητές και γονείς αξιολογούν θετικά την όλη διαδικασία και θεωρούν ότι αυτή πέτυχε σε μεγάλο βαθμό τους στόχους της χάρη στη βιωματικότητα, στην αλληλεπίδραση και στην ανάπτυξη των δημιουργικών δυνάμεων των μαθητών και στην υιοθέτηση πρακτικών διαφορετικών από εκείνες της τυπικής εκπαίδευσης. Η εμπειρία αυτή άσκησε το κριτικό τους βλέμμα απέναντι στο αστικό περιβάλλον και τους ευαισθητοποίησε σε θέματα πολιτιστικής κληρονομιάς και ενεργού συμμετοχής. Η συστηματική υλοποίηση και η επιτυχής ολοκλήρωση

δράσεων, όπως το ραδιοφωνικό μήνυμα και ο περίπατος, ενίσχυσαν την αυτοπεποίθησή τους και λειτούργησαν καταλυτικά στην επίτευξη του σκοπού της δράσης. Η υλοποίηση του περιπάτου κρίθηκε σε γενικές γραμμές επιτυχής, λόγω της θεατρικής μορφής του και της συναισθηματικής εμπλοκής που προκαλεί, της ορθολογικής του διάρκειας και της υπευθυνότητας με την οποία τον υποστηρίζουν οι μαθητές.

Έγιναν, επίσης, καίριες επιμέρους παρατηρήσεις για τη βελτίωση του περιπάτου και για την αποτελεσματικότερη προβολή στους μαθητές του σχολείου. Οι περισσότερες από τις παραπάνω προτάσεις δεν ήταν δυνατόν να αξιοποιηθούν στον επόμενο περίπατο, ο οποίος απείχε χρονικά πολύ λίγο από τον προηγούμενο, λήφθηκαν, όμως, υπόψη για την τελική παρουσίαση του προγράμματος σε κλειστό θέατρο του Δήμου, ενώ θα φανούν πολύ χρήσιμες σε μια ενδεχόμενη επανάληψή του ή σε μια άλλη ανάλογη δράση που θα ενδεχομένως θα γίνει στο μέλλον.

2.3. Προεκτάσεις

Η δράση που περιγράφηκε παραπάνω είχε ως ομάδα – στόχο (target group) τα μέλη της σχολικής κοινότητας και αποσκοπούσε να διερευνήσει την απήχηση που θα είχε σε αυτά. Για το σκοπό αυτό θα μπορούσαν να γίνουν ορισμένες πιο δυναμικές παρεμβάσεις για τη διάδοση του πρότζεκτ στη σχολική κοινότητα και την εμπλοκή περισσότερων μαθητών σε αυτήν. Έτσι, θα μπορούσε, για παράδειγμα, κατά τη διάρκεια της έρευνας των πηγών να συλλεχθεί υλικό, όπως φωτογραφίες ή αφηγήσεις, από όλη τη σχολική κοινότητα με την τεχνική του πληθοπορισμού (crowdsourcing), της συγκέντρωσης, δηλαδή, και διαμοίρασης υλικού μέσω εργαλείων Web 2.0 (Howe, 2006). Μια τέτοια συμμετοχική διαδικασία, εκτός από το ότι θα επέτρεπε τη συλλογή πλούσιου υλικού, θα ενέπλεκε περισσότερα μέλη της σχολικής κοινότητας στη δράση και θα κινητοποιούσε περισσότερο το ενδιαφέρον της γι' αυτήν. Σε μια δεύτερη φάση θα μπορούσε η δράση να επεκταθεί και στην τοπική κοινωνία του Δήμου, όπου ανήκει το σχολείο ή και του Δήμου Πειραιά. Θα μπορούσε, επίσης, να ενταχθεί σε ένα πρόγραμμα διασχολικής συνεργασίας των δύο Δήμων για την ευαισθητοποίηση των μαθητών για την πολιτισμική κληρονομιά και την τοπική ιστορία. Τέλος, το υλικό που συλλέχθηκε καθώς και τα κείμενα που παράχθηκαν θα πρέπει να δημοσιευτούν και να συζητηθεί ο τρόπος με τον οποίο αυτά θα μπορούσαν να αξιοποιηθούν στο μέλλον.

Κεφάλαιο 3

3. Συμπεράσματα

Στόχος του project που περιγράφηκε παραπάνω, το οποίο υλοποιήθηκε σε μία σχολική μονάδα κατά τη διάρκεια ενός σχολικού έτους, δεν ήταν να εξαχθούν γενικά συμπεράσματα για τις εκπαιδευτικές δράσεις που σχετίζονται με την πολιτισμική κληρονομιά. Ο στόχος ήταν να παρουσιαστεί ως μια περίπτωση εκπαιδευτικής παρέμβασης, η οποία θα μπορούσε στο μέλλον - σε αντιπαραβολή με άλλες αντίστοιχες και μέσω συστηματικής μελέτης και έρευνας - να συμβάλει στην εξαγωγή γενικών συμπερασμάτων.

Στη συγκεκριμένη δράση επιχειρήθηκε η εφαρμογή του αξιοκρατικού μοντέλου διαχείρισης της πολιτισμικής κληρονομιάς, δηλαδή η ανάδειξη της υλικής και άυλης εκδοχής της και των αξιών που αντλούνται από αυτές στο παρόν με όχημα την ενεργό συμμετοχή των μαθητών. Στόχος ήταν να αντιληφθούν οι μαθητές ότι η πολιτισμική κληρονομιά δεν αφορά μόνο τους ειδικούς, αλλά τον κάθε πολίτη, ο οποίος, προσεγγίζοντας το παρελθόν, παράγει νόημα για το παρόν και το μέλλον (βλ. σ.20). Ο απώτερος στόχος ήταν να καταγραφούν τα υλικά και άυλα μνημεία του παρελθόντος στη συνείδηση των μαθητών ως αναπόσπαστο κομμάτι του παρόντος που εντάσσεται με φυσικότητα στην καθημερινότητά τους (βλ. σ.26). Η μέθοδος project ευνοεί αυτή την προσέγγιση, αφού προϋποθέτει τη συμμετοχή όλων στη διαδικασία της μάθησης και τον καθορισμό του περιεχομένου της. Η αλληλεπίδραση, άλλωστε, με την ομάδα συνομηλίκων ήταν για τους μαθητές βασική προϋπόθεση της συμμετοχής τους σε ένα project τοπικής ιστορίας, στοιχείο που επιβεβαίωσε στην πράξη τις θέσεις του κοινωνικο-πολιτισμικού μοντέλου μάθησης. Το μοντέλο αυτό δίνει έμφαση στον διάλογο και αναδεικνύει το παρελθόν σε πεδίο ανοιχτής διαπραγμάτευσης στο παρόν και τους μαθητές σε ενεργούς συνδιαμορφωτές της μνήμης (βλ. σ. 41).

Προτεραιότητα δόθηκε, επίσης, στο να αντιληφθούν οι μαθητές ότι η μνήμη, ατομική και συλλογική, είναι μια ανακατασκευή του παρελθόντος που ενώνει τα μέλη μιας ομάδας μεταξύ τους και συμβάλλει στη διαμόρφωση της ταυτότητάς τους (βλ. σ. 25) και ότι οι αφηγήσεις του παρελθόντος είναι πολλαπλές και συχνά αντικρουόμενες. Η αναζήτηση προφορικών μαρτυριών ή λογοτεχνικών αφηγήσεων λειτούργησαν από κοινού ως διαφορετικές αναγνώσεις των ιστορικών γεγονότων και

της ζωής στο παρελθόν. Ιδιαίτερα η αναζήτηση προφορικών μαρτυριών αποσκοπούσε σε μια διαφορετική προσέγγιση της ιστορίας ως προσωπικής εμπειρίας, μετατοπίζοντας το ενδιαφέρον από τα γεγονότα στον τρόπο με τον οποίο τα βιώνει ο απλός άνθρωπος, καθώς και στην καθημερινότητά του (βλ. σ. 28-29). Έτσι, η προσέγγιση οικείων προσώπων από τους μαθητές, προκειμένου να αντλήσουν μαρτυρίες για το παρελθόν, αφενός ανέδειξε την παραπάνω προσέγγιση, αφετέρου επιβεβαίωσε την παρατήρηση του Halbwachs ότι η μνήμη μας στηρίζεται στο βιωμένο παρελθόν, με το οποίο ήρθαμε σε επαφή μέσω των προηγούμενων γενεών, παρά στην επίσημη ιστορία (βλ. σ. 24). Αναζητώντας την βιωμένη ιστορία, οι μαθητές έδωσαν μια νέα διάσταση στη σχέση τους με τους μεγαλύτερης ηλικίας οικείους τους και συνειδητοποίησαν ότι η ιστορία μπορεί να γραφτεί και «από τα κάτω».

Από τα παραπάνω προκύπτει ότι το ενδιαφέρον στράφηκε στη μικροκλίμακα της κοινωνικής ζωής, της ανθρώπινης αλληλεπίδρασης, των οικείων ανθρώπων και των οικείων τόπων, στοιχεία που αποτελούν βασικούς άξονες της έρευνας της τοπικής ιστορίας (βλ. σ.38). Κύρια επιδίωξη ήταν να έρθουν οι μαθητές σε επαφή με την ιστορία του τόπου, όπου ζουν και κινούνται, την οποία θα μπορούσαν να ανιχνεύσουν περπατώντας σε ένα οικείο περιβάλλον και παρατηρώντας το. Η επαφή των μαθητών με το φυσικό και με το ανθρωπογενές περιβάλλον της περιοχής τους επιδιώχθηκε να λειτουργήσει ως πηγή ολιστικής προσέγγισης της ιστορίας και ως εναλλακτικό περιβάλλον μάθησης και να τους μυήσει στην αξιοποίηση των πηγών του τοπίου για την παραγωγή της γνώσης (βλ. σ. 41). Στην πράξη, από την προκαταρκτική έρευνα, την υλοποίηση και την αξιολόγηση της δράσης καταδείχθηκε ότι το παρελθόν του περιβάλλοντος, στο οποίο οι μαθητές ζουν και κινούνται, είναι ένας «τόπος» ανεξερεύνητος, που θα ήθελαν να γνωρίσουν μέσα από εναλλακτικές διαδρομές μάθησης, όπως η επιτόπια έρευνα, η έξοδος από τα στενά όρια του σχολικού περιβάλλοντος και από τη στατικότητα της αίθουσας διδασκαλίας και η βιωματική μάθηση μέσω της ελεύθερης κίνησης στον χώρο, της παρατήρησης και της αυτενέργειας.

Όσον αφορά τα μνημεία, αυτά απέκτησαν νόημα, αξία και ειδικό βάρος μέσα από τη σύνδεσή τους με τη ζωή των ανθρώπων του παρελθόντος, αλλά και με τη σύγχρονη ζωή. Οι μαθητές αντιλήφθηκαν ότι διαδικασίες όπως η ανακαίνιση, η επανάχρηση, η αλλαγή χρήσης δίνουν ζωή στα μνημεία και τα εντάσσουν με φυσικότητα στην καθημερινότητά μας. Γενικά, αναδείχθηκε πως όλες οι εκφάνσεις

της ανθρώπινης ζωής έχουν ιστορικό υπόβαθρο και ότι όλες συναντιούνται και αλληλεπιδρούν κάτω από το κοινό παρονομαστή του φυσικού και δομημένου περιβάλλοντος, όπως αυτό συνδιαμορφώνεται από τους ανθρώπους στο πέρασμα του χρόνου.

Η παραγωγή και συμπαραγωγή πρωτότυπων κειμένων με λογοτεχνικό ύφος ή με θεατρική μορφή φάνηκε πως έχει πολλαπλή λειτουργία: καλλιεργεί την κριτική παρατήρηση και την κριτική μελέτη των πηγών, αναπτύσσει τη φαντασία και τη δημιουργικότητα, δημιουργεί αίσθημα ελευθερίας, παράγει τη γνώση μέσω του διαλόγου και της αλληλεπίδρασης. Επιπλέον, προσφέρει έναν εναλλακτικό και πρωτότυπο τρόπο μετάδοσης της πληροφορίας με αμεσότητα και συνδέει το παρελθόν με το παρόν (βλ. σ. 75).

Η αλληλεπίδραση κατά τη διάρκεια των προβών, η δημιουργία και η βράβευση του ραδιοφωνικού μηνύματος, καθώς και η επιτυχής ολοκλήρωση του προγράμματος με την πραγματοποίηση των δύο περιπάτων και με την παρουσίαση του προγράμματος στο κοινό αποτέλεσαν πολύτιμη εμπειρία, ενίσχυσαν την αυτοπεποίθηση των μαθητών, συνέβαλαν στην ανάπτυξη της υπευθυνότητας και στην κοινωνικο-συναισθηματική τους ωρίμανση, ενώ συντέλεσαν και στην οικοδόμηση θετικής σχέσης με το σχολικό περιβάλλον. Η δράση ήταν, εν τέλει, μια αφορμή να νιώσουν οι μαθητές ενεργοί πολίτες, να αναλάβουν πρωτοβουλία και να αντιληφθούν βιωματικά ότι η ενεργός συμμετοχή ως αίτημα των καιρών είναι ένα βήμα προς την αειφορία.

Όσον αφορά την εμπλοκή της υπόλοιπης σχολικής κοινότητας στη δράση, ενεργός ήταν η συμμετοχή των γονέων των μαθητών που προθυμοποιήθηκαν να υποστηρίξουν ηθικά και έμπρακτα το πρόγραμμα. Όσον αφορά την υπόλοιπη σχολική κοινότητα, αυτή παρακολούθησε μάλλον εξ αποστάσεως την υλοποίηση της δράσης. Οι συμμαθητές των παιδιών που συμμετείχαν στο πρόγραμμα παρακολούθησαν την υλοποίησή του από πιο κοντά, ενώ οι υπόλοιποι μαθητές πολύ λιγότερο ή και καθόλου. Η παρατήρηση αυτή αποδεικνύει ότι το κυριότερο ίσως μέσο κινητοποίησης των μαθητών, αλλά και των ενηλίκων, ώστε να ασχοληθούν με την πολιτισμική κληρονομιά είναι η συμμετοχή, η ανάληψη δράσης, η πρωτοβουλία, η αλληλεπίδραση και η δημιουργικότητα.

Πηγές – Βιβλιογραφία

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

Αθανασοπούλου, Α. Ιστορία και λογοτεχνία στο σχολείο. Μια διεπιστημονική πρόταση διδασκαλίας για την κριτική αγωγή των μαθητών στο σύγχρονο πολιτισμό. Στο Αγγελάκος, Κ., Κόκκινος, Γ. (επιμ.) (2004). *Η διαθεματικότητα στο σύγχρονο σχολείο και η διδασκαλία της Ιστορίας με τη χρήση πηγών*. Αθήνα: Μεταίχμιο σ.101-131

Abrams, L. (2010/2014). *Θεωρία προφορικής ιστορίας*. Μτφρ. Ρινόπουλος, Λ., επιμ. Μπούσχοτεν, Ρ. Αθήνα: Πλέθρον

Αποστολίδου, Β. (χχ). *Λογοτεχνία και ιστορία. Μια σχέση ιδιαίτερα σημαντική για τη λογοτεχνική εκπαίδευση*. Θεσσαλονίκη: Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας, ΥΠΠΕΘ
Ανακτήθηκε από: http://www.greek-language.gr/digitalResources/assets/img/literature/education/literature_history/apostolidou-literature-history.pdf

Ασωνίτης, Σ. & Παππάς, Θ. (2006). *Τοπική Ιστορία Γ' Γυμνασίου. Βιβλίο εκπαιδευτικού*. ΥΠΕΠΘ - Π.Ι. Αθήνα: ΟΕΔΒ

Βαϊνά, Μ. (1997). *Θεωρητικό πλαίσιο διδακτικής της Τοπικής Ιστορίας για τον εικοστό πρώτο αιώνα*. Αθήνα: Gutenberg

Βαϊνά, Μ. (2002). *Δραστηριότητες τοπικής ιστορίας. Ένα εργαλείο εφαρμογής της μεθόδου project στα σχολεία. Με παράρτημα για τον εκπαιδευτικό*. Αθήνα: Τυπωθήτω Γιώργος Δαρδανός

Βεϊκου, Χ., Βαρέση, Ε., Πατούνα, Α. (2008). Παιδαγωγικό Πλαίσιο: Περιεχόμενο Σπουδών και Διδακτική Πράξη. Στο *Η ποιότητα στην εκπαίδευση. Έρευνα για την αξιολόγηση ποιοτικών χαρακτηριστικών του συστήματος πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης*. Αθήνα: ΥΠΕΠΘ σ. 89-196

Βόγλη, Ε. (2015). *Τι πρέπει να γνωρίζει ο ιστορικός για την επιστήμη και το επάγγελμά του*. Ανακτήθηκε από: <https://repository.kallipos.gr/handle/11419/3821>

Γκαζή, Α. (2010). Διαδράσεις της μνήμης στο μουσείο, στο Μερούσης, Ν., Στεφανή, Ευ., Νικολαΐδου, Μ. Στο *Τρις*. Θεσσαλονίκη: εκδόσεις Κορνηλία Σφακιανάκη, σ. 345-361

Cohen, L., Manion, L., Morrison, K.(2000/2008). *Μεθοδολογία εκπαιδευτικής έρευνας. Νέα συμπληρωμένη και αναθεωρημένη έκδοση*. Αθήνα: Μεταίχμιο

Creswell, J. (2016). *Η έρευνα στην εκπαίδευση. Σχεδιασμός, διεξαγωγή και αξιολόγηση της ποσοτικής και ποιοτικής έρευνας*. Αθήνα: Ίων

Ηλιοπούλου, Ει. (2016). Ο κοινωνικός χώρος της σύγκρουσης. Ορατά και αόρατα τείχη στο παράδειγμα της παλιάς πόλης της Λευκωσίας. Στο Μπούσχοτεν, Ρ., Βερβενιώτη, Τ., Λαμπροπούλου, Δ., Μούλιου, Μ., Χαντζαρούλα, Π. (επιμ.). *Η μνήμη αφηγείται την πόλη – Προφορική ιστορία και μνήμη του αστικού χώρου*. Αθήνα: Πλέθρον, σ. 89-105

Ζαφειρόπουλος, Κ. (2015). *Πώς γίνεται μια επιστημονική εργασία; Επιστημονική έρευνα και συγγραφή εργασιών*. Αθήνα: Κριτική

Halbwachs, M. (2013α). *Η συλλογική μνήμη*. Αθήνα: Παπαζήση

Halbwachs, M. (2013β). *Τα κοινωνικά πλαίσια της μνήμης*. Αθήνα: Νεφέλη

Κασβίκης, Κ. & Ανδρέου, Α. (2008). Περιβάλλοντα ιστορικής εκπαίδευσης εκτός σχολείου: ιστορικό τοπίο, αρχαιολογικοί χώροι και μουσεία, μνημεία και «τόποι» πολιτισμικής αναφοράς. Στο Νικονάνου, Ν. & Κασβίκης, Κ. *Εκπαιδευτικά ταξίδια στο χρόνο. Εμπειρίες και ερμηνείες του παρελθόντος*. Αθήνα: Πατάκης, σ. 123-152

Κουτσογιάννης, Δ. & Παυλίδου, Μ. (2012). *Μελέτη για τον σχεδιασμό, την ανάπτυξη και την εφαρμογή σεναρίων στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση: για διαθεματικές δραστηριότητες στο πλαίσιο της ζώνης φιλολογικών μαθημάτων και με άλλα γνωστικά αντικείμενα, για ημιτυπικές και άτυπες σχολικές πρακτικές, με διαδραστικούς πίνακες και φορητούς υπολογιστές*. Θεσσαλονίκη: Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας. Ανακτήθηκε από: http://old.greek-language.gr/sites/default/files/digital_school/melete_gia_ta_diathematika_senaria_koutsogiannes-paulidou.pdf

Λάζου, Β. (2016). Χαρτογραφώντας την πόλη του Βόλου στη δεκαετία του 1940. Η πλατεία Ελευθερίας. Στο Μπούσχοτεν, Ρ., Βερβενιώτη, Τ., Λαμπροπούλου, Δ., Μούλιου, Μ., Χαντζαρούλα, Π. (επιμ.). *Η μνήμη αφηγείται την πόλη – Προφορική ιστορία και μνήμη του αστικού χώρου*. Αθήνα: Πλέθρον, σ. 209-227

Λαμπροπούλου, Δ. (2016). Πόλη, μνήμη και προφορική ιστορία στο Μπούσχοτεν, Ρ., Βερβενιώτη, Τ., Λαμπροπούλου, Δ., Μούλιου, Μ., Χαντζαρούλα, Π. (επιμ.). *Η μνήμη αφηγείται την πόλη – Προφορική ιστορία και μνήμη του αστικού χώρου*. Αθήνα: Πλέθρον, σ. 9-33

Λεοντσίνης, Γ. (χχ). *Τοπική ιστορία και διδακτική της ιστορίας στην Πρωτοβάθμια και Δευτεροβάθμια εκπαίδευση*. Ανακτήθηκε από:

http://www.viokliron.gr/documents/Τpokiki_istoria_kai_didaktiki_tis_istorias.pdf

Λεοντσίνης, Γ. & Ρεπούση, Μ. (2001). *Η τοπική ιστορία ως πεδίο σπουδής στο πλαίσιο της σχολικής παιδείας*. ΥΠΕΠΘ - Π.Ι. Αθήνα: ΟΕΔΒ

Λιάκος, Α. (1999). Δοκίμιο για μια ποιητική της ιστορίας. *Τα ιστορικά*. 31, σ. 259-290

Λιάκος, Α. (2015). Γιατί η προφορική ιστορία; Στο Νάκου, Ει. & Γκαζή, Α. (επιμ.). *Η προφορική ιστορία στα μουσεία και στην εκπαίδευση*. Αθήνα: Νήσος σ. 35-39

Μάγος, Κ. (2007). *Διδακτική Μεθοδολογία. Για τη μέθοδο project*. Αθήνα: ΥΠΕΠΘ, Πανεπιστήμιο Αθηνών.

Μαντόγλου, Α. (2009). *Μνήμες Ατομικές – Συλλογικές – Ιστορικές*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα

Μαντόγλου, Α. (2010). *Κοινωνική μνήμη κοινωνική λήθη – Έκδηλες και λανθάνουσες μορφές κοινωνικής σκέψης*. Αθήνα: Πεδίο

Μαυροπούλου – Τσιούμη, Χ. (2008). *Πολιτιστική κληρονομιά και εκπαίδευση. Γιατί και πώς*. Στο Νικονάνου, Ν. & Κασβίκης, Κ. *Εκπαιδευτικά ταξίδια στο χρόνο. Εμπειρίες και ερμηνείες του παρελθόντος*. Αθήνα: Πατάκης, σ. 196-206

Μπάδα, Κ. & Ματσούκη, Ε. (2010). «Προσεγγίσεις στην υλική μνήμη και στους μνημονικούς τόπους». Στο Κορρέ Κατερίνα - Κούζας Γεώργιος (επιμ.). *Η έρευνα και*

διδασκαλία του υλικού πολιτισμού στα ελληνικά πανεπιστήμια, *Πρακτικά Δημερίδας*.
Αθήνα: Πανεπιστήμιο Αθηνών, σ. 375 – 399

Μπέλλα, Μ.(2013). *Σχολείο και πολιτισμός: οι απόψεις και προτάσεις του Pierre Bourdieu*. Ανακτήθηκε από: <http://criticeduc.blogspot.gr/2013/02/pierre-bourdieu.html>

Νάκου, Ει. & Γκαζή, Α. (επιμ.). (2015). *Η προφορική ιστορία στα μουσεία και στην εκπαίδευση*. Αθήνα: Νήσος

Νικονάνου, Ν. & Κασβίκης,Κ. (2008) *Εκπαιδευτικά ταξίδια στο χρόνο: Παρελθόν – παρόν –μέλλον*. Στο Νικονάνου, Ν. & Κασβίκης, Κ. *Εκπαιδευτικά ταξίδια στο χρόνο. Εμπειρίες και ερμηνείες του παρελθόντος*. Αθήνα: Πατάκης, σ. 11-29

Ντούλας, Χ. (1988). *Σχολικά βιβλία ιστορίας και τοπική ιστορία: Η περίπτωση της Θεσσαλίας*. Στο Σεμινάριο 9, *Το μάθημα της Ιστορίας στην Πρωτοβάθμια και Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση. Προβλήματα μεθοδολογίας και διδακτικής*. Αθήνα: ΠΕΦ

Παληκίδης, Α. (2010). *Διδακτική της Τοπικής Ιστορίας*. Στο Ρουδομέτωφ, Ν. (επιμ.) *Στοιχεία Ιστορίας του Νομού Καβάλας – Πρακτικά του Σεμιναρίου Τοπικής Ιστορίας, Καβάλα 27 Ιανουαρίου-22 Μαρτίου 2010*, Καβάλα: Δήμος Καβάλας. Ανακτήθηκε από:

<https://www.scribd.com/doc/278742639/%CE%94%CE%B9%CE%B4%CE%B1%CE%BA%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%AE-%CE%A4%CE%B7%CF%82-%CE%A4%CE%BF%CF%80%CE%B9%CE%BA%CE%AE%CF%82-%CE%99%CF%83%CF%84%CE%BF%CF%81%CE%AF%CE%B1%CF%82>

Πούλιος, Ι. (2012). *Εισαγωγή στη διαχείριση της πολιτισμικής κληρονομιάς: Ορολογία, έννοια και μοντέλα διαχείρισης*. *Αρχαιογνωσία*. Τόμος 16, τεύχη 1-3 σ. 321—340

Ρεπούση, Μ. (2000). *Εκπαιδευτικές διαδρομές στα ιστορικά μονοπάτια της πόλης της Θεσσαλονίκης*. *Θεσσαλονικέων πόλις*, 3. Ανακτήθηκε από: http://marrep.webpages.auth.gr/images/PUBLICATIONS_EL_REPOUSI/papers/ekpaideytikes%20diadromes%20sti%20thessaloniki.pdf

Σακκά Β. (2008, Οκτώβριος). *Προφορική Ιστορία και Σχολείο: Η ιστορία ως βιωμένη εμπειρία και η διδακτική της αξιοποίηση. Προφορική Ιστορία, κοινωνία και μνήμη*. ΣΕΦΚ-ΠΕΦ, Λεμεσός 3-4 Οκτωβρίου 2008. Ανακτήθηκε από: https://www.academia.edu/904000/%CE%A0%CF%81%CE%BF%CF%86%CE%BF%CF%81%CE%B9%CE%BA%CE%AE_%CE%99%CF%83%CF%84%CE%BF%CF%81%CE%AF%CE%B1_%CE%BA%CE%B1%CE%B9_%CE%A3%CF%87%CE%BF%CE%BB%CE%B5%CE%AF%CE%BF_%CE%97_%CE%B9%CF%83%CF%84%CE%BF%CF%81%CE%AF%CE%B1_%CF%89%CF%82_%CE%B2%CE%B9%CF%89%CE%BC%CE%AD%CE%BD%CE%B7_%CE%B5%CE%BC%CF%80%CE%B5%CE%B9%CF%81%CE%AF%CE%B1_%CE%BA%CE%B1%CE%B9%CE%B7_%CE%B4%CE%B9%CE%B4%CE%B1%CE%BA%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%AE_%CF%84%CE%B7%CF%82_%CE%B1%CE%BE%CE%B9%CE%BF%CF%80%CE%BF%CE%AF%CE%B7%CF%83%CE%B7_%CE%A0%CF%81%CE%BF%CF%86%CE%BF%CF%81%CE%B9%CE%BA%CE%AE_%CE%99%CF%83%CF%84%CE%BF%CF%81%CE%AF%CE%B1_%CE%BA%CE%BF%CE%B9%CE%BD%CF%89%CE%BD%CE%AF%CE%B1_%CE%BA%CE%B1%CE%B9_%CE%BC%CE%BD%CE%AE%CE%BC%CE%B7?auto=download

Στεφάνου, Ε., Αθανασιάδης, Η., Στέφος, Ε. (2013). Μνημεία Ιστορίας και Πολιτιστικής Κληρονομιάς Νοηματοδότηση και Ιεράρχηση των Μνημείων και Υλικών Καταλοίπων του Παρελθόντος Εμπειρική Έρευνα με Εκπαιδευτικούς. *Θεωρείο*, 6-7. Ανακτήθηκε από:

http://www.pre.aegean.gr/revmata/issue6/13%20%CE%91%CE%98%CE%91%CE%9D%CE%91%CE%A3%CE%99%CE%91%CE%94%CE%97%CE%A3_%CE%A3%CE%A4%CE%95%CE%A6%CE%91%CE%9D%CE%9F%CE%A5_%CE%A3%CE%A4%CE%95%CE%A6%CE%9F%CE%A3.pdf

Τερεζάκη, Χ. (2006). Προαιρετικά Εκπαιδευτικά Προγράμματα – «Μελίνα – Εκπαίδευση και Πολιτισμός». Μια ευέλικτη πρόταση για την επιμόρφωση των εκπαιδευτικών. *Επιστημονικό Βήμα*, τ.6, σ. 97 – 115

Τζούμα, Α. (1997). Ιστορία και λογοτεχνία. *Μνήμων*, τ.19, σ.109-121

Thompson, P. (1978/2008). *Φωνές από το παρελθόν – Προφορική Ιστορία*. Μτφρ. Μπούσχοτεν, Ρ., Ποταμιάνος, Ν. Επιμ. Μπάδα, Κ., Μπούσχοτεν, Ρ.Β.Αθήνα: Πλέθρον

Χατζηπαναγιώτου, Π. (2008). Ο ρόλος της κουλτούρας στην αποτελεσματικότητα του σχολικού οργανισμού. Στο Μαυροσκούφης, Δ. Κ. (επιμ.). *Οδηγός Επιμόρφωσης. Διαπολιτισμική Εκπαίδευση και Αγωγή* Θεσσαλονίκη: ΥΠ.Ε.Π.Θ., σ. 213-230

Ξενόγλωσση

Clark, K. Only Connect – Sustainable Development and Cultural Heritage στο Fairclough, G., Harrison, R., Jameson, J. Jnr., Schofield, J.(2008). *The Heritage Reader*. London and New York: Routledge p. 82-98

Harrison, R. (2013). *Heritage – Critical approaches*. London and New York: Routledge

Howe, J. (2006). The Rise of Crowdsourcing. *Wired*. Ανακτήθηκε από: <http://www.wired.com/wired/archive/14.06/crowds.html>,

Jackson, A. & Kidd, J. (2008). *Performance, Learning and Heritage: Research Report*. Manchester: Centre for Applied Theatre Research, University of Manchester. On-line στη διεύθυνση:
<http://www.plh.manchester.ac.uk/documents/Performance,%20Learning%20&%20Heritage%20-%20Report.pdf>

Koo, Y.M. (2009). *An analogy of palimpsest as a strategy transforming urban structure into architectural discourse- focused on Dominique Perrault's architecture of strata*. The 4th International Conference of the International Forum on Urbanism (IFoU), Amsterdam, 829- 835. Ανακτήθηκε από:
http://www.ifou.org/conferences/2009delft/proceedings/6%20The%20Design%20of%20the%20New%20Urban%20Space/full%20papers/D026_Young-Min_Koo_An%20Analogy%20of%20Palimpsest%20as%20a%20Strategy.pdf

Medina, J. (2011). *Toward a Foucaultian Epistemology of Resistance: Counter-Memory, Epistemic Friction, and Guerrilla Pluralism*. Ανακτήθηκε από:

https://as.vanderbilt.edu/philosophy/people/facultyfiles/medina-toward_a_foucaultian_epistemology_of_resistance.pdf (30/3)

Nora, P. (1984) « Entre mémoire et histoire : la problématique des lieux », στο Nora, P. (dir.), *Les Lieux de mémoire, tome 1 : La République*, Paris, Gallimard, p. xvii-xlii.

Orbaşlı, A.(2015). Nara+20: a Theory and Practice Perspective. *Heritage & society*, Vol. 8 No. 2, 178–188

Richie, D. (2003). *Doing Oral History. A practical guide. .Second edition*. New York: Oxford University Press

Smith, L.(2006). *Uses of heritage*. London &New York: Routledge

Vecco, M. (2010). A definition of cultural heritage: From the tangible to the intangible. *Journal of Cultural Heritage*. [Volume 11, Issue 3](#), σ. 321-324.

Ανακτήθηκε

από:

<https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1296207410000361>

Ευρωπαϊκές και διεθνείς Συμβάσεις

Council of Europe (2005). *Convention on the Value of Cultural Heritage for Society* (Faro Convention). Ανακτήθηκε από: <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/rms/0900001680083746>

ICOMOS(1964).*International Charter for the Conservation and Restoration of Monuments and Sites*. Ανακτήθηκε από:

https://www.icomos.org/charters/venice_e.pdf

ICOMOS(2013). *The Burra Charter*. Ανακτήθηκε από:

<http://australia.icomos.org/wp-content/uploads/The-Burra-Charter-2013-Adopted-31.10.2013.pdf>

ICOMOS (2014). *NARA + 20: On heritage practices, cultural values, and the concept of authenticity*. Ανακτήθηκε από:

http://www.japan-icomos.org/pdf/nara20_final_eng.pdf

UNESCO(2003). *The Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage*. Ανακτήθηκε από: <https://ich.unesco.org/en/convention>

UNESCO (2010). *The 1954 Hague Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict and its two (1954 and 1999) Protocols Basic Texts*. Ανακτήθηκε από: <http://unesdoc.unesco.org/images/0018/001875/187580e.pdf>
[10/3](#))

UNESCO (2010).*Basic Texts of the 1972 World Heritage Convention* Ανακτήθηκε από: <http://whc.unesco.org/uploads/activities/documents/activity-562-4.pdf>

ΔΙΚΤΥΟΓΡΑΦΙΑ

https://www.unric.org/el/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=36&Itemid=71 (πρόσβαση στις 14/5/2018)

<http://www.pi-schools.gr/programs/depps/> (πρόσβαση στις 14/5/2018)

<http://www.archaiologia.gr/blog/2010/11/02/%CF%84%CE%BF-%CF%80%CF%81%CF%8E%CF%84%CE%BF-%CF%80%CE%BF%CE%BB%CE%B5%CE%BF%CE%B4%CE%BF%CE%BC%CE%B9%CE%BA%CF%8C-%CF%83%CF%87%CE%AD%CE%B4%CE%B9%CE%BF-%CF%84%CE%B7%CF%82-%CE%B1%CE%B8%CE%AE%CE%BD%CE%B1-2/>
(πρόσβαση στις 14/5/2018)

<https://edu.klimaka.gr/arxeio/drasthriothtes/sxediasmos-ylopoihs-programmata-scholikes-drasthriotes-klimaka.pdf> (πρόσβαση στις 14/5/2018)

<http://ayla.culture.gr/> (πρόσβαση στις 14/5/2018)

<https://www.ethnofest.gr/el/blog/%CE%BF-%CE%B5%CE%B8%CE%BD%CE%BF%CE%B3%CF%81%CE%B1%CF%86%CE%B9%CE%BA%CF%8C%CF%82-%CE%BA%CE%B9%CE%BD%CE%B7%CE%BC%CE%B1%CF%84%CE%BF%CE%B3%CF%81%CE%AC%CF%86%CE%BF%CF%82-%CF%83%CF%84%CE%B1-%CF%83%CF%87/> (πρόσβαση στις 14/5/2018)

<http://www.diazoma.gr/deltia-typou/%CE%B7-%CE%B5%CE%BA%CF%80%CE%B1%CE%B9%CE%B4%CE%B5%CF%85%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%AE-%CE%B4%CF%81%CE%AC%CF%83%CE%B7-%CF%85%CE%B9%CE%BF%CE%B8%CE%B5%CF%83%CE%AF%CE%B1-%CE%B1%CF%81%CF%87%CE%B1%CE%AF/> (πρόσβαση στις 14/5/2018)

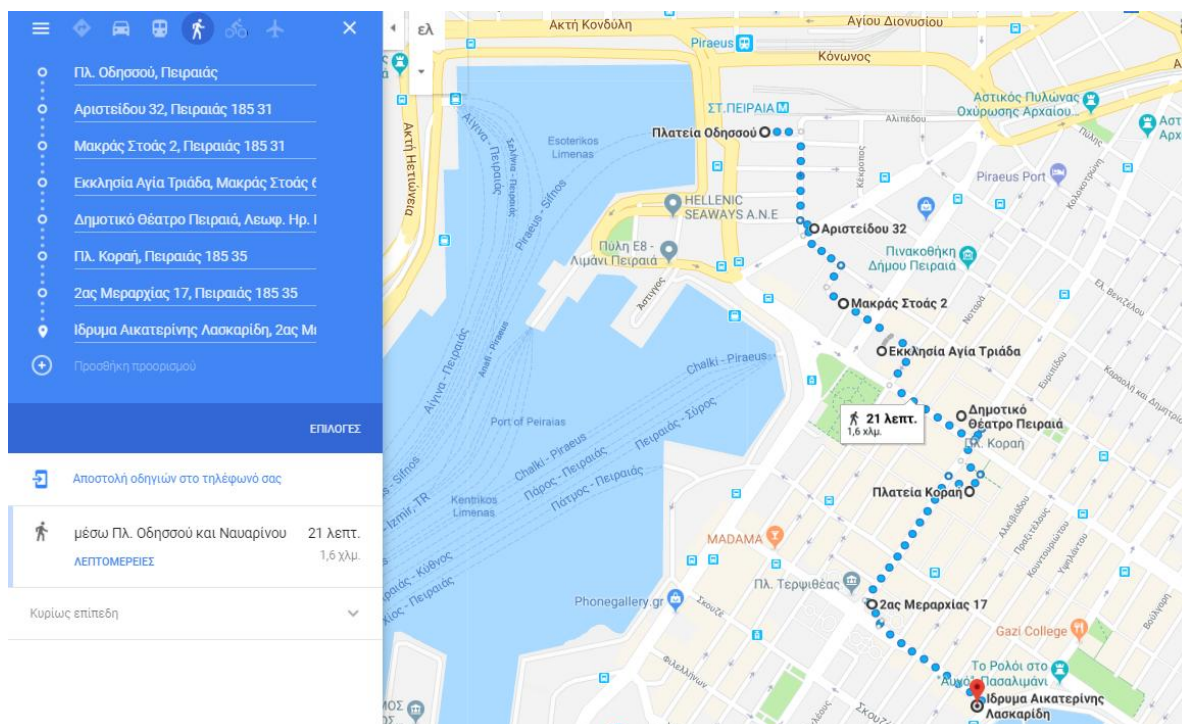
<https://whc.unesco.org/en/wheducation/> (πρόσβαση στις 14/5/2018)

4. ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ

Α. ΤΑ ΚΕΙΜΕΝΑ ΤΗΣ ΞΕΝΑΓΗΣΗΣ

Η ΔΙΑΔΡΟΜΗ

Εκτιμώμενη διάρκεια περιπάτου: 90-100 λεπτά

ΟΙ ΘΕΜΑΤΙΚΟΙ ΑΞΟΝΕΣ ΤΩΝ ΣΤΑΘΜΩΝ

- 1^{ος} σταθμός: Η ίδρυση της νέας πόλης – λιμάνι – σύνδεση με την πρωτεύουσα: ίδρυση του ηλεκτρικού σιδηροδρόμου – αρχιτεκτονική του σταθμού ΗΣΑΠ Πειραιά
- 2^{ος} σταθμός: Το εμπόριο και η βιομηχανία ως βασικές παράμετροι της οικονομικής ανάπτυξης της πόλης – Δημιουργία της εργατικής τάξης
- 3^{ος} σταθμός: Η Αγορά της πόλης (απόν μνημείο): καθημερινή ζωή – Ρεμπέτικο τραγούδι
- 4^{ος} σταθμός: Ο μεγάλος βομβαρδισμός του Πειραιά – Απόντα μνημεία: Το λιοντάρι του Πειραιά – Το Ρολόι (παλιό Δημαρχείο)
- 5^{ος} σταθμός: Το Δημοτικό Θέατρο του Πειραιά ως το σπουδαιότερο αρχιτεκτονικά κτίριο της πόλης, ως έμβλημα της ισχύος της τοπικής αστικής τάξης και ως σημείο αναφοράς της πολιτιστικής ζωής – Οι μικρασιάτες πρόσφυγες

6. 6^{ος} σταθμός: Η πλατεία Κοραή ως η καρδιά της πόλης του Πειραιά (σημείο συνάντησης και αναψυχής – ιστορικά σχολεία του κέντρου)
7. 7^{ος} σταθμός: Σκοτεινές όψεις της πόλης: Η Τρούμπα
8. 8^{ος} σταθμός: Το Πασαλιμάνι ως τόπος κατοικίας της παλιάς αστικής τάξης και ως σημείο συνάντησης και αναψυχής του Πειραιά των τελευταίων δεκαετιών

ΣΤΑΘΜΟΣ 1: ΗΛΕΚΤΡΙΚΟΣ ΣΤΑΘΜΟΣ

Οι μαθητές ανακατεμένοι με την ομάδα των ξεναγούμενων. Συζητούν μαζί τους ως πρόσωπα και εκτός ρόλου. Ξαφνικά αρχίζουν να κινούνται, λένε στους μπροστινούς τους: «Συγγνώμη μια στιγμή!», «Μπορώ να περάσω;», « Σας παρακαλώ, βιάζομαι, θα χάσω το τρένο!» κλπ. Ξεχωρίζουν από το κοινό, στέκονται απέναντί του, συνομιλούν μεταξύ τους, μιλούν στο κινητό, τρέχουν, σκοντάφτουν κλπ. με έναν ήχο ακινητοποιούνται (tableau vivant).

Ευπνούν αργά δύο άτομα... Κοιτάζονται...

- Φτάσαμε;
- Ναι. Νομίζω....
- Πού είμαστε;
- Στο Πειραιά.

Ευπνούν και οι υπόλοιποι:

Ρωτούν μεταξύ τους: «Στον Πειραιά;» «Τι είναι ο Πειραιάς;» «Τι είναι για σένα ο Πειραιάς;» και ο καθένας δίνει μια απάντηση. Ρωτούν και το κοινό και το παροτρύνουν να δώσει μια απάντηση: «Τι είναι για σας ο Πειραιάς;» «Για σας; Τι είναι Πειραιάς;» «Για σας;» «Πείτε μια λέξη που σας έρχεται στο νου ακούγοντας... Πειραιάς»

- Πόλη
- «**Η πόλη περικυκλώνει το σύγχρονο άνθρωπο· είναι ο χώρος όπου διαμορφώνεται η ζωή του**»
- «**Πώς θα σταθεί ο ιστορικός απέναντι στην πόλη;**»

- «Θα έλθει στην αρχή όπως ο ταξιδιώτης. Θα την περιδιαβάσει πριν προσπαθήσει να την «αναγνώσει»¹⁸
- Και για σένα;
- Για μένα ο Πειραιάς είναι... λιμάνι!
- ΛιμάνιΑ! Ξέρεις πόσα λιμάνια έχει ο Πειραιάς;
- Τρία!
- Ποια;
- Λιμήν Ζέας!
- Ξέρω ποιο λες: Το Πασαλιμάνι.
- Ναι, ακριβώς! Λιμήν Μουνηχίας.
- Ε; Τι είναι αυτό πάλι;
- Το Μικρολίμανο βέβαια, στην Καστέλλα!
- Ααα!
- Και το μεγάλο λιμάνι: Λιμήν Κανθάρου!
- Εδώ απ' έξω κι ως την Πειραιϊκή.
- Εδώ που έρχονται τα πλοία από το Αιγαίο.
- Κι απ' όλα τα λιμάνια του κόσμου!

Μια ομάδα παιδιών με αποσκευές (πάνινα δέματα, τσουβάλια κλπ.) κινείται, συσπειρώνεται σε πρώτο πλάνο και σταματά

- Ποιοι είστε εσείς;

ΕΝΑΣ ΑΠΟ ΤΗΝ 1^η ΟΜΑΔΑ: Χιώτες είμαστε. Ερχόμαστε απ' τη Σύρο. Φτάσαμε εκεί μετά τη σφαγή της Χίου, το 1822. Και ψάχνουμε ένα τόπο εμείς, τα λείψανα του πολυαριθμού λαού, για να φτιάξουμε τη Νέα Χίο. Να βρούμε παρηγοριά απ' τα δεινά μας.¹⁹

- (Τα παιδιά μεταξύ τους) Πότε συμβαίνουν αυτά;
- 1835. Ένα χρόνο μετά τη μεταφορά της πρωτεύουσας από το Ναύπλιο στην Αθήνα.
- Ωχ, να! Έρχονται κι άλλοι!
- Κι εσείς ποιοι είστε;

¹⁸ Τσοκόπουλος, Β. Πειραιάς, 1835-1870:Εισαγωγή στην ιστορία του ελληνικού Μάντσεστερ, Εταιρεία οικονομικής και κοινωνικής ιστορίας της Ελλάδας, Καστανιώτης, Αθήνα, 1984, σ. 17

¹⁹ http://dimitriskrasonikolakis.blogspot.gr/2014/04/blog-post_18.html

ΕΝΑΣ ΑΠΟ ΤΗΝ 2^η ΟΜΑΔΑ: Υδραίοι. Δεν έχουμε πια τρόπο να ζήσουμε στο νησί. Αδειάζει η Ύδρα. Εδώ θα ξαναρχίσουμε τη ζωή μας.

ΕΝΑΣ ΑΠΟ ΤΗΝ 1^η ΚΑΙ ΕΝΑΣ ΑΠΟ ΤΗ 2^η ΟΜΑΔΑ: Θα φτιάξουμε μια πόλη απ' την αρχή.

- Και φτιάζανε μια πόλη απ' την αρχή. Όχι μόνο οι Χιώτες και οι Υδραίοι, αλλά άλλοι μετανάστες. Από τον Αργοσαρωνικό...
- την Πελοπόννησο...
- τις Κυκλάδες...
- Μανιάτες...
- Κρητικοί...
- Μια πόλη απ' την αρχή; Μα αυτό θέλει σχεδιασμό!
- Α, μα γι' αυτό έχουμε εδώ τους αρχιτέκτονές μας! Οι κύριοι...

ΚΛΕΑΝΘΗΣ: Σταμάτης Κλεάνθης

ΣΑΟΥΜΠΕΡΤ: Έντουαρτ Σάουμπερτ

- (στη διπλανή της) : Αυτοί δεν έκαναν και το πρώτο πολεοδομικό σχέδιο της Αθήνας;
- Ναι, και το πρώτο κτίριο του Πανεπιστημίου Αθηνών.
- Στην Πλάκα! Πήγαμε με το σχολείο.

(συνέντευξη με μικρόφωνο): ΚΛΕΑΝΘΗΣ: Σχεδιάσαμε μια σύγχρονη πόλη στηριγμένοι στις αρχές του Ιπποδάμειου συστήματος.²⁰

- Αυτός ο Ιππόδαμος δεν σχεδίασε τον Αρχαίο Πειραιά;
- Ναι! Σοστ!

ΣΑΟΥΜΠΕΡΤ: μια ωραία πόλη νεοκλασική, ρομαντική, με πλατείες, σχολεία, δενδροφυτευμένες λεωφόρους, αγορά, Χρηματιστήριο!²¹

- Και έγιναν όλα αυτά;
- Έγιναν, αλλά... όχι ακριβώς βάσει του σχεδίου των Κλεάνθη και Σάουμπερτ...
- Η πόλη όμως διαρκώς μεγάλωνε.

²⁰ Μαλικούτη, Σ. (1999). *Λειτουργική συγκρότηση και αρχιτεκτονική εξέλιξη του ιστορικού κέντρου του Πειραιά 1835 – 1912* (Διδακτορική διατριβή). Αθήνα: Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο σ. 47

²¹ Μαλικούτη ό.π. σ. 49

- (Ανοίγει ένα βιβλίο και διαβάζει) Στατιστικά στοιχεία: 1841: 2275 κάτοικοι
1851: 5247 κάτοικοι!²²
- Τι ; Μέσα σε 10 χρόνια; Υπερδιπλασιάστηκαν;
- Το 1850 ένας Έλληνας φτάνει στον Πειραιά από το εξωτερικό.
- Και εντυπωσιάζεται!

ΑΦΗΓΗΣΗ: Όταν επάτησα το έδαφος του Πειραιώς και είδον τους πλατείς εκείνους δρόμους, τους κατασκευασθέντας από Γάλλους στρατιώτας, τους δημοσίους κήπους, τα μεγάλα κτίρια και τας βρύσας τας στολισμένας με αγάλματα, ηρώτησα έκθαμβος τον εαυτό μου πώς άραγε πρέπει να είναι η πρωτεύουσα, αφού ο λιμήν της είναι τοιούτος.²³

- Ω , η πρωτεύουσα κι η πρωτεύουσα!
- Τι είναι δηλαδή ο Πειραιάς; Το επίνειο της πρωτεύουσας;
- Τι είναι για σας ο Πειραιάς;

ΠΕΡΑΣΤΙΚΟΣ: Η πόλη μου. Μια πόλη που γειτονεύει με την Αθήνα.

- Δεν είναι συνέχεια της Αθήνας;

ΠΕΡΑΣΤΙΚΟΣ: Ναι, αλλά είναι άλλη πόλη.

- Και αυτό είναι κάτι που δεν άργησε να συμβεί. Αυτός ο ανομοιογενής πληθυσμός που συγκεντρώθηκε εδώ γρήγορα απέκτησε την ταυτότητα του Πειραιώτη.²⁴
- Ναι, αλλά ο Πειραιάς είναι λιμάνι. Ξέρεις τι θα πει αυτό σε μια εποχή που το οδικό δίκτυο ήταν από υποτυπώδες ως ανύπαρκτο;
- Τι;
- Ότι όλες οι μεταφορές, εμπορευμάτων και ανθρώπων, γίνονταν διά θαλάσσης. Και οι Αθηναίοι έχουν ανάγκη το λιμάνι. Και, πίστεψέ με, ήταν ΠΟΛΥ δύσκολο να διανύσει κανείς αυτά τα οχτώμισι χιλιόμετρα που χωρίζουν την Αθήνα από τον Πειραιά!
- Δύσκολο, ε; Πώς κατέβαιναν ;
- Με άμαξες, με ζώα...
- Και πολύ ακριβό επίσης!²⁵
- Μα τότε... έπρεπε να βρουν μια λύση...

²² Πηγή: Οδοιπορικό στον Πειραιά σ. 7

²³ Η στρατιωτική ζωή εν Ελλάδι ,σελ.10

²⁴ Μαλικούτη ό.π. σ. 7

²⁵ Τσοκόπουλος ό.π. σ. 21

Όλοι μαζί κοιτάζουν προς το ίδιο σημείο και χειροκροτούν ενθουσιασμένοι

- Τι έγινε, ρε παιδιά; Ποιον χειροκροτάμε;

- Το τρένο!!!

- Έφτασε!!! (χειροκροτήματα)

- Μέτρα βαγόνια!

- 1,2,3...6!!! 6 είναι!!!

- 19 λεπτά έκανε να φτάσει από το Θησείο! Μόνο!

- Εντυπωσιακό!!!

- Βγαίνει η βασίλισσα!!! (χειροκροτήματα)

- Και ο πρωθυπουργός!!! (χειροκροτήματα)

- Βγαίνουν και οι επίσημοι!

- Πόσοι λες να 'ναι;

- Ίσα με... 200 άτομα!

- Η λειτουργία της ατμοκίνητης σιδηροδρομικής γραμμής που ένωνε την το πρώτο λιμάνι της χώρας με την πρωτεύουσα είχε αρχίσει. Τι μέρα ήταν;

- 27 Φεβρουαρίου 1869. Το τρένο έφτασε στον Πειραιά στις 2.19 ακριβώς. Και ήταν ένα πραγματικά πολύ σπουδαίο γεγονός για όλη την Αθήνα και τον Πειραιά!²⁶

- Ατμοκίνητο είπες;

- Ναι.

- Ε, τότε γιατί το λένε Ηλεκτρικό;

- Α, μη βιάζεσαι! Πέρασαν δεκαετίες. Το 1904 ο σιδηρόδρομος έγινε ηλεκτροκίνητος. Τότε πάνω κάτω που ηλεκτροδοτήθηκε και η πόλη.

- Και δεν είναι μόνο αυτό. Την ίδια περίπου εποχή εγκαινιάζεται και η υπόγεια σήραγγα που οδηγεί στην πλατεία της Ομόνοιας.

- Ο κόσμος αντιμετωπίζει... με δέος τη νέα κατάσταση!

- Στο Σταθμό της Ομόνοιας:

- *Τι να σου πω, αδελφέ! Νομίζω, ότι πρόκειται να μας κλείσουν «κατά βαρβάρων» με τον Υπόγειον.*

Και κύψας εις το αυτί του πλησίον του ισταμένου ηρώτησε σοβαρώς.

²⁶<http://www.stasy.gr/index.php?id=407>

-Έκαμες την διαθήκην σου;

-Όχι

-Εξωμολογήθης τουλάχιστον;

-Ούτε.

- Εγώ δεν είχα το θάρρος να έλθω απροετοίμαστος. Αυτή η σήραγγ μου φαίνεται σαν καρμανιόλα.»

- Εφημερίδα «Καιροί». 18 Σεπτεμβρίου 1904. Ο χρονογράφος «Φαληριώτης» γράφει για τον ηλεκτρικό, πλέον, σιδηρόδρομο:

- «- Ένα δια το Φάληρον πρώτης.

- Μετ' επιστροφής;

- Απλούν, απλούν. Δεν μπορώ να είμαι βέβαιος αν θα φθάσω ζωντανός.....»

- Για φαντάσου... Σκέψου να έμπαιναν και στο Μετρό....

- Πάντως, κορίτσια, τόσην ώρα που συζητάμε ξέρετε τι σκέφτομαι;

- Για πες...

- Πόση εντύπωση μου έκανε από τότε που ήμουν πολύ μικρή αυτός ο θόλος. Που έχει το σχήμα αψίδας. Αυτός πότε φτιάχτηκε; Δε μοιάζει να είναι του 1869...

- Όχι, φυσικά! Το 1869 δεν ήταν καν εδώ ο τερματικός σταθμός, ήταν λίγο πιο πέρα. Το κτίριο αυτό είναι της εποχής του Μεσοπολέμου. 1928-29.

(Εμφανίζονται δύο άντρες)

- Να, να! Αυτά τα δυο αδέλφια φτιάξανε το κτίριο!

(Παρουσιάζουν τον πρώτο)

- Ιωάννης Αζελός, αρχιτέκτων εκ Βρυξελλών (μικρή υπόκλιση)

- Μιλτιάδης Αζελός, πολιτικός μηχανικός εκ Βρυξελλών κι αυτός! (μικρή υπόκλιση)

ΜΙΛΤΙΑΔΗΣ (στον Ιωάννη): Τι σκέφτεσαι;

ΙΩΑΝΝΗΣ: Κοιτάζω εδώ το χώρο... ξέρεις τι θα 'θελα να κάνουμε εδώ;

ΜΙΛΤΙΑΔΗΣ: Νομίζω πως ετοιμάζεις καλή ιδέα...

ΙΩΑΝΝΗΣ: Ένα μεγαλοπρεπή σταθμό ευρωπαϊκών προδιαγραφών. Που θα θυμίζει... τον σταθμό του Μιλάνου!

ΜΙΛΤΙΑΔΗΣ: (τον κοιτάζει δύσπιστα)

ΙΩΑΝΝΗΣ: Σε μικρογραφία... δημιουργική προσαρμογή... Λοιπόν θα είναι ένα οικοδόμημα εκλεκτικιστικού ρυθμού, αψιδωτό, με διάφανη στέγη.

ΜΙΛΤΙΑΔΗΣ: Μμμ... πολύ ενδιαφέρον! Προτείνω... να στεγάσουμε τη διάφανη στέγη σε μια μεταλλική κατασκευή.

ΙΩΑΝΝΗΣ: Και ... πώς θα υποστηρίζεται αυτή η κατασκευή;

ΜΙΛΤΙΑΔΗΣ: Καλή ερώτηση... Νομίζω ότι ξέρω πώς... Θα φτιάξουμε ένα διώροφο κτίριο περιμετρικά του σταθμού το οποίο θα στηρίζει το στέγαστρο του Σταθμού και εκεί θα φτιάξουμε γραφεία, καταστήματα

ΙΩΑΝΝΗΣ: Φοβερή ιδέα! Ο σταθμός θα δίνει έτσι την εντύπωση ενός στεγασμένου forum. Μιας αγοράς.²⁷

- Διώροφο δεν είπαν;
- Ναι.
- Ε, αυτό είναι τριώροφο.
- Μετά προστέθηκε ο τρίτος όροφος. Αργότερα.
- Α, οκ! Πάμε κι εμείς;
- Πού;
- Μια βόλτα με το τρένο. Μοναστηράκι, Θησείο, κέντρο...
- Μπα! Έχω μια καλύτερη ιδέα... (στα υπόλοιπα παιδιά και στο κοινό) Πάμε μια βόλτα στον Πειραιά;
- ΟΛΟΙ: ΦΥΓΑΜΕ!!!

ΣΤΑΘΜΟΣ 2: ΟΔΟΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΓΟΥΝΑΡΗ

- Στάσου! Σταθείτε, παιδιά! Κύριοι! Κυρίες! Μια στιγμή!
- Τι έγινε; Τι συμβαίνει;
- Αυτό το δρόμο! Τον ξέρω! Ήρθα εδώ πρόσφατα με τον παππού μου. Του είχε πει η γιαγιά να ψωνίσει κάποια πράγματα από την αγορά.

²⁷ Πηγές:

http://www.culture2000.tcc.gr/ATHENS/GREEK/BUILDINGS/BUILD_TEXTS/B178_t.html

http://mlp-blo-g-spot.blogspot.gr/2011/02/blog-post_788.html

- Τι πράγματα δηλαδή;
- Φαγώσιμα! Όσπρια, αλλαντικά, ζυμαρικά ... Α, πήραμε και μυρωδικά! Ρίγανη, δύοσμο, θυμάρι... Μπήκαμε σ' ένα μαγαζί που μύριζε μπαχαρικά. Του παππού μου του άρεσε πολύ. Εμένα... όχι και τόσο.
ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ: Α, γι' αυτόν το δρόμο πρέπει να μου έλεγε κι η γιαγιά μου!
- Η κυρία Αναστασία;
ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ: Ναι! Μου έλεγε ότι ερχόταν από μικρή κάπου εδώ για ψώνια. Γιατί εδώ ψώνιζε όλος ο Πειραιάς! Κατέβαιναν κι από τις γύρω περιοχές στη αγορά. Δεν είχε καταστήματα ρούχων και βιτρίνες, όπως η Σωτήρος, ήταν ανέκαθεν η αγορά των τροφίμων. Ένας ΒΑΣΙΚΟΣ εμπορικός δρόμος του Πειραιά.²⁸
- Να σου πω κάτι; σ' αυτό το δρόμο θα πρέπει να ψώνιζαν οι Πειραιώτες από πολύ παλιά. Πολύ πριν τη γιαγιά σου.
- Πώς το κατάλαβες;
- Από τα κτίρια. Υπάρχουν πολλά παλιά κτίρια εδώ. Να, δεξ αυτό απέναντι.
- Διώροφο. Κάτω καταστήματα. Πάνω... τι νομίζεις;
- Γραφεία πιθανόν.
- Νεοκλασικό στυλ, άρα τέλη 19^{ου} αιώνα. Μακρόστενα παράθυρα, γύψινη διακόσμηση, κομψά μπαλκονάκια...
- Δες αυτά τα μαρμάρινα στηρίγματα κάτω από το μπαλκόνι. Στηρίζουν, αλλά διακοσμούν κιόλας!
- Ναι! Κοίτα και κείνο απέναντι. Παρόμοιο κι αυτό.
(*Τα παιδιά παρατηρούν τα κτίρια. Ένα ένα λένε*)
- Και κείνο!
- Να! Και αυτό εκεί!
- Πώς λέγεται αυτός ο δρόμος;
- Δε θυμάμαι... Κάτσε να κοιτάξω (*βγάζει το κινητό του*)
Περνάει ένας κύριος. Φοράει κοστούμι και καπέλο. Κρατάει τσάντες από δίχτυ με ψώνια.
- Συγγνώμη, κύριε, μήπως ξέρετε πώς λέγεται αυτή η οδός;
ΚΥΡΙΟΣ: Δεν είστε από δω; Μακράς Στοάς λέγεται.

²⁸ Μαρτυρία Α. Χριστοδούλου (ελεύθερη απόδοση)

- *(Το παιδί με το κινητό)* Το βρήκα! Γούναρη! Δημητρίου Γούναρη λέγεται ο δρόμος!
ΚΥΡΙΟΣ: Όχι, παιδί μου, δεν υπάρχει οδός Γούναρη στον Πειραιά. Αυτός ο δρόμος παλιά λεγόταν Ερμού. Και ακόμα παλιότερα οδός των Αθηνών. Ξέρεις γιατί; Από δω ξεκινούσε η οδός Αθηνών - Πειραιώς που ένωνε το λιμάνι με την πρωτεύουσα.
- **ΞΕΡΟΛΑΣ:** Ξέρω! *(ανοίγει ένα τετραδιάκι με τις σημειώσεις που έχει κρατήσει από τη μελέτη του και διαβάζει)* Οδός Αθηνών - Πειραιώς : ανοίχτηκε μόλις δημιουργήθηκε η πόλη, το 1834, πάνω στα απομεινάρια των Μακρών Τειχών που ένωναν στην αρχαιότητα την Αθήνα με τον Πειραιά.
- Μπράβο! Είναι αυτή που λέμε οδός Πειραιώς και σήμερα.
ΚΥΡΙΟΣ: Όπως τα λέτε! Γούναρη όμως... πώς σας ήρθε; Μακράς Στοάς λέγεται από τα χρόνια του προπάππου μου! Σημαντικός δρόμος! Από τον παππού μου έχω ακούσει πως ήταν ο πρώτος δρόμος του Πειραιά που ήταν λιθόστρωτος. Λιθόστρωτη ήταν βέβαια και η Αθηνών – Πειραιώς που λέγαμε. Όλοι οι άλλοι... απελπισία!!! Λακούβες τεράστιες, χώμα, λάσπες...²⁹ Και δε μου λες εσύ μικρή... τι είναι αυτό που κρατάς;
- Μα... το κινητό μου.
ΚΥΡΙΟΣ: Το ποιο;
- Δεν υπάρχει Γούναρη, τι είναι αυτό... συγγνώμη, κύριε, *(τον κοιτάζει εξεταστικά)* τι έτος έχουμε;
ΚΥΡΙΟΣ: *(Τον κοιτάζει κι αυτός παραξενεμένος)* Μα...1935. Συγγνώμη... από πού έρχεστε;
- Α, από πολύ μακριά. Από το 2018...
ΚΥΡΙΟΣ: Από πού;
- Αφήστε, τίποτα! 1935, λοιπόν. Έναν αιώνα ακριβώς μετά την ίδρυση της πόλης!
- Ναι, τότε που ήρθαν οι Χιώτες και οι Υδραίοι.
ΚΥΡΙΟΣ: Ναι, οι Χιώτες. Εδώ ήταν η γειτονιά τους.
- Αλήθεια; Για πείτε μας.

²⁹ Μαλικούτη ό.π. σ. 86

ΚΥΡΙΟΣ: Από δω ξεκινούσε η χιώτικη συνοικία του Πειραιά. Φανταστείτε ένα μεγάλο τετράγωνο που οριζόταν από την Μακράς Στοάς, το δρόμο της Ζαν ντ' Αρκ, το Δημοτικό Θέατρο και την Αγία Τριάδα.

- Ο παππούς μου μου είπε ότι κάπου εδώ ήταν η Πλατεία των Αμαζών.

ΚΥΡΙΟΣ: Όχι κάπου εδώ... Εδώ ακριβώς! Το τριγωνικό αυτό σημείο που βλέπετε εδώ ονομαζόταν πλατεία Ρήγα Φεραίου ή πλατεία Αμαζών. Ήταν μια από τις παλαιότερες πλατείες του Πειραιά.

ΞΕΡΟΛΑΣ: Ναι, ξέρω γι' αυτό. *(διαβάζει):* Απ' αυτή την πλατεία ξεκινούσαν κάρα φορτωμένα με εμπορεύματα και ανθρώπους και έκαναν τη διαδρομή « απ' Αθηνών εις Πειραιά και τ' ανάπαλιν».

- 1836

ΕΝΑΣ ΝΤΕΛΑΛΗΣ: Άκουσατε, ακούσατε! Στις 19 Σεπτεμβρίου, στις 8.30 το πρωί φτάνει το Πολυφορείο από την Αθήνα. Όσοι θέλουν να ταξιδέψουν να βρίσκονται στην πλατεία Αμαζών μία ώρα νωρίτερα!

- (στον ντελάλη): Με συγχωρείτε... τι είναι το πολυφορείο;

ΝΤΕΛΑΛΗΣ: Άμαξα είναι! Τη σέρνουν 2-3 άλογα και χωράει μέχρι και 12 άτομα. Αλλά προσοχή! Δεν επιτρέπεται το κάπνισμα και οι σκύλοι!³⁰

- Και από πού ξεκινάει;

- Από δω ακριβώς! Από την πέτρινη βρύση.³¹

- Α, από την πέτρινη βρύση... Κατάλαβα...

- Για δεκαετίες αυτός ήταν ο μοναδικός τρόπος μεταφοράς ανθρώπων και εμπορευμάτων προς την Αθήνα.

- **ΦΑΙΗ:** Ως το 1869 που έγινε ο Ηλεκτρικός!

- Στην καρδιά της χιακής συνοικίας λοιπόν ο εμπορικός δρόμος, η Γούναρη...

ΚΥΡΙΟΣ: Η Μακράς Στοάς!!! Επίμονο αυτό το παιδί! Μα και πώς να μην είναι εμπορικός; Οι Χιώτες γνώριζαν τα μυστικά του εμπορίου. Έμποροι από καταγωγή! Στο δρόμο αυτό σύντομα άνοιξαν καταστήματα, βιοτεχνίες, αποθήκες. Μέσα σε λίγα χρόνια έγινε ένας από τους σημαντικότερους δρόμους της πόλης.

ΚΥΡΙΑ: *(φοράει ταγιέρ, έχει τα μαλλιά της κότσο. Κρατά κι αυτή τσάντες στα χέρια):* Ιάκωβε! Ιάκωβε! Μα πού είσαι τέλος πάντων; Δεν σου είπα να με περιμένεις;

³⁰ Αμπατιέλου σ. 22-23

³¹ Αγγελόπουλος, Γ. Στατιστική Πειραιώς, 1852

ΚΥΡΙΟΣ: Εγώ πού είμαι ή εσύ; Τόσες ώρες σε ψάχνω! Καλά που βρήκα κι αυτά τα παιδιά εδώ και τα λέμε.

ΚΥΡΙΑ: Α , γεια σας παιδιά!

- **ΟΛΟΙ:** Χαίρετε!

ΚΥΡΙΟΣ: Πού ήσουν λοιπόν;

ΚΥΡΙΑ: Είχα πάει να αγοράσω μακαρόνια από το μακαρονοποιείο απέναντι. Και χυλοπίτες που σου αρέσουν.

ΚΥΡΙΟΣ: Α, ναι! Έχει πολύ καλά μακαρόνια αυτός! (στα παιδιά) Λέγαμε πριν για τους εμπόρους. Ε, αυτοί οι έμποροι σιτηρών και ειδών διατροφής μέσα στο 19^ο αιώνα έγιναν και βιομήχανοι.

ΚΥΡΙΑ: Α, βέβαια! Και ξέρεις τι κάνανε; Άνοιγαν βιομηχανία, αλλά διατηρούσαν και το εμπορικό τους κατάστημα.

- Για να πουλάνε αυτά που παράγουν.

ΚΥΡΙΑ: Ακριβώς! Από την παραγωγή στην κατανάλωση!³²

ΚΥΡΙΟΣ: Και μια και ήταν έμποροι σιτηρών, αλευρομηχανίες φτιάζανε! Ατμόμυλους! Οι αλευροβιομηχανίες ήταν από τις πρώτες βιομηχανίες του Πειραιά.

ΚΥΡΙΑ: Και από τις πιο πετυχημένες. Όλη την Ελλάδα προμηθεύουμε με αλεύρι!³³ Ε, από κει και πέρα ήταν εύκολο να αναπτυχθεί και η μακαρονοποιία. Έχει πολλά εργοστάσια ζυμαρικών εδώ τριγύρω.

Βέβαια, τώρα έχουν βγει και τα ΜΙΣΚΟ! Ωραία μακαρόνια! Εδώ πάνω απ' το λιμάνι είναι το εργοστάσιο. Στη συνοικία των εργοστασίων. Στη βορειοδυτική πλευρά της πόλης από κει που μένουν κι εκείνοι οι φουκαράδες οι εργάτες.

ΚΥΡΙΟΣ: (την κοιτάζει επιτιμητικά και της παίρνει το λόγο): Δυο πρόσφυγες έφτιαξαν το εργοστάσιο. Μιχαηλίδης και Κωνσταντίνης.

ΚΥΡΙΑ: Γι' αυτό Μι-σ-Κο! Κατάλαβες; Ακάκιε, μη ξεχάσεις...

ΚΥΡΙΟΣ: Αυτοί έχουν φοβερές μηχανές! Μεγάλη παραγωγή! 300 εργάτες απασχολούν! Εργοστάσιο ιταλικών προδιαγραφών! (στη γυναίκα του) Να σε ρωτήσω κάτι. Κανένα ποτό πήραμε;

³² Γιαννιτσιώτης, ό.π. σελ. 121

³³ Μαλικούτη ό.π. σ. 35

ΚΥΡΙΑ: Πήρα, χρυσέ μου! Κονιάκ! Δύο μπουκάλια! Ένα από του Μπαρμπαρέσου, εδώ πιο κάτω και ένα από του ΜΕΤΑΞΑ, εδώ στην Αριστείδου. Όλα τα σκέφτομαι!

- Α, εδώ ήταν.... συγγνώμη είναι, είναι!... το εργοστάσιο του ΜΕΤΑΞΑ;

ΚΥΡΙΑ: Ναι, παιδί μου, εδώ πιο κάτω. Είναι διεθνούς φήμης κονιάκ το Μεταξά. Με εξαγωγές σ' όλο τον κόσμο!

- Το πρώτο ελληνικό brand name στη διεθνή αγορά!!!
- **ΚΥΡΙΟΣ:** (κοιτάζει το ρολόι του) Λοιπόν! Καλή η συζήτηση, αλλά εμείς πρέπει να πηγαίνουμε.

ΚΥΡΙΑ: Ναι, σωστά! Πρέπει να προλάβουμε το τραμ για τη Φρεαττύδα.³⁴ Εκεί μένουμε. Εσείς πού μένετε;

ΚΥΡΙΟΣ: Προχώρα, χρυσή μου!

ΚΥΡΙΑ: Χάρηκα που σας γνώρισα, παιδιά μου!

- Κι εμείς! Γεια σας! (Φεύγουν)
- Και δε μου λες; Τις μηχανές τις εισήγαγαν από το εξωτερικό;
- Οι περισσότερες βιομηχανίες όχι. Υπήρχαν εδώ μεγάλα μηχανουργεία που προμήθευαν τις μηχανές στα εργοστάσια. Όπως του Βασιλειάδη
- «*Το αρχαιότερο και τελειότερο μηχανοποιείο του Πειραιά*»!
- Ακριβώς! Επίσης, του Μακ Δούαλ³⁵
- Βιομηχανίες άρχισαν να λειτουργούν στον Πειραιά από τη δεκαετία του 1840 περίπου.
- Μικρές υποτυπώδεις βιομηχανίες οι περισσότερες.
- Με μερικές εξαιρέσεις, όπως το Μεταξουργείο Λουκά Ράλλη. 1844!³⁶
- *Αυτές, όμως, οι μικρές, υποτυπώδεις πρώτες βιομηχανίες δημιούργησαν το πλαίσιο για τη μετέπειτα τεράστια βιομηχανική ανάπτυξη του Πειραιά*³⁷
- Η βιομηχανική ζώνη του Πειραιά εκτεινόταν στην περιοχή από τον Άγιο Διονύση ως τον Ηλεκτρικό.
- Ναι. Αλλά σύντομα έφτασε στη Λεύκα και τα Καμίνια!³⁸

³⁴ Μαλικούτη ό.π. σ. 221

³⁵ Κοτέα, Μ.(1995). *Η βιομηχανική ζώνη του Πειραιά (1860-1900)*. Αθήνα: Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών-Τμήμα Κοινωνιολογίας σ. 126

³⁶ Κοτέα, ό.π. σ. 77-79

³⁷ Μαλικούτη, ό.π. σ. 34

³⁸ Κοτέα, ό.π. σ. 181-2

- Όλοι θαύμασαν τη δραστηριότητα του Πειραιώτη που «κατόρθωσε μέσα εκεί σε λίγα χρόνια σ' αυτό το μικρούτσικο πειραιϊκό χώρο να δημιουργήσει την βιομηχανία της Ελλάδος!».³⁹
- Το ελληνικό Μάντσεστερ!
- Το ποιο;
- Το ελληνικό Μάντσεστερ! Έτσι ονόμαζαν τον Πειραιά ήδη από το 1886!⁴⁰
(μια ομάδα γυναικών πλησιάζει)
- Ωχ! Ποιες είναι αυτές;
- Δεν ξέρω. Τα χάλια τους έχουν. Αδύνατες και ταλαιπωρημένες.

ΕΝΑ ΠΑΙΔΙ ΔΙΑΒΑΖΕΙ ΑΠΟ ΜΙΑ ΕΦΗΜΕΡΙΔΑ: Στις φτωχογειτονιές του Πειραιά, « εκεί κατοικεί η φαμπρικού. Το κορίτσι, που πάει στη φάμπρικα, η μεσόκοπη δουλεύτρα, που έμεινε χήρα και εργάζεται να θρέψη τα ορφανά [...], Έχει όλων των ηλικιών. Έχει κορίτσια οκτώ ετών και εννιά ετών και δέκα ετών. Έχει κοπέλες, δέκα οκτώ έως είκοσι τεσσάρων ετών, έχει και γεροντοκόραις και μεσόκοποις και γρηαίς. Αλλ' ο κυριαρχών τύπος είναι της νεανικής ηλικίας. Από τα δέκα εζ έως τα είκοσι δύο». ⁴¹

ΕΡΓΑΤΡΙΑ 1: Δουλεύω στο εργοστάσιο από 10 χρονών. Δεν πήγα σχολείο.

ΕΡΓΑΤΡΙΑ 2: Δουλεύω 12 με 14 ώρες την ημέρα .

ΕΡΓΑΤΡΙΑ 3: Παίρνω το μισό από το μεροκάματο που παίρνουν οι άντρες.

ΕΡΓΑΤΡΙΑ 4: Ο γιατρός είπε πως έχω αναιμία. Πολλές πεθαίνουν από φυματίωση.

ΕΡΓΑΤΡΙΑ 5: Ο θόρυβος της μηχανής με εξουθενώνει. Η ατμόσφαιρα στο εργοστάσιο είναι αποπνικτική.

- Σε ποιο εργοστάσιο δουλεύετε;

ΕΡΓΑΤΡΙΑ 6: Στου Ρετσίνα με τα υφάσματα. Σήμερα καμιά δεν μπήκε στο εργοστάσιο να δουλέψει.

- Η πρώτη απεργία εργατριών στην Ελλάδα έγινε στις 14 Απριλίου 1892 από τις υφάντριες του δεύτερου εργοστασίου υφαντουργίας των αδελφών

³⁹ Λόγια του Ν. Κατσικάρου, Κοτέα ό.π. σ. 202-3

⁴⁰ Τσοκόπουλος, ό.π. σ. 19

⁴¹ Εφημερίδα «Ακρόπολις», Αθήνα Σάββατο 14 Μαΐου 1894 αριθ. φύλλου 4405

Ρετσίνα στον Πειραιά.⁴² Ο Θεόδωρος Ρετσίνας ήταν τότε δήμαρχος Πειραιά.

43

ΡΕΤΣΙΝΑΣ: *Επισκέφθηκα τα Χριστούγεννα τις οικογένειες των εργατών και έφριξα! Κατοικούν σε τρώγλες ανήλιαγες, τρία και τέσσερα άτομα στο ίδιο δωμάτιο. Αναπνέουν το βούρκο που ρέει μέσα στην αυλή τους, δεν καθαρίζονται, δεν πλένονται.... Σας ανακοινώνω ότι θα διανεμηθούν 4000 δραχμές σ' αυτές τις οικογένειες.*⁴⁴

ΕΡΓΑΤΡΙΑ 2: Ζούμε μέσα στο έλος! Πεθαίνουμε από πυρετούς!

ΕΡΓΑΤΡΙΑ 3: Από πλημμύρες!

ΕΡΓΑΤΡΙΑ 4: Τι κάνετε εσείς γι' αυτό;

- Τι κάνουνε; Εντυπωσιακά εξωραϊστικά έργα.
- Στην άλλη πλευρά του Πειραιά... τη λαμπερή!
- Α... στη λαμπερή...
- Για να γίνουν αντιπλημμυρικά και άλλα έργα υποδομής στις εργατικές γειτονιές, έπρεπε να περιμένουμε τον 20^ο αιώνα...
- Πάμε;

ΣΤΑΘΜΟΣ 3: ΑΓΟΡΑ

ΨΑΡΑΣ: Ψάρια! Φρέσκα ψάρια! Πωπωπω κάτι λιθρίνια! Σπαρταράνε!

ΚΡΕΟΠΩΛΗΣ: Αρνάκι γάλακτος σήμερα, να τρώει η μάνα και του παιδιού να μη δίνει!!!

ΕΝΑΣ ΡΕΜΠΕΤΗΣ ΣΤΟ ΟΥΖΕΡΙ: Πιάσε δυο ούζα, ρε Νώντα!

Ο ΙΔΙΟΚΤΗΤΗΣ ΤΟΥ ΟΥΖΕΡΙ: Να φέρω! Αλλά πιάσε κι εσύ το μπουζουκάκι!

ΡΕΜΠΕΤΗΣ: Βρε φέρε εσύ και μη σε νοιάζει!

ΜΑΝΑΒΗΣ: Τσάμπα τις έβαλα τώρα τις ντομάτες! Ξεπουλάμε, παιδιά!!!

- Τι έγινε τώρα; Πρώτον γιατί σταματήσαμε εδώ πίσω από τον Πύργο; Χάλια είναι εδώ! Και δεύτερον τι είναι όλοι αυτοί;
- Χμμ! Σταμάτα τη γκρίνια και άκου!
- Εδώ ήταν η περίφημη Δημοτική Αγορά του Πειραιά! Πετρόχτιστη!

⁴² Εφημερίδα «Εφημερίς» Δ. Κορομηλά, 15 Απριλίου 1892

⁴³ Δημαρχία Θ. Ρετσίνα: 1887 - 1895

⁴⁴ Πηγή: <http://www.iefimerida.gr/news/381892/oi-ellinides-famprikoydes-poy-anoixan-ton-dromo-stis-soyfrazetes-eikones>
<http://thesis.ekt.gr/thesisBookReader/id/15599#page/418/mode/2up>

- Και λιθόστρωτη!
- Τη σχεδίασε ο μηχανικός Τριγγέτας και θεμελιώθηκε το 1862. Τεράστιος χώρος! 95x28 μέτρα!
- Εγώ έχω δει φωτογραφία της εισόδου! Πολύ ωραία πρόσοψη! Τοξωτή! Με ανάγλυφα κορινθιακά κιονόκρανα! Δύο δεξιά και δύο αριστερά!
- Είχε κι ένα αίθριο! Από λαξευτή πέτρα. Και κιονόκρανα από λευκό μάρμαρο. Μια κρήνη στη μέση με γλάστρες γύρω γύρω ...
- Είχε τέσσερις εισόδους και χωριζόταν σε τέσσερις τομείς.
- Αρτοποιεία
- Κρεοπωλεία
- Ιχθυοπωλεία
- Οπωροπωλεία

ΓΕΡΑΣΙΜΟΣ ΜΑΖΑΡΑΚΗΣ: *Κάθε κατάσταση είχε στην πρόσοψη του την ταμπέλα του, η οποία έγραφε το είδος του εμπορεύματος και το ονοματεπώνυμο του ιδιοκτήτη. Τις ωραιότερες ταμπέλες έκανε ο ΤΑΝΤΙΝΑΚΗΣ [...] Ήταν όλες έργα τέχνης, διότι εκτός της κλασικής μορφής τους τις διάνθιζε ανάλογα με το επάγγελμα και με τα είδη που πουλούσε το μαγαζί. Το εργαστήριο του -πραγματικό ατελιέ - ήταν στην οδό ΝΟΤΑΡΑ, μεταξύ ΣΩΤΗΡΟΣ και ΜΠΟΥΜΠΟΥΛΙΝΑΣ στο δεξί μέρος.⁴⁵*

- Πολλά μαγαζιά!
- Είχε και καφεενεία και ουζερί και καπνοπωλεία και κουρεία...⁴⁶
- Οκ! Το κατάλαβα! Τα πάντα έβρισκες εδώ! Θα πρέπει να κατέβαινε όλος ο Πειραιάς εδώ για ψώνια.

ΑΦΗΓΗΣΗ: *«Το πατρικό μου ήταν στο Κερασίни, όμως «όλα» ήταν στον Πειραιά. Εκεί γίνονταν οι συναντήσεις, εκεί ήταν η διασκέδαση, η ζωή... Ο παππούς μου είχε πάγκο στη ψαραγορά -πάντα θα θυμάμαι εκείνον τον μαρμάρινο πάγκο- με έπαιρνε η γιαγιά μου και πηγαίναμε να δούμε τον παπού...».⁴⁷*

- Ναι! Γούναρη και Αγορά. Εδώ ψώνιζε όλος ο Πειραιάς. Το κέντρο και οι γειτονιές.

⁴⁵ Μαρτυρία του Γεράσιμου Μαζαράκη, από το «ΠΕΙΡΑΪΚΟ ΛΕΥΚΩΜΑ» 2010 του Σταύρου Καραμπερόπουλου –«Ο Πειραιάς που έζησα και αγάπησα». Πηγή: <http://www.koutouzis.gr/synoikies-3.htm>

⁴⁶ Μαλικούτη ό.π. σ. 148-150

⁴⁷ Μαρτυρία Τάκης Τζαμαργιά. Πηγή: <http://www.thetoc.gr/politismos/article/to-rolou-tou-peiraia>

- Και όχι μόνο!!!

ΕΝΑΣ ΨΑΡΑΣ: (φοράει ψάθινο καπέλο και κρατάει ένα μεγάλο πανέρι): Κάντε λίγο πιο πέρα, ρε παιδιά! Βιαζόμαστε!

- Ωχ, συγγνώμη!
- Πωπω ψάρια! Τι θα τα κάνει όλα αυτά;
- Συγγνώμη, κύριε, στο σπίτι σας τα πάτε;

ΕΝΑΣ ΨΑΡΑΣ: Ε, όχι και στο σπίτι μου! Για πούλημα είναι! Τα πάω στις γειτονιές. Δεν μπορούν όλοι να κατεβαίνουν κάθε μέρα στον Πειραιά!

- Α, έτσι;

ΕΝΑΣ ΨΑΡΑΣ: Έτσι βέβαια! Από δω παίρνουν ψάρια οι πάντες. Και οι ταβέρνες! Όλες! Από τη Σχολή Δοκίμων μέχρι την Ανάβυσσο! Λοιπόν, θέλεις γόπες; Φρέσκιες! Τώρα τις φέρανε από την Ιχθυόσκαλα. Σπαρταράνε λέμε! Θα πάρεις;⁴⁸

- Όχι, ευχαριστώ! Χτες φάγαμε!

ΕΝΑΣ ΨΑΡΑΣ: Να τρως ψάρια! Κάνουν καλό στα μάτια! Και τα χεις κι όμορφα... Μπιρμπιλωτά! (σε όλους) Άντε, γεια σας παιδιά!

ΟΛΟΙ: Γεια σας! Καλή δουλειά!

ΑΦΗΓΗΣΗ: *Η στεγασμένη Αγορά έχει όλα τα καλά της γης και της θάλασσας στους πάγκους, με ουρές τον κόσμο να μπαινοβγαίνει. Κουτουλώντας σχεδόν στις χαμηλές λάμπες πάνω από τους πάγκους σκούζουν σαν παλαβωμένα τα τσιράκια:*

- *Τάληρο, τάληρο είπαμε!*
- *Τζάμπα πράμα σήμερα!*
- *Τ' αφεντικό τρελάθηκε!*

Οι νταβραντισμένοι χασάπηδες, με κόκκινες ποδιές πάνω από την άσπρη ρόμπα για τα αίματα, αλλά και για το ερυθρόλευκο της εμφάνισης, λιανίζουν τα κρέατα πάνω στο κούτσουρο και ξελαρυγγιάζονται:

- *Εδώ ο Θρύλος στα παιδάκια!*
- *Γκολ, γκολ, γκολ... Ολυμπίκ ντε γκολ στις τιμές σήμερα!*

Υπάρχει η μπουραρία του Καλόξυλου να δροσιστείς μετά τα ψώνια και το καλύτερο ουζάδικο επί Γης, του Αρτέμη, με την εκλεκτότερη ποικιλία μεζέδων, σπάνε μύτες από

⁴⁸ Πηγή: http://mlp-blo-g-spot.blogspot.gr/2013/05/blog-post_1.html

*μακριά ο γλυκάνισος, τα σουτζούκια, οι παστουρμάδες, τα τυριά και τα λουκάνικα στον μαρμάρινο πάγκο του.*⁴⁹

- Εγώ πάντως έχω ακούσει ότι Αγορά υπήρχε και εδώ πιο πέρα, στην περιοχή απέναντι από τον Ηλεκτρικό και ως την πλατεία Καραϊσκάκη.
- Ξέρω πώς το έλεγαν αυτό το μέρος: Λεμονάδικα!

ΕΝΑ ΠΑΙΔΙ (τραγουδάει) : *Κάτω στα Λεμονάδικα έγινε φασαρία...*

- Ναι, αλλά δεν ξέρεις γιατί τα έλεγαν Λεμονάδικα.
- Όντως! δεν ξέρω...
- Η περιοχή λεγόταν έτσι, γιατί εκεί έδεναν τα πλοία που έρχονταν από τον Αργοσαρωνικό φορτωμένα λεμόνια και άλλα εσπεριδοειδή. Και μόλις τα ξεφόρτωναν εκεί απ' έξω τα πουλούσαν κιόλας.⁵⁰
- Μαγαζιά υπήρχαν, επίσης, και στην Πλατεία Καραϊσκάκη. Εκεί το 1922...
- Με τη μικρασιατική καταστροφή!
- Ναι! Τότε λοιπόν είχαν στηθεί παράγκες και παραπήγματα, για να μείνουν προσωρινά οι πρόσφυγες που ήρθαν από τη Μικρασία. Ε, μετά αυτές οι παράγκες έγιναν μικρομάγαζα. *Παπουτσίδικα, παλιατζίδικα, κουρεία, μαγέρικα, πατσατζίδικα, μπακάλικα, καφενέδες...*
- ...κουτούκια και τεκέδες!⁵¹ Κι εκεί ποιοι σύχναζαν; Ε; ποιοι;
- Οι ρεμπέτες!
- Ακριβώς! Έπαιρναν το μπουζουκάκι τους και γίνονταν ...μεγάλα γλέντια!

ΑΦΗΓΗΣΗ: *Σε αυτή την αλληλουχία Λεμονάδικα-Καραϊσκάκη- Κεντρική Αγορά τα ντερβίσια την πέρναγαν ζάχαρη, είχαν δουλειά και διασκέδαση μαζί!*⁵²

- (στο παιδί που τραγούδησε πριν): Για πες κι αυτό του Γενίτσαρη που λέει «Εγώ μάγκας φαινόμενα...»

ΕΝΑ ΠΑΙΔΙ (τραγουδά): *Εγώ μάγκας φαινόμενα να γίνω από μικράκι*

Αντί σκολειό μου πήγαινα μεσ' στου Καραϊσκάκη

- Μπράβο! Τι εννοεί όταν λέει « Στου Καραϊσκάκη»;
- Το γήπεδο του Ολυμπιακού.

⁴⁹ Χαριτόπουλος, Δ. (2012). *Εκ Πειραιώς*. Αθήνα: Τόπος σ. 150

⁵⁰ http://mlp-blo-g-spot.blogspot.gr/2011/02/blog-post_12.html

⁵¹ Χαριτόπουλος, ό.π. σ. 149

⁵² Χαριτόπουλος ό.π. σ. 154

- Όχι! Την πλατεία Καραϊσκάκη εννοεί με τα γλέντια που γίνονταν εκεί. Είχε κι ένα καφενείο εκεί ο Μπάτης που του άλλαζε όνομα κάθε τόσο . Ζωρζ Μπατέ, Οδός Απελπισίας, Τα τέσσερα βάσανα-Οι έξι πόνοι, Το γλυκό όνειρον!
- Γιώργος Μπάτης; Αυτός δεν ήταν ένας από την Τετράδα την ξακουστή του Πειραιά;
- Ναι! Ποιοι άλλοι ήταν; Για πες!
- Ανέστος Δελιάς
- Στράτος Παγιουμτζής και...
- Μάρκος Βαμβακάρης!
- Όλοι αυτοί μαζεύονταν εκεί ή εδώ στην Αγορά κι έπαιζαν ταξίμια και νταλγκάδες και τραγουδούσαν και γλένταγαν...
- Κι ήταν κι άλλοι μαζί τους. Ο Νίκος Μάθεσης, που είχε και δικό του ψαράδικο εδώ στην Αγορά, ο Γενίτσαρης, ο Παπαϊωάννου...⁵³
- *Γιατί, πώς να το κάνουμε, στον Πειραιά « ανδρώθηκε» το μπουζούκι. Στον Πειραιά γεννήθηκαν οι πρώτοι αριστοκράτες μάγκες, που δίδαξαν το μπουζούκι και το λαϊκό ή «αλανιάρικο» τραγούδι.*⁵⁴
- *Αν έπρεπε να καθορίσω με μια λέξη το πιο ελληνικό που θα έπαιρνα μαζί μου σε ένα ερημικό νησί – όλα αυτά τα ελληνικά καλοκαίρια- θα έλεγα πως θα ‘παιρνα μαζί μου τα ρεμπέτικα. Τόσο βαθιά, τόσο συγκινητικά τραγούδια. Το ρεμπέτικο είναι το blues της Ελλάδας.*⁵⁵
- Καλά όλα αυτά ρε παιδιά, αλλά εγώ έχω μείνει με μια απορία. Η Αγορά απ’ ό,τι καταλαβαίνω γκρεμίστηκε. Ποιος είχε την ιδέα να φτιαχτεί αυτό το τεράστιο εγκαταλελειμμένο κτίριο στη θέση της;
- Ο ίδιος που είχε την ιδέα να την γκρεμίσει! Το 1968, επί δικτατορίας, ο τότε δήμαρχος Πειραιά, Αριστείδης Σκυλίτσης, αποφάσισε να γκρεμίσει την Αγορά. Η αιτιολογία της απόφασης ήταν ότι με την πολύχρονη παρουσία της είχε μετατραπεί σε κακόφημη εστία μόλυνσης, γεμάτη βαριές μυρωδιές, έντομα και τρωκτικά, υποβαθμίζοντας την εικόνα του λιμανιού.⁵⁶
- Η κατεδάφισή της έφερε μαρασμό στην περιοχή.

⁵³ Χαριτόπουλος ό.π. σ. 153-5

⁵⁴ Πηγή: <http://www.koutouzis.gr/mpatis.htm>

⁵⁵ Από το βιβλίο J. Lacarrière “ L’ été grec” στο *Ρεμπέτικα τραγούδια* του Η. Πετρόπουλου, σ. 271 (κεείμενο ελαφρώς διασκευασμένο)

⁵⁶ Πηγή: http://dimitriskrasonikolakis.blogspot.gr/2013/08/blog-post_17.html

- Το 1972 στη θέση του άρχισε να χτίζεται αυτός εδώ ο ουρανοξύστης. Αποτελείται από 23 ορόφους και έχει ύψος 84 μέτρα. Είναι το δεύτερο μεγαλύτερο κτίριο της Αττικής μετά τον Πύργο των Αθηνών.
- Εμένα, πάντως, δε μ' αρέσει.
- Άσε που είναι και εγκαταλελειμμένος!
- Προχωράμε;
- Ναι, προχωράμε!

ΣΤΑΘΜΟΣ 4: ΑΓΙΑ ΤΡΙΑΔΑ

Α: ΒΟΜΒΑΡΔΙΣΜΟΣ

ΠΑΙΔΙ 1: Λοιπόν, θέλεις να σου πω κάτι;

ΠΑΙΔΙ 2: Για πες...

ΠΑΙΔΙ 1: Αυτό εδώ το μέρος θαρρείς και κουβαλάει πάνω του πολλές στιγμές από τα παλιά. Αν κλείσεις τα μάτια και ακούσεις προσεκτικά, θα έρθουν στ' αυτιά σου ήχοι από το παρελθόν της πόλης. Το πιο μακρινό, αλλά και το πιο πρόσφατο.

ΠΑΙΔΙ 3: Ωχ, πολύ ποιητικά μας τα λες σήμερα!

ΠΑΙΔΙ 1: Ναι, άκου που σου λέω! Βλέπω για παράδειγμα το λιμάνι απέναντι. Ξέρεις πώς λέγεται η ακτή εκεί απέναντι που φεύγουν τα φέρι μποτ για την Αίγινα;

ΠΑΙΔΙ 3: Όχι! Ποτέ δεν μπόρεσα να μάθω πώς λένε αυτές τις ακτές!

ΠΑΙΔΙ 1: Ακτή Τζελέπη.

ΠΑΙΔΙ 3: Ξέρεις γιατί; Επειδή εκεί έφτασε ο πρώτος κάτοικος του νεότερου Πειραιά. Ο Γιαννακός Τζελέπης. Έπειτα βλέπω αυτή την εκκλησία, την Αγία Τριάδα και σκέφτομαι ότι εδώ ήταν χτισμένη η παλιότερη εκκλησία του επανιδρυμένου Πειραιά. Η Αγία Τριάδα χτίστηκε το 1844!

ΠΑΙΔΙ 2: Ωπα! Ωπα! Εγώ ξέρω ότι στην εκκλησία βαφτίστηκε ο μπαμπάς μου όταν ήταν νεόκτιστη. Πώς χτίστηκε το 1844;

ΠΑΙΔΙ 1: Λάθος κάνεις! Το έχω διαβάσει!

ΠΑΙΔΙ 2: Όχι, εσύ κάνεις λάθος.

ΠΑΙΔΙ 3: Παιδιά, ηρεμία! Κανείς σας δεν κάνει λάθος! Αυτή η εκκλησία χτίστηκε το 1844 και ξαναχτίστηκε το 1964.

ΠΑΙΔΙ 4: Για την ακρίβεια τότε εγκαινιάστηκε. Εννιά χρόνια χτιζόταν η δεύτερη Αγία Τριάδα!

ΠΑΙΔΙ 1: Ααα ... γιατί ξαναχτίστηκε;

ΠΑΙΔΙ 4: Γιατί ξαναχτίστηκε; Εσύ δεν είπες πως κλείνεις τα μάτια κι ακούς το παρελθόν της πόλης; (το παιδί 1 γνέφει καταφατικά). Ε, κλείσε τα μάτια, λοιπόν, και πες μου: τι ακούς;

ΠΑΙΔΙ 1: (κλείνει τα μάτια): Σειρήνες! Έναν τρομακτικό θόρυβο! Και... κραυγές! Τι είναι αυτό;

ΠΑΙΔΙ 4: Έχεις ακούσει για το βομβαρδισμό του Πειραιά;

ΠΑΙΔΙ 1: Ναι! Από το μπαμπά μου! Οι γονείς του έζησαν το βομβαρδισμό του Πειραιά από τους... συμμάχους! Έχασε πολύς κόσμος τη ζωή του τότε! Και η πόλη ερήμωσε για μήνες.

ΠΑΙΔΙ 2: Γιατί ερήμωσε;

Παιδι 4: Γιατί όσοι επέζησαν έφυγαν τρομαγμένοι στην Αθήνα και έκαναν πολύ καιρό να γυρίσουν σπίτια τους.⁵⁷

ΠΑΙΔΙ 3: Κι εμένα ο μπαμπάς μου είναι συλλέκτης γραμματοσήμων και στη συλλογή του έχει μια σειρά με ΠΟΛΥ ωραία γραμματόσημα – κάποιος ΠΟΛΥ καλός ζωγράφος τα έχει φιλοτεχνήσει – που έχουν πάνω τους μια σφραγίδα. Και η σφραγίδα λέει ΒΟΜΒΑΡΔΙΣΜΟΣ ΠΕΙΡΑΙΑ 11-1-1944 ΔΡΑΧΜΕΣ 100.000.

ΠΑΙΔΙ 2: Γραμματόσημο 100.000 δραχμές;;; Πολλά λεφτά δεν ήταν αυτά;

ΠΑΙΔΙ 3: Την εποχή της Κατοχής, όχι! Τέλος πάντων, αυτά τα χρήματα τα έδινε όποιος ήθελε. Προαιρετικά. Για τις οικογένειες των θυμάτων του βομβαρδισμού.⁵⁸

ΠΑΙΔΙ 1: Λοιπόν, παιδιά! Στο θέμα μας! Για την Αγία Τριάδα μιλούσαμε! Τι σχέση η εκκλησία με το βομβαρδισμό του Πειραιά;

ΠΑΙΔΙ 4: Μα η Αγία Τριάδα κατεδαφίστηκε στο βομβαρδισμό! Τα αεροπλάνα βομβάρδισαν την περιοχή του λιμανιού. Εδώ έγιναν οι μεγάλες καταστροφές!

ΑΦΗΓΗΣΗ: Κατεβαίνοντας με δυσκολία και κίνδυνο την οδό Βασιλέως Γεωργίου, βλέπαμε δεξιά μας την καταστροφή πολλών κτιρίων και προς το λιμάνι πίσω από την λαχαναγορά πιο μεγάλη συμφορά. Μόνοι τοίχοι, φαίνονταν όρθιοι, ψηλά, ετοιμόρροποι. Στην γωνιά της οδού Φίλωνος αντικρίσαμε τον σωριασμένο σε ερείπια ναό της Αγίας Τριάδος και για ειρωνεία στέκονταν κατά την Τράπεζα τα δυο κωδωνοστάσια όρθια. Ερημιά παντού. Ψυχή δεν φαίνονταν, ούτε και ένας Γερμανός. Το λιμάνι βουβό και ακίνητα τα πλεούμενα μικρά και μεγάλα. [...] Φτάνοντας στο πλακόστρωτο μπρος από

⁵⁷ <http://www.koutouzis.gr/bombardismos.htm>

⁵⁸ Βιρβίλης Α. (2003). Το ιστορικό της σειράς γραμματοσήμων με επισήμανση Βομβαρδισμός Πειραιώς 11.1.1944. σ. 2 Ανακτήθηκε από: <http://www.koutouzis.gr/bombardismos.pdf>

τα δυο κωδωνοστάσια του ναού της Αγίας Τριάδος πατάγαμε σε νερά κοκκινόμαυρα. [...] Εκεί ήταν μια τραγική εικόνα, που μόνον φωτογραφία θα απαθανάτιζε την φρίκη της. Ο χώρος ανάμεσα στις γκρεμισμένες πόρτες, τις δύο μαρμάρινες κολώνες και τα κωδωνοστάσια ήταν ένας σωρός ξύλα και πέτρες, κάτω δε απ' αυτά νεκροί καταπλακωμένοι.⁵⁹

Β': ΛΙΟΝΤΑΡΙ

ΠΑΙΔΙ 2: Ωχ, στενοχωρήθηκα παιδιά!

ΠΑΙΔΙ 4: Έλα! Ας πούμε κάτι άλλο. Κλείσε τώρα εσύ τα μάτια. (Το παιδί τα κλείνει)

Τι ακούς;

(Ακούγεται ο βρυχηθμός ενός λιονταριού)

ΠΑΙΔΙ 2: Α! ένα λιοντάρι που βρυχάται!

ΠΑΙΔΙ 4: Α! Εσύ πήγες πολύ μακριά. Σε κείνη την εποχή που, αν έλεγες « πάω στον Πειραιά»... κανείς δε θα σε καταλάβαινε.

ΠΑΙΔΙ 2: Γιατί;

ΠΑΙΔΙ 4: Γιατί απλούστατα δεν υπήρχε Πειραιάς! Ο αρχαίος Πειραιάς, η πόλη που σχεδίασε ο Ιππόδαμος, το μεγάλο λιμάνι των κλασικών και ελληνοιστικών χρόνων, τη ρωμαϊκή εποχή παρήκμασε. Ήρθε κι ο Σύλλας, την κατέστρεψε, την πυρπόλησε... Για αιώνες ο τόπος ήταν ένα έρημο φυσικό λιμάνι που δε θυμόταν ούτε τ' όνομά του! Στάσου μια στιγμή... (πλησιάζει μια γυναίκα που κάθεται απόμερα)

ΠΑΙΔΙ 4: Συγγνώμη...

ΓΥΝΑΙΚΑ: Ορίστε.

ΠΑΙΔΙ 4: Ποιο μέρος είναι αυτό;

ΓΥΝΑΙΚΑ: Το Πόρτο Δράκο.

ΠΑΙΔΙ 4: (γυρίζει στο συνομιλητή της) Ακούς;

ΠΑΙΔΙ 3: Ιταλιστί... Πόρτο Λεόνε

ΠΑΙΔΙ 1: Τουρκιστί... Ασλάν λιμάνι

ΠΑΙΔΙ 2: Ξέρω... ασλάν σημαίνει λιοντάρι! Συγγνώμη, κυρία, γιατί το λέγανε λιμάνι του λιονταριού;

ΓΥΝΑΙΚΑ: Το λέγανε; Έτσι το ΛΕΝΕ!

ΠΑΙΔΙ 2: Όχι Πειραιά;

⁵⁹ Αναμνήσεις Κ. Κουσουλού (λυκειάρχου). Πηγή: <http://www.koutouzis.gr/bombardismos.htm>

ΓΥΝΑΙΚΑ: Πειραιά; Πρώτη φορά ακούω αυτή τη λέξη. Το λένε Πόρτο Λεόνε, γιατί εδώ υπήρχε ένα λιοντάρι! Μεγάλο και τρομερό! Μαρμάρινο! 3 μέτρα ψηλό! Που προστάτευε την πόλη. Όρθιο και περήφανο κοιτούσε ίσια μπροστά και το βλέμμα του ήταν βλέμμα ανθρώπου. Γιατί ήταν άνθρωπος τεράστιος σα δράκος που μεταμορφώθηκε σε λιοντάρι. Και κανείς δεν τολμούσε να το πλησιάσει!

ΠΑΙΔΙ 2: Κανείς;

ΓΥΝΑΙΚΑ: Μια Τουρκάλα, έγκυος ήταν, ήρθε κάποτε και στάθηκε κάτω απ' το λιοντάρι και το κοίταξε βαθιά στα μάτια. Ένας πόνος αμέσως τη δίπλωσε στα δυο κι η γυναίκα γέννησε! Κι από μέσα της βγήκε ένα τέρας! Με πρόσωπο λιονταριού, αυτιά όρθια σαν του λαγού και πόδια μικρού παιδιού. Κι αντί για κλάμα έβγαζε κραυγές σαν γαβγίσματα σκύλου!⁶⁰

ΠΑΙΔΙ 2: Και πού είναι τώρα;

ΓΥΝΑΙΚΑ: Η Τουρκάλα;

ΠΑΙΔΙ 4: Όχι, το λιοντάρι.

ΓΥΝΑΙΚΑ: Το κλέψανε! Αυτός ο Βενετός που τον διώζανε από την Αθήνα.

ΠΑΙΔΙ 4: (στη διπλανή της): Το Μοροζίνι λέει! Που βομβάρδισε τον Παρθενώνα!

ΓΥΝΑΙΚΑ: Όταν κατέβηκε εδώ για να φύγει με το καράβι του είδε το λιοντάρι μας... και το πήρε! Στη Βενετία!

ΠΑΙΔΙ 1: Αυτός ο άνθρωπος!!! Τίποτα δεν άφησε όρθιο!

ΠΑΙΔΙ 2: Πότε το πήρε;

ΓΥΝΑΙΚΑ: Όταν εγώ ήμουν παιδί.

ΠΑΙΔΙ 4: (στο παιδί 2) Δηλ. το 1687!

ΠΑΙΔΙ 2: (στο παιδί 4) Α, πρόσφατα!

ΠΑΙΔΙ 4: Και το 'βαλε έξω από το Ναύσταθμο της Βενετίας. Μαζί με άλλα τρία ελληνικά λιοντάρια.

ΓΥΝΑΙΚΑ: Ναι! Κι οι Βενετοί το καναν δικό τους! Και κανέναν δεν αφήνουν να το πλησιάσει πια!

ΑΦΗΓΗΣΗ: 1719. Καταιγίδα τρομακτική όλη νύχτα. Ξημερώνοντας έξω από το Ναύσταθμο της Βενετίας δίπλα ακριβώς στα λιοντάρια βρέθηκαν τα πτώματα δύο ναυτών, ενός Έλληνα κι ενός Μαλτέζου φρικτά παραμορφωμένα! Έμοιαζαν σα να τα

60

https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%9F_%CE%9B%CE%AD%CF%89%CE%BD_%CF%84%CE%BF_%CF%85_%CE%A0%CE%B5%CE%B9%CF%81%CE%B1%CE%B9%CF%8E%CF%82

είχε κατασπαράξει κάποιο θηρίο. Κανένα θηρίο όμως δεν είχε διαφύγει από το θηριοτροφείο της Βενετίας...⁶¹

ΠΑΙΔΙ 3: Πού το βρήκες αυτό;

ΤΟ ΠΑΙΔΙ ΠΟΥ ΕΚΑΝΕ ΤΗΝ ΑΦΗΓΗΣΗ: Σε ένα παλιό ιταλικό κόμικ με πρωταγωνιστή τον Κόρτο Μαλτέζε.

ΠΑΙΔΙ 3: Καλά! Κι η Νικολέττα έγραψε μια ιστορία για το λιοντάρι του Πειραιά!

ΝΙΚΟΛΕΤΤΑ: Ένας ζωγράφος που έφτασε στον Πειραιά στάθηκε μπροστά στο λιοντάρι κι άρχισε να το ζωγραφίζει. Τα σκίτσα του ήταν φανταστικά! Έφτιαξε πρώτα το περίγραμμα του λιονταριού, στητό και περήφανο, κι ύστερα ζωγράφησε το σώμα του με κάθε λεπτομέρεια. Με μεγάλη προσοχή αντέγραψε τις επιγραφές που ήταν σαν έλικες κι είχαν χαράξει πάνω στο πλευρά του Βίκιγκς μισθοφόροι του Βυζαντινού αυτοκράτορα⁶². Ζωγράφησε έπειτα τη μακριά του χαίτη γύρω απ' το πρόσωπο και το λαιμό του. Φτάνοντας, όμως, στα μάτια κάτι τον μάγεψε. Σάστισε για μερικά δευτερόλεπτα κι έπειτα σωριάστηκε στη γη. Πολλοί προσπάθησαν να τον συνεφέρουν, όμως χωρίς αποτέλεσμα. Ο ζωγράφος ήταν νεκρός. Ποτέ κανείς δεν έμαθε την αιτία του θανάτου του.⁶³ ([Επιστροφή](#))

ΠΑΙΔΙ 1: Ρε παιδιά, συγγνώμη, αλλά τόσην ώρα ακούω για το λιοντάρι του Πειραιά που το πήραν οι Βενετοί... αυτό το λιοντάρι που είναι στην είσοδο του λιμανιού, στο Χατζηκυριάκειο, τι είναι;

ΠΑΙΔΙ 3: Α, αυτό; Είναι αντίγραφο! Φτιάχτηκε τη δεκαετία του '90, τότε που η πόλη του Πειραιά ζητούσε να πάρει πίσω το λιοντάρι αντικαθιστώντας το με αυτό το αντίγραφο.

ΠΑΙΔΙ 4: Αλλά οι Ιταλοί δεν το δέχτηκαν...

ΠΑΙΔΙ 2: Το αυθεντικό όμως ήταν στημένο εδώ;

ΠΑΙΔΙ 3: Ακριβώς απέναντι. Να, εκεί που στρίβει το τραμ για την Ακτή Μιαούλη. Για να δω ποιος θα κλείσει τώρα τα μάτια;

ΠΑΙΔΙ 1: Εγώ! (κλείνει τα μάτια)

Γ': ΡΟΛΟΪ

⁶¹ Από το επεισόδιο «Ο μύθος της Βενετίας»(1976) του κόμικ Κόρτο Μαλτέζε του Hugo Pratt. Πηγή: http://pireorama.blogspot.gr/2012/11/blog-post_7.html

⁶² Πηγές:

<http://www.destinationpiraeus.com/gr/content/14/%CE%BB%CE%B9%CE%BF%CE%BD%CF%84%CE%B1%CF%81%CE%B9-%CF%80%CE%B5%CE%B9%CF%81%CE%B1%CE%B9%CE%B1>
Και https://www.e-venise.com/sculpture_venise/lion_arsenal_de_venise_2.html

⁶³ Φανταστική αφήγηση γραμμένη από τη μαθήτριά Νικολέττα Στάμου.

ΠΑΙΔΙ 3: Τι ακούς;

ΠΑΙΔΙ 1: Το χτύπο ενός ρολογιού που ακούγεται σ' όλη την πόλη. Και ξέρεις από πού ακούγεται; Απ' το ίδιο σημείο που ήταν και το λιοντάρι! Εδώ απέναντι.

ΠΑΙΔΙ 3: Ναι, γιατί εκεί πολύ αργότερα, το 1870 περίπου, χτίστηκε το Ρολόι του Πειραιά.

ΑΦΗΓΗΣΗ: *Ήταν διαγώνια απέναντι από την εκκλησία της Αγίας Τριάδας. «Έβλεπε» στη θάλασσα, μας κοιτούσε και το κοιτούσαμε. Ήσουν στο караβάκι που ερχόταν από την Αίγινα κι έβλεπες το Ρολόι...⁶⁴*

ΠΑΙΔΙ 4: Ένα κτίριο με δύο ορόφους, υπερώο και πάνω πάνω ένα πύργο! Τον πύργο του Ρολογιού! Μ' ένα τεράστιο ρολόι που έδειχνε την ώρα προς τα τέσσερα σημεία του ορίζοντα.

ΠΑΙΔΙ 2: Είχε πολλές πόρτες και παράθυρα γύρω γύρω, κίονες, εξώστες, μαρμάρινη διακόσμηση⁶⁵...

ΦΩΝΕΣ: Εδώ το καλό λουστράκι!

Κουλούρια! Ζεστά κουλούρια!

Σαλέπι! Σαλέπι!

ΠΑΙΔΙ 4: Αυτοί πάλι πού βρέθηκαν;

ΠΑΙΔΙ 1: Εδώ είναι το στέκι τους. Γύρω απ' το Ρολόι.

ΦΩΤΟΓΡΑΦΟΣ: Μια αναμνηστική φωτογραφία; (*Τα παιδιά ποζάρουν. Ο φωτογράφος κρύβεται αυτοσχεδιαστικά πίσω από το μαύρο πανί και τραβά φωτογραφία. Παγωμένη εικόνα*)

ΑΦΗΓΗΣΗ: *Στο ισόγειο του Ρολογιού, είχε ένα παλιό, ωραίο καφενείο-ζαχαροπλαστείο, κι αυτό το θυμάμαι καθαρά. Πολύ ζωντανό, πάντα γεμάτο κόσμο, συντροφιές...⁶⁶*

ΠΑΙΔΙ 3: Το καφενείο ήταν παραδοσιακό σημείο συνάντησης για ναυτικούς ενεργούς και απόμαχους, για εργαζόμενους στο λιμάνι και τις γύρω εταιρείες...

ΚΑΦΕΤΖΗΣ: Ρε καλώς τα παιδιά! Ελάτε, κερνάμε πορτοκαλάδα!

ΠΑΙΔΙ 2: Πού;

ΚΑΦΕΤΖΗΣ: Εδώ, στο ισόγειο του Ρολογιού. Στο καφενείο μου!

ΠΑΙΔΙ 3: Α, για καφενείο φτιάχτηκε το κτίριο;

ΚΑΦΕΤΖΗΣ: Όχι, για Χρηματιστήριο.

⁶⁴ Μαρτυρία Τάκη Τζαμαργιά. Πηγή: <http://www.thetoc.gr/politismos/article/to-roloi-tou-peiraia>

⁶⁵ Μαλικούτη, ό.π. σ. 250

⁶⁶ Μαρτυρία Τάκη Τζαμαργιά ό.π.

ΠΑΙΔΙ 1: Α, είχε και Χρηματιστήριο ο Πειραιάς;

ΚΑΦΕΤΖΗΣ: Μπα! Φτιάχτηκε για Χρηματιστήριο. Το 1869 που αποφάσισαν να το φτιάξουν ο Πειραιάς ήταν ανερχόμενη δύναμη! Ε, ένα Χρηματιστήριο θα του ταίριαζε! Πρόσεξε! Το Ρολόι χτίστηκε μπροστά στη βασιλική αποβάθρα. Όλοι οι ξένοι βασιλείς, πρόεδροι, πρωθυπουργοί, πώς έρχονται στην Ελλάδα;

ΠΑΙΔΙ 4: Πώς;

ΚΑΦΕΤΖΗΣ: Με πλοίο! Και τι θα έβλεπαν μπαίνοντας στο λιμάνι;

ΠΑΙΔΙ 1: Τι;

ΚΑΦΕΤΖΗΣ: Το σύμβολο μιας νέας εποχής για τη πόλη του Πειραιά! (παθιάζεται) Τον οίκο του εμπορίου, του χρήματος, των συναλλαγών! Το Χρηματιστήριο!⁶⁷

ΠΑΙΔΙ 2: Να σου πω... cool!

ΚΑΦΕΤΖΗΣ: Τι;

ΠΑΙΔΙ 3: Τίποτα!

ΚΑΦΕΤΖΗΣ: Το πρώτο Χρηματιστήριο της Ελλάδας θα λειτουργούσε εδώ!

ΠΑΙΔΙ 2: Αλλά τελικά έγινε καφενείο!

ΚΑΦΕΤΖΗΣ: Όχι, Δημαρχείο!

ΠΑΙΔΙ 4: Α, πολύ μου τα μπερδεύεις!

ΚΑΦΕΤΖΗΣ: Τι θα πει σου τα μπερδεύω; Δεν ξέρεις ότι εδώ είναι το Δημαρχείο;

ΠΑΙΔΙ 1: Στην πλατεία Κοραή δεν είναι το Δημαρχείο;

ΚΑΦΕΤΖΗΣ: Δε θα 'σαι με τα καλά σου! Δεν έχεις έρθει ποτέ τα Θεοφάνεια που ρίχνουν το σταυρό στη βασιλική αποβάθρα; Κατεβαίνει ο βασιλιάς και η βασίλισσα, οι επίσημοι, κόσμος πολύς... χρυσές δουλειές κάνω τα Φώτα! Χτες είχανε και χορό! Φιλανθρωπικό! Μα τι θα γίνει; Θα έρθετε στο καφενείο; Ελάτε να δείτε τι ωραίο που είναι! Τοίχοι, ταβάνια, όλα ζωγραφισμένα! Τι λουλούδια, τι φύλλα, τι κλαδιά!⁶⁸

ΣΕΡΒΙΤΟΡΟΣ: Αφεντικό! Πλάκωσε δουλειά!

ΚΑΦΕΤΖΗΣ: Έφτασα! (στα παιδιά) Λοιπόν! Πάω εγώ κι ελάτε, έτσι; Σας περιμένω!

ΠΑΙΔΙ 1: Και δε μου λέτε, ρε παιδιά; Τι απέγινε το Ρολόι;

ΠΑΙΔΙ 2: Κατεδαφίστηκε!

ΠΑΙΔΙ 1: Ποιος το κατεδάφισε;

ΠΑΙΔΙ 3: Αυτός ο δήμαρχος της χούντας που κατεδάφισε και την Αγορά. Ο Αριστείδης Σκυλίτσης.

⁶⁷ Πηγή: http://pireorama.blogspot.gr/2012/04/blog-post_27.html

⁶⁸ Μαλικούτη, ό.π. σ. 250-3

ΠΑΙΔΙ 1: Πάλι αυτός; Γιατί;

ΠΑΙΔΙ 2: «Για να διαμορφωθεί και αξιοποιηθεί τουριστικώς ο κεντρικός αυτός χώρος»⁶⁹

ΠΑΙΔΙ 4: Για να απαλλαγεί ο Πειραιάς από καθετί παλιό και... αντιαισθητικό!⁷⁰

ΠΑΙΔΙ 3: *Το Ρολόι έγινε γραμματόσημο, τηλεκάρτα, πίνακας ζωγραφικής, εξώφυλλο σε βιβλία, προγράμματα εκδηλώσεων, προσκλήσεις, καρτ ποστάλ, ενώ η φωτογραφία του συνεχίζει να στολίζει τους τοίχους γραφείων, καταστημάτων και σπιτιών.*⁷¹

ΠΑΙΔΙ 1: *Μιλώντας κανείς για το Ρολόι, μιλάει για τον Πειραιά. Ήταν σημείο αναφοράς. Το Ρολόι και το Δημοτικό Θέατρο. Αυτά ήταν. Όχι μόνο για τους Πειραιώτες και όλους όσοι κατοικούσαν στις συνοικίες πέριξ του Πειραιά, αλλά και για τους μετανάστες, τους νησιώτες που έφταναν με το καράβι στο λιμάνι του Πειραιά, την εργατιά... Ήταν τόσο «διάσημο» ώστε το βρίσκουμε ακόμη και σε τραγούδια οπερέτας...*

ΠΑΙΔΙ 2: *Ήμουν οκτώ χρονών όταν γκρεμίστηκε το Ρολόι. Οι μνήμες που έχω είναι θολές. Στη θέση που βρισκόταν το Ρολόι δεν υπάρχει πια παρά ο δρόμος...*⁷²

ΣΤΑΘΜΟΣ 5: ΔΗΜΟΤΙΚΟ ΘΕΑΤΡΟ

ΚΥΡΙΑ 1:Επιτέλους!

ΚΥΡΙΑ 2:Επιτέλους!!

ΚΥΡΙΑ 3:Επιτέλους!!!

ΚΥΡΙΑ 1: Επιτέλους, χρυσή μου, έχουμε κι εμείς το δικό μας θέατρο!

ΚΥΡΙΑ 3: Το θέατρο που αρμόζει σε μια πόλη σαν αυτή!

ΚΥΡΙΑ 2: Στο μεγαλύτερο λιμάνι της Ελλάδας!

ΚΥΡΙΟΣ 1: Σε ένα από τα μεγαλύτερα εμπορικά λιμάνια της Ανατολικής Μεσογείου, αγαπητή κυρία!

ΚΥΡΙΑ 3: Για σκεφτείτε! Έπρεπε να φτάσει το 1895, για να ολοκληρωθεί επιτέλους το θέατρο!

ΚΥΡΙΑ 2: Δώδεκα χρόνια το περιμέναμε!

ΚΥΡΙΑ 4: (*Ερχεται με το σύζυγό της*): Καλησπέρα, αγαπητές μου!

ΚΥΡΙΑ 1: Χρυσή μου! Χριστός Ανέστη! (στο σύζυγο): Αγαπητέ κύριε Θωμά! Χριστός ανέστη και χρόνια πολλά για τη γιορτή σας!⁷³

⁶⁹ Δημοσίευμα της 2/7/1968. Πηγή: <http://mlp-blo-g-spot.blogspot.gr/2014/05/RoloiKatedafisi.html>

⁷⁰ Πισμίσης, Β.(2003). Το Ρολόι του Πειραιά το παλιό Δημαρχείο. Αθήνα: συλλογές σ. 12

⁷¹ Πισμίσης ό.π. σ. 12

⁷² Μαρτυρία Τάκη Τζαμαργιά ό.π.

ΚΥΡΙΟΣ ΘΩΜΑΣ: Ω, σας ευχαριστώ πολύ, κυρία μου!

ΚΥΡΙΑ 3: Ο ωραιότερος τρόπος για να γιορτάσει κανείς τη γιορτή του τα εγκαίνια του Δημοτικού μας Θεάτρου!

ΚΥΡΙΟΣ ΘΩΜΑΣ: Δεν έχετε άδικο.

ΚΥΡΙΑ 3: Το μεγαλύτερο θέατρο της Ελλάδας!

ΚΥΡΙΑ 2: Ανώτερο από της Πάτρας!

ΚΥΡΙΑ 1: Και της Ερμουπόλεως!

ΚΥΡΙΑ 4: Ένας φάρος που θα φωτίζει με τη λάμψη του την πόλη! Που θα μαγεύει κάθε επισκέπτη που φτάνει στο λιμάνι του Πειραιά!⁷⁴

(χωρίζονται σε δύο ομάδες: κύριοι και κυρίες)

(ομάδα κυρίων)

ΚΥΡΙΟΣ ΘΩΜΑΣ(στον κύριο 1): Ανηφορίζοντας τις προάλλες από το λιμάνι έβλεπα το κτίριο, μεγάλο, επιβλητικό, θαυμάσιο!

ΚΥΡΙΟΣ 1: Η πόλη μας, φίλτατε, είχε ανάγκη αυτό το θέατρο. Ένα κτίριο αντάξιο της οικονομικής ακμής της πόλης.

ΚΥΡΙΟΣ ΘΩΜΑΣ: Ασφαλώς! Μια πόλη με τέτοια βιομηχανική ανάπτυξη, ευμάρεια, πλούτο...

ΚΥΡΙΟΣ 1: Αυτό το θέατρο φέρνει στον Πειραιά έναν άλλο αέρα! Ευρωπαϊκό!

ΚΥΡΙΟΣ ΘΩΜΑΣ: Ο Λαζαρίμος, αγαπητέ, αποδεικνύεται μεγάλος αρχιτέκτονας!

ΚΥΡΙΟΣ 1: Θα συμφωνήσω μαζί σας! Προσέξτε την πλατιά, επιβλητική σκάλα, τους κίονες!

ΚΥΡΙΟΣ ΘΩΜΑΣ: Κορινθιακού ρυθμού!

ΚΥΡΙΟΣ 1: Τα αετώματα! Μνημειώδες νεοκλασικό κτίριο! Υψηλών προδιαγραφών! Εφάμιλλο του Ωδείου των Παρισίων και της Όπερας του Μονάχου!⁷⁵

ΚΥΡΙΟΣ ΘΩΜΑΣ: Ένα λιτό αρχιτεκτονικό κόσμημα! Και πόσο αρμονικά δεμένο με το περιβάλλον της πόλης!

(ομάδα κυριών)

ΚΥΡΙΑ 1: Κοιτάξτε τα ταβάνια! Τι οροφωγραφίες! Αριστούργημα!

⁷³ Τα εγκαίνια του Δημοτικού Θεάτρου έγιναν την 9/21 Απριλίου 1895. Η ημέρα εκείνη ήταν Κυριακή της Διακαινησίμου. (Αξαρχλής, Ν. (2001). *Δημοτικό Θέατρο, Πειραιάς, θέατρο και πόλη*. Αθήνα: Οδός Πανός σ. 53)

⁷⁴ Αξαρχλής, Ν. ό.π. σ. 39

⁷⁵ Αξαρχλής, ό.π. σ. 45

ΚΥΡΙΑ 4: Αμ οι πολυέλαιοι;

ΚΥΡΙΑ 3: Ωωω! Τι υπέροχη σκάλα! Κα-τα-πλη-κτι-κή! Πού οδηγεί;

ΚΥΡΙΑ 2: Μα στο Φουαγιέ! Δεν ανεβήκατε;

ΚΥΡΙΑ 1: Αχ, ναι! Μαγικός χώρος! Τι πολυτέλεια, τι αίγλη!

ΚΥΡΙΑ 4: Άκουσα πως εκεί θα γίνονται χοροεσπερίδες, δεξιώσεις, διαλέξεις, εκθέσεις...

ΚΥΡΙΑ 2: Όλη η καλή κοινωνία θα μαζεύεται εδώ!⁷⁶

ΚΥΡΙΑ 1: Ακούω πως σύντομα θα παρουσιαστούν σπουδαία έργα στο Δημοτικό μας Θέατρο. Όμοια με αυτά που ανεβαίνουν στις μεγάλες ευρωπαϊκές πρωτεύουσες!

ΚΥΡΙΑ 3: Μα τι άλλο θα μπορούσε να παιχτεί σε ένα θέατρο σαν αυτό; Κανένα απ' αυτά τα ευτελή έργα που παίζονται στα θέατρα της εργατικής τάξης;⁷⁷

ΚΥΡΙΑ 4: Ε, όχι, βέβαια! Τραγωδία!

ΚΥΡΙΑ 2: Ρομαντικό και κλασικό δράμα!

ΚΥΡΙΑ 1: Μπουλβάρ!

ΚΥΡΙΑ 2: Όπερα!

ΚΥΡΙΑ 4: Όπερέτα!⁷⁸

ΚΥΡΙΑ 1: Ελπίζω να φέρουν πολλούς διασήμους θιάσους από την Ευρώπη!

(Οι υπόλοιπες δείχνουν να συμφωνούν)

ΚΥΡΙΑ 3: Για τη σκηνή έχετε ακούσει λεπτομέρειες;

ΚΥΡΙΑ 4: Όχι!

ΚΥΡΙΑ 2: Τεράστια! Με κινητό δάπεδο! Σκηνικά που εμφανίζονται και εξαφανίζονται κάτω από τη σκηνή. Κι όσο για τους ηθοποιούς; Εκεί που παρακολουθείς αμέριμνος.... ξαφνικά.... κάποιος εμφανίζεται από τα έγκατα της σκηνής ή κάποιος άλλος πετώντας στον αέρα!!! *(οι υπόλοιπες την παρακολουθούν με κραυγές θαυμασμού)*.⁷⁹

ΑΦΗΓΗΤΗΣ 1: Οι υπεύθυνοι για την ανακαίνιση και αποκατάσταση του Δημοτικού Θεάτρου, που έγινε το διάστημα 2008- 2013, χαρακτήρισαν την ξύλινη σκηνή του ως διατηρητέο μνημείο τεχνολογικής κληρονομιάς του 19^{ου} αιώνα.⁸⁰

⁷⁶ Φέσσα – Εμμανουήλ, Ε. (2013). Η αρχιτεκτονική αξία του Δημοτικού Θεάτρου. Στο Μπρεντάνου, Κ. & Αξαρχής, Ν. (επιμ.). *Η ιστορία του Δημοτικού Θεάτρου Πειραιά Από το 19^ο ως τον 21^ο αιώνα*. Πειραιάς: Νέος Κύκλος σ. 73

⁷⁷ Γιαννιτσιώτης ό.π. σ. 53-54

⁷⁸ Αξαρχής, ό.π. σ. 39

⁷⁹ Νέα Εφημερίς, 15 Μαρτίου 1895, Αξαρχής ό.π. σ. 46

⁸⁰ Φέσσα – Εμμανουήλ, Ε. Η αρχιτεκτονική αξία του Δημοτικού Θεάτρου, στο Μπρεντάνου, Κ. & Αξαρχής, Ν. (επιμ) ό.π. σ. 75

ΚΥΡΙΑ 2: Αχ, ανυπομονώ να περάσουν οι μέρες! Να έρθουμε στην πρεμιέρα!

ΚΥΡΙΑ 1: Ναι! Σε 10 μέρες ακριβώς!

ΚΥΡΙΑ 4: Ποιο έργο θα παιχτεί;

ΚΥΡΙΑ 3: Η Μαρία Δοξαπατρή του Δημητρίου Βερναρδάκη!

(Εμφανίζεται ο δήμαρχος)

ΟΛΟΙ: Σσστ! Σιωπή! Ο δήμαρχος!

(Όλοι τον χειροκροτούν)

ΔΗΜΑΡΧΟΣ ΡΕΤΣΙΝΑΣ:

Αξιότιμες κυρίες και κύριοι,

Το Δημοτικό Θέατρο ανοίγει σήμερα τις πύλες του στο αξιαγάπητο κοινό του Πειραιά. Ευχαριστούμε τον Υψιστο που αξίωσε την πόλη μας, μετά από μακραίωνη σιγή, να υποδεχτεί τις Μούσες στον τόπο όπου γεννήθηκαν. Ας ευχηθούμε η σκηνή αυτή να λαμπρυνθεί με πραγματικά έργα, αντάξια των προγόνων μας και να συντελέσει στη διάπλαση και τον εξευγενισμό της κοινωνίας μας.⁸¹

(Συγκίνηση και χειροκροτήματα).

ΑΦΗΓΗΤΗΣ 2: Την εποχή εκείνη η αστική τάξη του Πειραιά διασκεδάζει στο κοσμικό Φάληρο. Παρακολουθεί γαλλικό και ιταλικό μελόδραμα στο Θέατρο του Φαλήρου και μνεία στα δυτικά ήθη.

ΑΦΗΓΗΤΗΣ 3: Οι πλούσιοι Πειραιώτες διανύουν τη δική της Belle Époque.⁸² Και το Δημοτικό Θέατρο είναι ένα ακόμα σύμβολο της εποχής, ένα σύμβολο της οικονομικής ακμής, της ευμάρειας και κυρίως της ευρωπαϊκής κουλτούρας της άρχουσας τάξης του Πειραιά.⁸³

ΑΦΗΓΗΤΗΣ 4: Τέτοια μεγαλεία λοιπόν! Ε, φαντάζομαι τι σπουδαίες, κορυφαίες παραστάσεις θα ανέβηκαν από κει κι ύστερα σ' αυτό το θέατρο!

ΑΦΗΓΗΤΗΣ 1: Μπα! Μη το λες! Το 1904 οι πειραιϊκές εφημερίδες μιλούσαν ήδη για υπολειτούργια του θεάτρου.⁸⁴

ΑΦΗΓΗΤΗΣ 4: Τι; Δεν έπαιξαν εδώ δημοφιλείς θίασοι, διάσημοι ηθοποιοί...;

⁸¹ Από την ομιλία του Δημάρχου Πειραιά στα εγκαίνια του Δημοτικού Θεάτρου, Αξαρχής ό.π. σ. 54-55 (ελεύθερη απόδοση με γλωσσική εξομάλυνση).

⁸² Μπρεντάνου, Κ. (2013). Οι απαρχές του θεάτρου στον Πειραιά. το Μπρεντάνου, Κ. & Αξαρχής, Ν. (επιμ) ό.π. σ. 42

⁸³ Αξαρχής, ό.π. σ. 39

⁸⁴ Μπρεντάνου, Κ. ό.π. σ. 89-90

ΑΦΗΓΗΤΗΣ 1: Ναι, βέβαια! Και η Κοτοπούλη και ο Βεάκης και ο Ροντήρης, ο Διαμαντόπουλος, ο Κατράκης, ο Αλεξανδράκης... Αλλά έδιναν λίγες παραστάσεις και σποραδικά. Και τις περισσότερες φορές παρουσίαζαν επαναλήψεις επιτυχιών της Αθήνας.⁸⁵

(Μια ομάδα ανθρώπων με σάκους στην πλάτη πλησιάζει)

ΑΦΗΓΗΤΗΣ 2: Άντε πάλι! Ποιοι είναι αυτοί οι ταλαίπωροι; Χιώτες ή Υδραίοι;

ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΕΣ: Μικρασιάτες πρόσφυγες είμαστε. Βασανισμένοι και κατεστραμμένοι.

ΑΦΗΓΗΤΗΣ 4: Και τι θέλετε εδώ;

ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΕΣ: Εδώ μας είπανε θα μείνουμε.

ΑΦΗΓΗΤΗΣ 2: Πού; Στο θέατρο;

ΑΦΗΓΗΤΗΣ 3: Και όχι μόνο! Σε σχολεία, εκκλησίες, σε σπίτια και ξενοδοχεία που επιτάχθηκαν ...

ΑΦΗΓΗΤΗΣ 4: *(Θυμίζει)* Φτιάχτηκαν οι παράγκες στην πλατεία Καραϊσκάκη...

ΑΦΗΓΗΤΗΣ 1: Σωστά! Όλοι οι πρόσφυγες στο λιμάνι του Πειραιά κατέφθαναν. Η πόλη είχε μετατραπεί σ' έναν απέραντο καταυλισμό.⁸⁶ Εδώ πάντως, στο Δημοτικό, παραχωρήθηκε σε κάθε οικογένεια από ένα θεωρείο.

ΑΦΗΓΗΤΗΣ 2: Αυτό θα πει άνεση χώρου!

ΑΦΗΓΗΣΗ: Πώς να το χαρακτηρίσω αυτό το πράγμα. Καταστροφή. Δεν ήσαστε από μια μεριά να βλέπατε τι είχε γίνει. Έμενε ο κόσμος εκεί στα βαγόνια των σιδηροδρόμων. Έμενε εκεί που είχε καμιά αποθήκη εγκαταλειμμένη. Τσαντίρια κάνανε. Καταστροφή, μεγάλη καταστροφή παιδί μου. Να μην ξαναδούν τα μάτια μας τέτοια πράγματα. Το τι ετραβήξαν αυτοί οι άνθρωποι δε λέγεται. Ατιμαστήκανε, γινήκανε χάλια. Άσε που ήταν ατιμασμένοι από κει με τους Τούρκους που τους καταδιώκανε. Και κατόπιν εδώ που ήρθανε τα ίδια.⁸⁷

ΑΦΗΓΗΤΗΣ : Τα χρόνια περνούσαν και το Δημοτικό Θέατρο συνέχιζε να λειτουργεί ως σκηνή θεάτρου, αλλά και όπερας απ' όπου παρήλασαν ελληνικοί και ξένοι θίασοι. Φιλοξένησε όμως και κινηματογράφο, χορό, συναυλίες, χορωδίες...

⁸⁵ Μπρεντάνου, Κ. Δημοτικό θέατρο Πειραιά. Από την πρώτη παράσταση ως το 1922, στο Μπρεντάνου, Κ. & Αξαρλής, Ν. (επιμ) ό.π. σ. 85

⁸⁶ Κυραμαργιού στο <http://www.efsyn.gr/arthro/o-peiraias-ton-prosfygon>

⁸⁷ Βαμβακάρης, Μ. (1978). *Αυτοβιογραφία*. Αθήνα: Παπαζήση σ. 95

ΑΦΗΓΗΤΗΣ : Ερασιτεχνικούς θιάσους, καλλιστεία,⁸⁸ σχολικές εκδηλώσεις, πολιτικούς γάμους, τηλεοπτικές εκπομπές...

ΑΦΗΓΗΤΗΣ: Μα πώς; Έτσι το θέατρο χάνει την αξία του....

ΑΦΗΓΗΤΗΣ: Ή μήπως έτσι γίνεται η ψυχή της πόλης;⁸⁹

ΑΦΗΓΗΤΗΣ 2: Δεν ξέρω... ξέρω όμως ότι το Δημοτικό Θέατρο πάντα αγαπούσε τη μουσική! Όπερα, οπερέτα, επιθεώρηση, αλλά και συναυλίες! Ελληνικής και κλασικής μουσικής. Για παράδειγμα, λίγο πριν τη δικτατορία κάτι μοιάζει να κινείται στην πόλη.⁹⁰

ΠΑΙΔΙ: Πείτε μας μια ανάμνησή σας από το Δημοτικό Θέατρο.

ΜΑΡΤΥΡΙΑ: *Το Δημοτικό Θέατρο ήταν καταπληκτικό. Λαμπρό θέατρο! Προ του 1967 τον καιρό που ήμουνα φοιτητής μια συμφωνική ορχήστρα - επί δημαρχίας Κυριακάκου-έπαιζε κλασικά κομμάτια. Και ερχόμουν κάθε Κυριακή εδώ. Είχα παρακολουθήσει το Ορφέας και Ευρυδίκη του Γκλουκ με την Κική Μορφονιού. Πολύ ωραίες ορχήστρες! Τόσκα! Είχα μια θεία, υψίφωνο στην Ιταλία, τη Ρένα Κανάκη και την είχαν μετακαλέσει και είχε τραγουδήσει εδώ. Και ο Θεοδωράκης κατέβαινε, ο Καφαντάρης κατέβαινε... σημαντικό πράγμα.*⁹¹

ΑΦΗΓΗΤΗΣ: Κι ύστερα ήρθε η δικτατορία, η μεταπολίτευση...

ΑΦΗΓΗΤΗΣ: 1981

(κοιτάζουν όλοι τρομαγμένοι γύρω τους και κουνιούνται)

- Τι είναι αυτό;
- Σεισμός!
- Ουφ! Πέρασε!

ΑΦΗΓΗΤΗΣ: 1999

(ζανακουνιούνται)

- Κι άλλος σεισμός!
- Πάει το θέατρο!
- Πολλές ζημιές!
- ΚΛΕΙΣΤΟΝ!

ΑΦΗΓΗΤΗΣ: 15-10-2013

(Χειροκροτήματα)

⁸⁸ Φέσσα – Εμμανουήλ, Ε. Η αρχιτεκτονική αξία του Δημοτικού Θεάτρου, στο Μπρεντάνου, Κ. & Αξαρχής, Ν. (επιμ) ό.π. σ. 73

⁸⁹ Θεοδωράκη, Π. Δημοτικό Θέατρο Πειραιά 1945-1967 στο Αξαρχής κ.ά. ό.π. 121

⁹⁰ Θεοδωράκη ό.π. 147

⁹¹ Μαρτυρία Π. Μιχαλακάκου, συνταξιούχου καθηγητή της Ιωνιδείου

- Πωπω! Φλας! Κάμερες! Τι έχουμε, ρε παιδιά;
- Εγκαίνια! Εγκαινιάζεται το Δημοτικό Θέατρο!

ΟΛΟΙ: Πάλι;;;

ΑΦΗΓΗΣΗ: Κάθε φορά που μου δόθηκε η ευκαιρία να παίξω στον Πειραιά, μια συγκίνηση αλλιώτικη, μια ανυπόμονη τρυφερότητα και μια τρεμάμενη νοσταλγία με φέρνει στη σκηνή του Δημοτικού Θεάτρου, που αντικρίζει το πατρικό μας σπίτι, στην οδό Γεωργίου Α'. Σαν μικρό παιδί έβλεπα αυτό το θέατρο σαν ένα καλό γείτονα, έναν αρχοντικό Πειραιώτη φιλοπρόοδο, σαν τον πατέρα μου ή σαν ένα πολύπειρο φαροφύλακα να μου χαμογελά προστατευτικά.⁹²

- Ποιος τα είπε αυτά τα λόγια;
- Μια πολύ σπουδαία Ελληνίδα ηθοποιός, η Κατίνα Παξινού. Την έχεις ακούσει;
- Ναι, ίσως. Πειραιώτισσα ήταν;
- Ναι. Πειραιώτισσα.

ΣΤΑΘΜΟΣ 6: ΠΛΑΤΕΙΑ ΚΟΡΑΗ

ΠΑΙΔΙ 1: Στάση για καφέ!!! Εδώ-εδώ! Σταματήστε, παρακαλώ! Να πιούμε έναν καφέ εδώ; Στην πλατεία Κοραή;

ΠΑΙΔΙ 2: Στην καρδιά της πόλης! Οι γονείς μου έρχονται εδώ συχνά, πίνουν τον καφέ τους, ρίχνουν μια ματιά στις βιτρίνες...

ΠΑΙΔΙ 1: Εμένα έρχονταν κι οι παππούδες μου.

ΠΑΙΔΙ 2: Κι εκείνων θα έρχονταν οι δικοί τους παππούδες, γιατί αυτή η πλατεία δεν είναι μόνο η κεντρικότερη, αλλά και μία από τις παλιότερες του Πειραιά.

ΠΑΙΔΙ 1: Ο Αγγελόπουλος στη Στατιστική Πειραιώς - 1852(!)- ξέρεις τι λέει; (Διαβάζει):

*Άλλη πλατεία κείται εις το υψηλότερον μέρος της πόλεως, είναι τετράγωνος και φέρει το όνομα του αοιδίμου Κοραή - πλατεία Κοραή! - πλην όμως, δεν είναι εντελώς ισοπεδωμένη.*⁹³

⁹² Κατίνα Παξινού, Μπρεντάνου, Κ. & Αζαρηής, Ν. (επιμ) ό.π. σ. 34

⁹³ Αγγελόπουλος, Γ. (1852). *Στατιστική Πειραιώς*. Εν Αθήναις: Εκ της τυπογραφίας Κ. Αντωνιάδου σ.

Δηλαδή κάτω είχε χώμα και βράχια. Άρα δεν ήταν ακόμα κατάλληλη για περίπατο! Αλλά υπήρχε! Επίσης του έκανε εντύπωση ότι, αν και την έλεγαν πλατεία Κοραή δεν υπήρχε εδώ μια προτομή του Κοραή.

ΠΑΙΔΙ 2: Ούτε και έγινε ποτέ, ε;

ΠΑΙΔΙ 1: Δε νομίζω... Λοιπόν, έχω μια ιδέα! Ας μεταφερθούμε νοερώς στο καλοκαίρι του 1901.

ΠΑΙΔΙ 2: Έξι χρόνια μετά τα εγκαίνια του Δημοτικού Θεάτρου!

ΠΑΙΔΙ 1: Ακριβώς! Και ας πάμε σ' αυτό εκεί το παλιό κτίριο απέναντι.

ΠΑΙΔΙ 2: Αυτό που γράφει ΚΚΕ;

ΠΑΙΔΙ 1: Ναι, ακριβώς. Και συγκεκριμένα στο ισόγειό του. Εκεί θα έχουμε μια απρόοπτη συνάντηση!

(Εμφανίζεται ο Κωνσταντίνος Καβάφης)

ΠΑΙΔΙ 2: Ωχ! Τον γνωρίζω! Τον έχω δει σε φωτογραφία στο βιβλίο της λογοτεχνίας! Ο Καβάφης δεν είναι;

ΠΑΙΔΙ 1: Ναι!

ΠΑΙΔΙ 2: Και τι δουλειά έχει στον Πειραιά;

ΠΑΙΔΙ 1: Για να δούμε! Καλησπέρα, κύριε Καβάφη!

ΚΑΒΑΦΗΣ: Καλησπέρα σας.

ΠΑΙΔΙ 1: Ελπίζω να μη σας ενοχλούμε... έχουμε ακούσει πολλά για την ποίησή σας στο σχολείο...

ΚΑΒΑΦΗΣ: Στο σχολείο; Για τη δική μου ποίηση; Μα... πώς; Ελάχιστοι στην Ελλάδα γνωρίζουν εμένα και τα ποιήματά μου!⁹⁴

ΠΑΙΔΙ 2: Μη το λέτε...

ΠΑΙΔΙ 1: Συγγνώμη που πήραμε το θάρρος να σας μιλήσουμε, αλλά... σας είδαμε και... παραξενευτήκαμε...

ΠΑΙΔΙ 2: Πώς βρεθήκατε εδώ από την Αλεξάνδρεια;

ΚΑΒΑΦΗΣ: Α, έχω έρθει ταξίδι στην Ελλάδα. Είμαι στην Αθήνα εδώ και ένα μήνα και έχω κατέβει πολλές φορές στον Πειραιά. Μένω με τον αδελφό μου στο Ξενοδοχείον του Φαλήρου. Χαριτωμένο το Φάληρο! Καλό καζίνο και καλή παραλία!

ΠΑΙΔΙ 2: Α, και ήρθατε εδώ στην πλατεία Κοραή για καφέ;

⁹⁴ Καβάφης, Κ.(2002). *Πρώτο ταξίδι στην Ελλάδα Φύλλα ημερολογίου*. Αθήνα: Ροές Micromega . Σύμφωνα με την εισαγωγή του βιβλίου «*Η πρώτη επίσημη παρουσίαση του Καβάφη στο ελληνικό κοινό έγινε από τον Γρηγόριο Ξενόπουλο το 1903*» σ. 10

ΚΑΒΑΦΗΣ: Α, Τρίτη φορά έρχομαι εδώ, στο Χάι Λάιφ! Πολύ καλό καφενείο! Έχει και αίθουσα μπιλιάρδου!

ΠΑΙΔΙ 2: (στο Παιδί 1) Μνήσθητί μου, κύριε! Υπήρχε από τότε Χάι Λάιφ!

ΠΑΙΔΙ 1: Ναι, δεν έχει αλλάξει ούτε όνομα!

ΚΑΒΑΦΗΣ: Την περασμένη Τρίτη περπάτησα εδώ στη λεωφόρο Σωκράτους – πολύ συμπαθητική! – κατέβηκα στο «Ωρολόγιον», πήρα το τραμ και έκανα το γύρο της ακτής... Ωραία πόλις! Οι δρόμοι, οι μονοκατοικίες πάνω σε ύψωμα κατά μήκος της θάλασσας...⁹⁵ Και μια και είστε μαθήτριες... και έχετε ακούσει και για την ποίησή μου στο σχολείο – αυτό πάλι! Ανεξήγητο! - θα ήθελα να σας ρωτήσω... ποια είναι αυτά τα ωραία σχολεία που βλέπω εδώ; Αυτά το δύο κομψά νεοκλασικά κτίρια πάνω στην πλατεία και εκείνο εκεί απέναντι ακριβώς.

ΠΑΙΔΙ 1: Αυτό εδώ στη γωνία είναι η Ιωνίδειος το πρώτο γυμνάσιο της πόλης.

ΚΑΒΑΦΗΣ: Κι το άλλο αριστερά του;

ΠΑΙΔΙ 2: Είναι το Γυμνάσιο Πειραιώς. Το κτίριο σχεδιάστηκε από το Λαζαρίμο και λειτούργησε το 1876. (στο Παιδί 2) Εδώ πήγε σχολείο ο μεγάλος αρχιτέκτονας Δημήτρης Πικιώνης.

ΠΑΙΔΙ 1: Και απέναντι η Ράλλειος Σχολή Θηλέων. Το πρώτο σχολείο θηλέων στον Πειραιά.

ΠΑΙΔΙ 3: Αλλά γι' αυτά θα μπορούσε να μας μιλήσει... να! Κύριε καθηγητά! Πείτε μας δυο λόγια για την Ιωνίδειο.

ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: *Μετά χαράς! Το σχολείο χτίστηκε το 1847 με χρήματα που διέθεσε για την ίδρυσή του ο ευεργέτης Κωνσταντίνος Ιωνίδης. Το κτίριο που βλέπετε μπροστά σας είναι αυτό που χτίστηκε στη θέση του παλιού το 1933. Ήταν λαμπρό σχολείο. Πρότυπο. Σ' αυτό φοίτησαν σημαντικοί πνευματικοί άνθρωποι. Ο Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης, για παράδειγμα.*

ΠΑΙΔΙ 3: Ο Παύλος Νιρβάνας, ο Σπύρος Μελάς...

ΠΑΙΔΙ 4: Ο Δημοσθένης Βουτυράς, ο Λάμπρος Πορφύρας...

ΠΑΙΔΙ 3: Ο Παντελής Χορν, ο Αιμίλιος Βεάκης.

ΠΑΙΔΙ 4: Πειραιώτες όλοι αυτοί!

ΠΑΙΔΙ 3: Και όχι μόνο. Πειραιώτης δεν ήταν κι ο Γιάννης Τσαρούχης; Να, εδώ πιο κάτω ήταν το σπίτι του.

ΚΑΠΟΙΟΣ ΑΠΟ ΤΟ ΚΟΙΝΟ: Σσττ! Αφήστε τον άνθρωπο να μιλήσει!

⁹⁵ Καβάφης, Κ.(2002). *ό.π.* (Ελεύθερη ανασύνθεση από το ταξιδιωτικό ημερολόγιο του Κ.Π. Καβάφη)

ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: Ως το 1979 φοιτούσαν εδώ μόνο αγόρια. Οι μαθητές επιλέγονταν με εξετάσεις. Ήταν πολύ καλοί μαθητές.

ΠΑΙΔΙ 3: Εσείς φοιτήσατε σ' αυτό το σχολείο;

ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: Όχι, αλλά φοιτούσαν πολλοί φίλοι μου. Πολύ καλό σχολείο... ως προς τις επιτυχίες, ως προς την οργάνωση... Εμείς στο σχολείο μου ήμασταν λίγο... ελεύθεροι! Και δε μας βγήκε σε κακό να σου πω την αλήθεια. Παίξαμε πολύ και μέσα από το παιχνίδι αποκτούσαμε εμπειρίες, βιώματα. Αυτά τα παιδιά είχαν γνώση παρμένη από τα βιβλία.

ΠΑΙΔΙ 3: Αργότερα; Όταν γίνατε καθηγητής εδώ; Τι ήταν αυτό που σας άρεσε περισσότερο στο σχολείο;

ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: Τρία πράγματα: 1^{ον}: ήταν πολύ υψηλό το επίπεδο διδασκαλίας των ξένων γλωσσών, της μουσικής και των καλλιτεχνικών. Αυτά σήμερα έχουν περάσει σε δεύτερη μοίρα. Αλλά είναι αυτά που μιλάνε στα παιδιά. Μέσα από αυτά εκφράζονται. 2^{ον}: Η εξαιρετική βιβλιοθήκη και το εργαστήριο Φυσικής. Βρήκα μεγάλο εργαστήριο Φυσικής, με αμφιθέατρο μέσα, καταπληκτικά όργανα, σπάνια και κατασκευαστικώς άψογα! Μερικά πιθανόν να χρονολογούνταν πριν το 1900 και να είχαν έρθει από το εξωτερικό.

ΠΑΙΔΙ 3: Και τρίτον;

ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: 3^{ον} η κοινωνική προέλευση των μαθητών. Οι μαθητές προέρχονταν από όλα τα κοινωνικά στρώματα. Φυσικά ήταν πιο εύκολο να περάσουν τις εισαγωγικές εξετάσεις παιδιά που προέρχονταν από μορφωμένες οικογένειες, ωστόσο πολλά παιδιά από οικογένειες φτωχές, του μεροκάματου έβρισκαν το δρόμο τους εδώ.⁹⁶

ΠΑΙΔΙ 3: Μια τελευταία ερώτηση, κύριε καθηγητά. Εδώ απέναντι, στο σημείο που βρίσκεται τώρα το δημαρχείο, υπήρχε το γυμνάσιο που λέγαμε πριν. Το προλάβετε εσείς;

ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: Α, μα βέβαια! Στα χρόνια μου ήταν ένα σχολείο θηλέων... επαγγελματική σχολή νομίζω... και μάλιστα πολλά κορίτσια που φοιτούσαν εκεί είχαν σκοτωθεί στο βομβαρδισμό.

ΜΙΑ ΚΥΡΙΑ: Α, εγώ πήγαινα σ' αυτό το σχολείο!

ΠΑΙΔΙ 4: Αλήθεια; Πείτε μας γι' αυτό!

ΚΥΡΙΑ: Σ' αυτό το κτίριο, λοιπόν, από το 1937 λειτούργησε η Επαγγελματική και Οικοκυρική Σχολή Πειραιώς. Εκείνη την εποχή η μαμά μου, όπως και κάθε μαμά, ήθελε

⁹⁶ Μαρτυρία. Π. Μιχαλακάκου, συνταξιούχου καθηγητή της Ιωνιδείου (Ελεύθερη απόδοση αποσπασμάτων από τη συνέντευξη)

η κόρη της εκτός από τα γράμματα να μάθει και κέντημα και πλέξιμο, για να γίνει καλή νοικοκυρά. Πώς θα παντρευότανε; Έτσι, αποφάσισαν, αφού τελείωσα το δημοτικό να με στείλουν σ' εκείνο το σχολείο. Το πρωί κάναμε μαθήματα του Γυμνασίου και το απόγευμα πλέξιμο, ράψιμο, κέντημα... Ήταν ένα υποδειγματικό σχολείο. Πολύ αυστηροί κανόνες! Και πειθαρχία! Ποδιά μαύρη, κοκκαλάκι στο κεφάλι για το μαλλί, γιακά άσπρο και το σήμα του σχολείου. Οι δασκάλες πολύ καλές, αλλά δεν σου δίνανε περιθώρια για συζήτηση. Όταν έμπαινε η μαθηματικός, μας έπιανε δέος! Αν δεν κρατούσε τον κατάλογο, μας περίμενε διαγώνισμα! Θυμάμαι, είχαμε μια δασκάλα που μας μάθαινε πλέξιμο. Ήταν η αδελφή του Μελά, του Σπύρου Μελά! Αυτή δεν θα την ξεχάσω. Είχε πολύ τύπο! Πολύ αριστοκρατική γυναίκα.

ΠΑΙΔΙ 4: Για φαντάσου! Αρρένων η Ιωνίδειος, θηλέων το δικό σας... έτσι ήταν τότε όλα τα σχολεία;

ΚΥΡΙΑ: Ναι, όλα! Εκείνη την εποχή δεν μπορούσαμε να φανταστούμε ότι μπορούσαμε να έχουμε και αγόρια στο σχολείο! Όταν πηγαίναμε εκδρομή δε μας λέγανε σε ποιο μέρος θα πάμε. Μπαίναμε στο πούλμαν και δεν ξέραμε πού πάμε. Για να μη το μάθουν τα αγόρια. Η αυλή ήταν περιορισμένη, είχαμε και το φύλακα που δεν τολμούσαμε... καλά που ήταν και η Ιωνίδειος εκεί δίπλα και από την άλλη ο Πειραιϊκός Σύνδεσμος, το Ωδείο.⁹⁷

ΠΑΙΔΙ 4: Κάνατε παρέα με παιδιά της Ιωνιδείου;

ΚΥΡΙΑ: Όταν σχολούσαμε την ίδια ώρα...εεε...συναντιόμασταν και κάναμε παρέα. Απ' όπου έπερτε ο δρόμος του καθενός.

ΠΑΙΔΙ 3: Ανακεφαλαιώνοντας: Σ' αυτή την πλατεία υπήρχαν τρία σχολεία...

ΚΥΡΙΑ: Τέσσερα! Υπήρχε κι ένα ιδιωτικό σχολείο θηλέων των αδελφών Παπακώστα. Στο μέγαρο Παπακώστα.

ΠΑΙΔΙ 3: Ποιο είναι αυτό;

ΚΥΡΙΑ: Είναι εκεί που συναντήσατε τον Κωνσταντίνο Καβάφη. Το κτίριο του Χάι Λάιφ.

ΠΑΙΔΙ3: Μάλιστα! Τέσσερα σχολεία λοιπόν, μια εκκλησία απέναντι..

ΚΥΡΙΑ:Ο Άγιος Κωνσταντίνος, η χιώτικη εκκλησία

ΠΑΙΔΙ 3: Ωραία... και ένα εντυπωσιακό θέατρο! Ε, αυτό είναι που λέμε η καρδιά της πόλης!

ΠΑΙΔΙ 4: Ε, ναι! Κι επίσης εδώ είχε πάντα και πολλές καφετέριες.

⁹⁷ Μαρτυρία. Α. Χριστοδούλου, παλιάς μαθήτριας της Οικοκυρικής Σχολής.

ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: *Ζαχαροπλαστεία τα λέγαμε παλιά. Τότε οι οικογένειες έβγαιναν τ' απόγευμα να περπατήσουνε και να καθίσουνε σε ένα ζαχαροπλαστείο να φάνε μια πάστα, ένα παγωτό. Ήταν εδώ από πολύ παλιά το Ακροπόλ, η Στάνη, το Διεθνές, το Χάι Λάιφ*

ΠΑΙΔΙ 1 και 2:*Ε, ναι αυτό το ξέρουμε! Από πολύ παλιά!*

ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: *Υπήρχε και ο κινηματογράφος Χάι Λάιφ. Εκεί είδα την πρώτη μου ταινία! Και καφεενία. Μεγάλα καφεενία, όπως το Καφεενείο των κυνηγών δίπλα στον Άγιο Κωνσταντίνο.*

ΚΥΡΙΑ: *Αχ, ο κινηματογράφος! Ποτέ δε θα ξεχάσω τα βελούδινα καθίσματα! Έπαιζε ωραίες ταινίες. Πρώτης προβολής!*

ΠΑΙΔΙ 4: Λοιπόν, καλή η κουβεντούλα, αλλά ας προχωρήσουμε. Ανυπομονώ να φτάσουμε στον τελευταίο σταθμό μας. Το Πασαλιμάνι.

ΠΑΙΔΙ ΑΠΟ ΤΗΝ ΟΜΑΔΑ ΤΗΣ ΤΡΟΥΜΠΙΑΣ: Μη βιάζεσαι! Υπάρχει κάτι ακόμα πριν φτάσουμε στον τελευταίο σταθμό. Πάμε;

ΠΑΙΔΙ 4: Α, μας εξάπτεις την περιέργεια! Πάμε!

ΣΤΑΘΜΟΣ 7: ΤΡΟΥΜΠΙΑ

ΚΟΡΙΤΣΙ 1: Α, σταματήστε να σας πω! Ξέρετε πώς λέγεται η περιοχή από δω και κάτω;

ΚΟΡΙΤΣΙ 2: Τερψιθέα! Εδώ ακριβώς είναι η πλατεία Τερψιθέας.

ΚΟΡΙΤΣΙ 3: Πολύ παλιά, το 1852, λεγόταν Πάνθεον.

ΚΟΡΙΤΣΙ 4: : Ήταν ο κορυφαίος τόπος περιπάτου για τους Πειραιώτες... και όχι μόνο!

ΚΟΡΙΤΣΙ 2: Γιατί ήταν πευκόφυτος, με τεράστιες δεντροστοιχίες, διαδρόμους με λουλούδια, αρχαία υδραγωγεία...⁹⁸

ΚΟΡΙΤΣΙ 3: Είχε καταπληκτική θέα! Φυσούσε δροσερό αεράκι!

ΚΟΡΙΤΣΙ 4: Τις δε Κυριακές και εορτές έπαιζε μουσική η ορχήστρα της γαλλικής ναυαρχίδας που βρισκόταν στο λιμάνι!

ΚΟΡΙΤΣΙ 1: Ωωω, σταματήστε, κορίτσια με το 1852! Για τώρα σας μιλάω! Η περιοχή εδώ μπροστά μας είναι η Τρούμπα!

⁹⁸ Αγγελόπουλος, Στατιστική Πειραιώς σ. 7 και 19 Ανακτήθηκε από:
<https://books.google.gr/books?id=wtCAAAAcAAJ&printsec=frontcover&hl=el#v=onepage&q&f=false>

ΚΟΡΙΤΣΙ 3: Α, αλήθεια; Μου λέει συχνά η μεγάλη μου αδελφή ότι έρχεται εδώ τα βράδια. Όταν βγαίνει με τους φίλους της.

ΚΟΡΙΤΣΙ 1: Ναι! Έχει πολλά κλαμπ, μπαράκια... όλη η νεολαία του Πειραιά εδώ διασκεδάζει!

ΚΟΡΙΤΣΙ 2: Ναι, κορίτσια! Αλλά δε μου λέτε; Ξέρετε καθόλου τι ήταν η Τρούμπα αρκετές δεκαετίες πριν;

ΚΟΡΙΤΣΙ 1: Τι;

ΚΟΡΙΤΣΙ 2: Α, δεν ξέρετε! Ακούστε λοιπόν μια ιστορία.

«Μια φορά κι έναν καιρό σ' ένα από τα πιο όμορφα λιμάνια της Μεσογείου, τον Πειραιά, υπήρχε μια συνοικία, που ήταν το καμάρι του και η ...ντροπή του»⁹⁹

ΚΟΡΙΤΣΙ 3: Και η ντροπή του;

ΚΟΡΙΤΣΙ 2: Ναι, γιατί εδώ στην περιοχή που εκτείνεται ακριβώς μπροστά σου, βρίσκονταν

ΚΟΡΙΤΣΙ 3: Και βρίσκονται ακόμα, γραφεία, ναυτιλιακές εταιρείες και πρακτορεία....

ΚΟΡΙΤΣΙ 1:... ξενοδοχεία, καταστήματα για ναυτικούς, για τουρίστες....

ΚΟΡΙΤΣΙ 3: Τα δικαστήρια...

ΚΟΡΙΤΣΙ 2: Ναι, σωστά κορίτσια. Αλλά... όλα αυτά το πρωί. Τι γινόταν όμως στην Τρούμπα όταν έπεφτε το βράδυ;

ΚΟΡΙΤΣΙΑ 1 και 3: Τι;

ΚΟΡΙΤΣΙ 2: Το βράδυ η Τρούμπα γινόταν ένας «αλλιώτικος τόπος». Ο τόπος της Φαντασίας και του Μύθου.

ΚΟΡΙΤΣΙ 4: Από την Κατοχή, αλλά κυρίως μετά την απελευθέρωση και ως το 1967...

ΚΟΡΙΤΣΙ 3: Όταν επιβλήθηκε η χούντα;

ΚΟΡΙΤΣΙ 2: Ναι... λειτουργούσαν κακόφημα μπαρ, καμπαρέ, ύποπτα ξενοδοχεία και... (στο κορίτσι 4) πες το εσύ!

ΚΟΡΙΤΣΙ 4: (ξεροβήχει) και ...οίκοι ανοχής.

ΚΟΡΙΤΣΙ 1 και 3: Ωωω! Αλήθεια;

ΚΟΡΙΤΣΙ 2: Αρχικά, τα κακόφημα σπίτια ήταν στα Βούρλα, μια περιοχή της Δραπετσώνας. Πριν τον πόλεμο, όμως, τα Βούρλα έκλεισαν και οι οίκοι ανοχής μεταφέρθηκαν εδώ.

⁹⁹ Βρανά, σ. (2003). *Η Τρούμπα*. Αθήνα: Τερζόγλου

ΚΟΡΙΤΣΙ 2: Οι οίκοι ανοχής ήταν στην οδό Νοταρά, τα μπαρ, τα καμπαρέ και τα ξενοδοχεία στους παράλληλους δρόμους, Φίλωνος και Κολοκοτρώνη.

ΚΟΡΙΤΣΙ 3: Μα, είσαι βέβαιη; Εγώ έχω ακούσει ότι εδώ είχε και κινηματογράφους.

ΚΟΡΙΤΣΙ 4: Ναι, τρεις! Φως, Ηλύσια, Ολύμπικ

ΚΟΡΙΤΣΙ 1: Ορίστε!

ΚΟΡΙΤΣΙ 2: Ναι, μόνο που πρόβαλαν απ' το πρωί ως το βράδυ ταινίες... αυστηρώς ακατάλληλες για ανηλίκους....

ΚΟΡΙΤΣΙ 1 και 3: Αααα!

ΚΟΡΙΤΣΙ 3: Ήταν δηλαδή μια κακόφημη περιοχή;

ΚΟΡΙΤΣΙ 4: Πολύ κακόφημη! Και ταυτόχρονα ελκυστική!¹⁰⁰

ΜΑΡΤΥΡΙΑ 1: *Κατάγομαι από τη Μικρασία, αλλά γεννήθηκα και μεγάλωσα στον Πειραιά. Μικρή είχα επισκεφτεί πολλές φορές την Τρούμπα. Με πήγαινε η μαμά μου στη Φίλωνος, γιατί εκεί είχε υποδηματοποιεία και πολλά μαγαζιά.*

ΚΟΡΙΤΣΙ 2: Εδώ στο τέλος της 2ας Μεραρχίας, στο λιμάνι, υπήρχε μια τρόμπα, για να αντλούν νερό όλα τα πλοία του λιμανιού. Γι' αυτό η περιοχή ονομάστηκε Τρούμπα.

ΜΑΡΤΥΡΙΑ 1: *Ήμουν μικρή και μου έκανε εντύπωση. Πάρα πολλή! Μόλις είχα μάθει λίγα αγγλικά στο σχολείο που πήγαινα, στο δημοτικό. Και άρχιζα να συλλαβίζω... και διάβαζα «cabaret», αλλά δεν τολμούσα να ρωτήσω ούτε τη μαμά μου ούτε το μπαμπά μου τι θα πει καμπαρέ.*

ΚΟΡΙΤΣΙ: Συνολικά υπήρχαν 16 καμπαρέ.

-John Bull

- Black Cat

-White Horse

-Miami

- Argentina

- Puerto Rico

-Milano

-Moulin Rouge

- 45 Γιάννηδες¹⁰¹

¹⁰⁰ Πηγή:

<https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%A4%CF%81%CE%BF%CF%8D%CE%BC%CF%80%CE%B1>

¹⁰¹ Ροδίτη, Β. (2015). *Από τα Βούρλα στην Τρούμπα Συνυφάνσεις σεξουαλικότητας και κυριαρχίας στον αστικό χώρο* (διπλωματική εργασία). Βόλος: Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας σ. 118-124

MARTYRIA 2: Γεννήθηκα στον Πειραιά, στην Αμφιάλη. Εκεί τριγύριζα όλα τα παιδικά μου χρόνια. Η μαμά μου τότε έφευγε από το σπίτι στις πέντε το πρωί για δουλειά. Λίγο αργότερα το έσκαγα και πήγαινα κάτω στο λιμάνι, στην Τρούμπα, εκεί που ήταν οι πόρνες, όλος ο υπόκοσμος.

MARTYRIA 1: Ήταν γεμάτος καμπαρέ ο δρόμος εκεί και σπίτια χαμηλά, σπίτια που μέχρι τώρα διατηρούνται. Έβλεπα κοπέλες περίεργα ντυμένες και σαν μικρό παιδί 7-8 χρονών μου έκανε εντύπωση. Με ωραία φουστάνια... Καθόντανε στις σκάλες, στο μπαλκόνι επάνω...

MARTYRIA 2: Υπήρχαν ξενοδοχεία παλιά, με τις σκάλες τις στρογγυλές. Ακόμα θυμάμαι τα σανίδια που έτριζαν και τη μυρωδιά. Δεν βρόμαγε. Οι κοπέλες φοράγανε μια κολόνια μαγευτική, που ήταν της μόδας εκείνη την εποχή.

MARTYRIA 1: Η μαμά μου ήτανε συντηρητική. Όλες οι θείες μου, το ντύσιμό τους, το κάθισμά τους... Αυτονών των κοριτσιών... μου έκανε εντύπωση το πώς ντυνότανε, καθόντανε, πώς συμπεριφερότανε...

MARTYRIA 2: Η Εύα έμοιαζε με την Τζιν Χάρλοου. Τέτοια κούκλα! Ξανθά μαλλιά, κατακόκκινα χείλια, υπέροχα πόδια, λευκή επιδερμίδα, λες και ήταν από πορσελάνη και θα έσπαγε. Όλες κούκλες ήταν, δεν έβλεπες άσχημη εκεί.

MARTYRIA 1: Γιατί φωνάζανε.... Πολλές φορές μαλώνανε και μεταζύ τους και ... με το μυαλό του παιδιού έβαζα χίλιες δυο ιδέες! Έπλαθα διάφορες ιστορίες.¹⁰²

MARTYRIA 2: Τους θυμάμαι να φωνάζουν, να μαλώνουν, οι αγαπητικοί να δέρνουν τις γυναίκες. Έπεφταν μαλλιοτραβήγματα μεταξύ των κοριτσιών, γιατί πρόλαβε η μία να πάρει τον πελάτη και δεν τον πήρε η άλλη.

ΚΟΡΙΤΣΙ 3: Δεν ήταν δύσκολες γειτονιές αυτές για ένα παιδί;

MARTYRIA 2: «Εγώ που ήμουν πιτσιρίκι με αγαπούσανε πολύ όλοι, οι παράνομοι, οι έμποροι, όλοι με προστατεύανε. Στην Τρούμπα ένιωσα τη ζεστασιά που δεν βρήκα στο σπίτι μου. Οι άνθρωποι εκεί μου έπαιρναν παπούτσια, μπλούζες, γάντια για τα Χριστούγεννα, μου έδιναν δώρα. Τους έκανα θελήματα, τους έπαιρνα τσιγάρα, έτρωγα μαζί τους, μου έλεγαν να προσέχω κι όταν άρχιζε να σκοτεινιάζει με διώχνανε.»¹⁰³

MARTYRIA 3: Δεν ήταν όλα τα σπίτια νόμιμα. Και φυσικά οι συνθήκες ήταν απάνθρωπες. Δούλευαν δωδεκάωρα, από τις δέκα το πρωί μέχρι τις δέκα το βράδυ. Όσες δεν συμμορφώνονταν αποκτούσαν κι από κάποιο σημάδι στο σώμα ή στο

¹⁰² Μαρτυρία Α.Χριστοδούλου

¹⁰³ Μαρτυρία Ε. Κουμαριανού Πηγή: <https://terratext.wordpress.com/2016/11/28/%CE%B7-%CE%B5%CF%8D%CE%B1-%CE%BA%CE%B1%CE%B9-%CE%B7-%CF%84%CF%81%CE%BF%CF%8D%CE%BC%CF%80%CE%B1/>

πρόσωπο "προς γνώσιν και συμμόρφωσιν". Και σε όλες το παραμύθι ήταν ίδιο, θα δουλέψεις για λίγο καιρό και μετά θα παντρευτούμε, τελικά κατέληγαν να δουλεύουν εκείνες κι οι νταήδες να κάθονται. Και, όταν έφτανε ο αμερικανικός στόλος, τότε κάνανε χρυσές δουλειές! Τα αμερικανάκια ήταν εύκολη λεία τότε».¹⁰⁴

ΚΟΡΙΤΣΙ 1: Ο αμερικανικός στόλος! Κοίτα τώρα μου ρθε στο μυαλό μια ατάκα από μια ελληνική ταινία!

ΚΟΡΙΤΣΙ 3: Ποια;

ΚΟΡΙΤΣΙ 1: Καλώς τα ναυτάκια τα ζουμπουρλούδικα!

ΚΟΡΙΤΣΙ 4: Σωστά! Το «Καλώς ήρθε το δολάριο» ήταν μια ταινία για τη ζωή στην Τρούμπα.

ΚΟΡΙΤΣΙ 2: Και δεν είναι η μόνη!

ΚΟΡΙΤΣΙ 4: Ποιος δεν έχει δει «Τα κόκκινα φανάρια», τη «Λόλα»;

ΚΟΡΙΤΣΙ 3: Την «Αγνή του λιμανιού» και βέβαια το «Ποτέ την Κυριακή» με τη Μελίνα Μερκούρη.

ΚΟΡΙΤΣΙ 2: Το ξέρεις ότι αυτή η ταινία ήταν υποψήφια για πέντε Όσκαρ; Τελικά πήρε Όσκαρ τραγουδιού! Ο Μάνος Χατζηδάκις.

ΚΟΡΙΤΣΙ 1: Αλήθεια;;; Ξέρω ποιο ήταν το τραγούδι της ταινίας! Πάμε παιδιά!

ΟΛΟΙ: *Απ' το παράθυρό μου βλέπω ένα και δύο
και τρία και τέσσερα παιδιά...*

ΚΟΡΙΤΣΙ 2: Πολλές απ' αυτές ήταν σπουδαίες ταινίες και προβλήθηκαν με μεγάλη επιτυχία στο εξωτερικό.

ΚΟΡΙΤΣΙ 4: Κι έτσι ο κινηματογράφος έδωσε στην Τρούμπα μυθικές διαστάσεις!

ΚΟΡΙΤΣΙ 1: Και δε μου λέτε, ρε παιδιά; Ποια κορίτσια ήταν αυτά που αποφάσιζαν να κάνουν αυτή τη δουλειά;

ΓΥΝΑΙΚΑ: *Γεννήθηκα το 1930 σε νησί. Είχα άλλα πέντε αδέρφια. Στο χωριό μέλλον δεν υπήρχε. Ένας θεός μου, 45 ετών, ανέλαβε να με φέρει στην Αθήνα και να μου βρει μια αξιοπρεπή οικογένεια της καλής κοινωνίας, για να δουλέψω σαν υπηρέτρια. Ανέλαβε, μάλιστα, την εποπτεία και την κηδεμονία μου. Εγώ ήμουν 19 χρονών κι όμορφη. Ονειρευόμουν να βρω ένα καλό παιδί εδώ στην Αθήνα και να αποκατασταθώ. Αλλά ο θεός μου και τα αφεντικό μου άλλα είχαν στο νου τους... Χωρίς να το καταλάβω βρέθηκα στην Τρούμπα.*

¹⁰⁴ <https://www.newsbeast.gr/weekend/arthro/775741/i-trouba-tou-hthes-kai-tou-simera>

ΚΟΡΙΤΣΙ 3: Να, τέτοιου είδους ιστορίες αφηγούνταν οι γυναίκες της Τρούμπας. Η Λέλα, η Ερμίνα, η Σούλα, η Ραμόνα, η Στέλλα η Σμυρνιά, η Γιούλα η Σαμιώτισσα.¹⁰⁵ Γυναίκες βασανισμένες οι περισσότερες, καθεμιά με τη δική της παράπονο.

ΚΟΡΙΤΣΙ 3: Λοιπόν, παιδιά, ξέρετε κάτι; Παράξενη πόλη. Από τη μια λάμψη, επιτυχία, πλούτος κι απ' την άλλη σκοτάδια και δυστυχία.

ΑΦΗΓΗΣΗ: *Δύο είναι οι φυλές του Πειραιά.*

Και το αόρατο τείχος που τις χωρίζει είναι σκληρό κι αδιαπέραστο σαν το τείχος του Βερολίνου αρχίζει από το πάνω φρούδι του Λιμανιού, τα μηχανουργεία του Άγιου Διονύση, και φτάνει ως τις φάμπρικες γύρω από το γήπεδο Καραϊσκάκη.

Από την αποδώ πλευρά, τη βιτρίνα της πόλης, Πλατεία Κοραή, Δημοτικό Θέατρο, Καστέλα, Πασαλιμάνι, Φρεαττύδα, άντε και τις δυο νησιώτικες παροικίες, Χατζηκυριάκειο, Καλλίπολη σε σπίτια κανονικά μέχρι αρχοντόσπιτα, κατοικούν επί το πλείστον πλοιοκτήτες, καπετάνιοι, εμπορευόμενοι, καθηγητές, δικηγόροι, γιατροί, και την περνάνε από υποφερτά έως ζάχαρη, χάρη στα πλούσια ελέη του λιμανιού.

Στην αποκεί πλευρά, τον βαθύ Πειραιά, με τις βόρειες συνοικίες πάνω από το Λιμάνι, Δραπετσώνα, Κερατσίνι, Καμίνια, Ταμπούρια, Αμφιάλη, Κοκκινιά, Άσπρα Χώματα, Πέραμα, Άγια Σοφιά, Μανιάτικα, τα κανονικά σπίτια είναι μετρημένα όλο παράγκες, παραπήγματα, χαμόσπιτα που ανασαίνουν εργάτες και εργάτριες, μικροπωλητές, ναυτεργάτες και χαμάληδες στην Λιμάνι, αλλά και οι μάγκες, τα αλάνια και οι αετονύχηδες της πιάτσας. Γι' αυτό, αν και η Τρούμπα ανήκει γεωγραφικά στον κεντρικό Πειραιά, την κουμαντάρουν και την περιδιαβαίνουν νύχτα μέρα τα αγόρια των συνοικιών, ενώ για τα καλόπαιδα του κέντρου η Τρούμπα είναι περιοχή απαγορευμένη.¹⁰⁶

ΣΤΑΘΜΟΣ 8: ΙΔΡΥΜΑ ΛΑΣΚΑΡΙΔΗ – ΠΑΣΑΛΙΜΑΝΙ

ΠΑΙΔΙ 1: Α, να! Το Ίδρυμα Λασκαρίδη! Καταπληκτικό νεοκλασικό! Μ' αυτά τα ανοιχτά ροζ και γαλάζια χρώματα, τα μεγάλα παράθυρα! Τόσο διαφορετικό απ' τις πολυκατοικίες γύρω γύρω...

ΠΑΙΔΙ 2: Θυμάσαι που είχαμε έρθει με το σχολείο; Πόσα βιβλία! τεράστια συλλογή! Όταν τα είδα σκεφτόμουν ότι ήθελα να μείνω εκεί ώρες να ψάχνω τις βιβλιοθήκες!

¹⁰⁵ Ροδίτη, Β. ό.π. σ. 141

¹⁰⁶ Χαριτόπουλος, Δ. (2016). *Πειραιώτες*. Αθήνα: Τόπος σ. 39-40

ΠΑΙΔΙ 3: Εμένα με είχαν εντυπωσιάσει τα ταβάνια με τις χρυσές ροζέτες και τις υπέροχες οροφोगραφίες!

ΠΑΙΔΙ 1: Αμ, εκείνο το καταπληκτικό βιτρό στο ταβάνι της μεγάλης αίθουσας του ισογείου;

ΠΑΙΔΙ 4: Εμένα μ' άρεσε η σκάλα!

ΠΑΙΔΙ 5: Ε, λοιπόν, θα σας πω κάτι! Τις προάλλες είδα ένα πίνακα του Τσαρούχη που έδειχνε αυτό εδώ το κτίριο. Είμαι βέβαιη πως ήταν αυτό! Ίδιο κι απαράλλαχτο!

ΠΑΙΔΙ 2: Άλλωστε ο Τσαρούχης εδώ πιο πέρα έμενε. Και του άρεσε να ζωγραφίζει τα νεοκλασικά του Πασαλιμανιού.

ΠΑΙΔΙ 5: Ναι, οκ! Άλλο, όμως, θέλω να πω εγώ. Ο πίνακας που σας λέω ξέρετε πώς λεγόταν;

ΠΑΙΔΙ 1: Για πες!

ΠΑΙΔΙ 5: «Οικία Στρίγκου»! Που σημαίνει ότι αυτό το τεράστιο κτίριο παλιά ήτανε σπίτι!

ΠΑΙΔΙ 3: Αλήθεια; Όλο αυτό; Ποιος να ήταν αυτός ο Στρίγκος;

ΠΑΙΔΙ 5: Το 'ψαξα! Ήταν επιτυχημένος επιχειρηματίας. Πλούσιος! Αυτό το σπίτι υπήρχε από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα. Αλλά ο Γεώργιος Στρίγκος το αγόρασε το 1917.¹⁰⁷

ΠΑΙΔΙ 3: Και ζούσε εδώ με την οικογένειά του;

ΠΑΙΔΙ 5: Ναι, ακριβώς! Φαντάζομαι και με το υπηρετικό προσωπικό του.

ΠΑΙΔΙ 1: Πόσα θα είχε να μας διηγηθεί μια υπηρέτρια που δούλευε σ' αυτό το σπίτι...

ΑΦΗΓΗΣΗ: Καθώς στεκόμουν στο πλατύσκαλο της εισόδου έχοντας σχηματισμένο στα χείλη μου ένα αμήχανο χαμόγελο, μάλλον για να κερδίσω τη συμπάθεια της νέας μου «οικογένειας», η πόρτα άνοιξε μπροστά μου από μια ψυχρή, αλλά καλοντυμένη γυναίκα, που με ένα της νεύμα με πρόσταξε να μπω μέσα.

Το εσωτερικό του σπιτιού με άφησε άναυδη με την κομψότητά του. Πίνακες που αναπαριστούσαν την ένταση στα πεδία της μάχης, πορτρέτα σημαντικών ανθρώπων και αγάλματα κοσμούσαν το μεγαλύτερο μέρος του χώρου.¹⁰⁸ Τι μεγαλοπρέπεια! Θαμπώθηκα! Για μια στιγμή ένιωσα σχεδόν ευγνωμοσύνη που η μητέρα μου με είχε στείλει με το ζόρι να προσφέρω τις υπηρεσίες μου στην οικογένεια του σπιτιού, για να

¹⁰⁷ Μπαφούνη, Ε. & Μέλιος, Ν. (2006). *Γεώργιος Στρίγκος*. Πειραιάς: Ι.Μ.Τ.Ι.Ε. σ. 93

¹⁰⁸ Ο Γ. Στρίγκος διέθετε πλούσια συλλογή πινάκων και έργων τέχνης (Μπαφούνη & Μέλιος ό.π. σ. 17 και 120-1)

αυξήσω το λιγοστό εισόδημα του πατρικού μου. Η γυναίκα που μου άνοιξε, εμφανώς της υψηλής κοινωνίας, κατανόησε τον ενθουσιασμό μου και συγκρατήθηκε μερικά λεπτά, πριν επιτέλους μιλήσει. «Το δωμάτιό σας είναι πάνω» είπε σχεδόν υποτιμητικά.

Ανεβαίνοντας τη σκάλα που ήταν επενδυμένη με βελούδινη μοκέτα, άκουσα ψιθύρους στα δεξιά μου. Αρχικά, τους αγνόησα, επειδή δεν ήθελα να είμαι από κείνες τις υπηρέτριες που κρυφακούνε πίσω από τις πόρτες, μα δεν άντεξα! Καλοντυμένοι άντρες – ανάμεσά τους και το καινούριο μου αφεντικό – γύρω από ένα στρογγυλό τραπέζι κουβεντιάζαν για επιχειρήσεις, έκλειναν συμφωνίες, διαχειρίζονταν περιουσίες ολόκληρες.

Αφού τακτοποίησα τα πράγματά μου στο δωματιάκι δίπλα από την αποθήκη, διαπίστωσα πως όλοι είχαν φύγει. Κατέβηκα στην κουζίνα. Πάνω στο τραπέζι ήταν ένα γράμμα που πάνω έγραφε το όνομά μου. Το άνοιξα: «Καθάρισε τις πορσελάνες, έχουμε καλεσμένους», έγραφε. Ήταν η πρώτη δουλειά που μου είχαν αναθέσει και όλα έπρεπε να είναι στην εντέλεια. Έτσι κι έγινε. Το δείπνο είχε τεράστια επιτυχία. Καλός κόσμος. Ωραία ρούχα. Ποτά και φαγητά που πρώτη φορά στη ζωή μου έβλεπα. Μουσική, χορός... Και όσο για τη νέα μου «οικογένεια»... ήταν αρκετά ευχάριστη. Τη μέρα εκείνη ούτε που υποψιαζόμουν τι μου επεφύλασσε το μέλλον. ¹⁰⁹ (Επιστροφή)

ΠΑΙΔΙ 2: Ο άλλος Πειραιάς, λοιπόν! Ο Πειραιάς των «κτηματιών» και των «νοικοκυραίων». «Αι κάλλισται των οικογενειών!» ¹¹⁰ Με τους χορούς και τα ωραία ρούχα!

ΠΑΙΔΙ 3: Με τα πανέμορφα πλουσιόσπιτα σαν αυτό εδώ.

ΠΑΙΔΙ 4: Και σαν εκείνα που έφτιαξε ο Τσίλερ, ο μεγάλος αρχιτέκτονας, όταν εγκαταστάθηκε εδώ στον Πειραιά. Βλέπεις απέναντι την πλατεία Αλεξάνδρας; Όλη αυτή η περιοχή εκεί στη στροφή ήταν η συνοικία Τσίλερ.

ΠΑΙΔΙ 1: Η συνοικία των επαύλεων! Το ξέρεις ότι σ' αυτό ακριβώς το μέρος διαδραματίζεται ο Τρελαντώνης της Πηνελόπης Δέλτα...

ΑΦΗΓΗΣΗ: Επτά ήταν τα σπίτια του Τσίλερ, όλα στην αράδα κι ενωμένα· το πρώτο, το ακριανό, μεγάλο, με τρία πρόσωπα, τ' άλλα όλα όμοια, με μια βεραντούλα προς τη θάλασσα και μιαν αυλή στο πίσω μέρος, προς το λόφο. Στο πρώτο, το μεγάλο σπίτι, κάθονταν ο βασιλέας· στο δεύτερο μια Ρωσίδα, κυρία της Τιμής της βασίλισσας· στο τρίτο ο Αντώνης με τ' αδέρφια του και το θείο του και τη θεία, και στ' άλλα παρακάτω

¹⁰⁹ Φανταστική αφήγηση που συνέταξε η μαθήτρια Έλενα Γιάννου μετά την επίσκεψη της ομάδας στο Ίδρυμα Λασκαρίδη.

¹¹⁰ Γιαννιτσιώτης, Γ.(2006). *Η κοινωνική ιστορία του Πειραιά: Η συγκρότηση της αστικής τάξης*. Αθήνα: Νεφέλη (σ. 56-7)

*διάφοροι άλλοι που, σαν το βασιλέα, είχαν κατέβει από τας Αθήνας να περάσουν τους ζεστούς μήνες του καλοκαιριού κοντά στην πειραιώτικη θάλασσα.*¹¹¹

ΠΑΙΔΙ 2: Και δε μου λες; Τι απέγινε με την οικογένεια Στρίγκου;

ΠΑΙΔΙ 5: Η οικογένεια έφυγε από τον Πειραιά στην Κατοχή. Έπειτα το σπίτι επιτάχθηκε από τους Γερμανούς, μετά από τους Άγγλους, έγινε λέσχη αξιωματικών του πολεμικού ναυτικού – εκεί να δεις γιορτές και δεξιώσεις! – και από το 1955 ως το 2001 τι ήταν εδώ, ξέρεις;¹¹²

ΑΓΟΡΙ: Άσ' το σε μένα! Φανταστείτε... δεκαετία ' 80!(περνά μια κοπέλα με βιβλία στο χέρι) (στο φίλο του) Μμμ, ωραίο κορίτσι! (στο κορίτσι) Συγγνώμη, μπορώ να ρωτήσω κάτι;

ΚΟΡΙΤΣΙ: (το κορίτσι κοντοστέκεται) Ναι, αν και σε λίγο αρχίζει το μάθημα.

ΑΓΟΡΙ: Μάθημα; Εδώ;

ΚΟΡΙΤΣΙ: Μα, ναι!

ΑΓΟΡΙ: Και τι είναι εδώ;

ΚΟΡΙΤΣΙ: Το Γαλλικό Ινστιτούτο βέβαια!

ΑΓΟΡΙ: (κοιτάζει με νόημα το Παιδί 1 και συνεχίζει): Α, κι εσύ κάνεις γαλλικά εδώ;

ΚΟΡΙΤΣΙ: Ναι.

ΑΓΟΡΙ: Α, τέλεια! Σ' αρέσουν τα γαλλικά;

ΚΟΡΙΤΣΙ: Ναι, μ' αρέσουν τα γαλλικά. Αλλά ξέρεις τι άλλο μ' αρέσει; Που έρχομαι εδώ, σ' αυτό το κτίριο. Πρόσεξε τι όμορφο! Μέσα είναι στρωμένο με κόκκινα χαλιά κι έχει παντού βάζα με λουλούδια. Για να πάω στην τάξη μου ανεβαίνω μια υπέροχη ξύλινη σκάλα κι απ' τα παράθυρα της αίθουσας βλέπω τη θάλασσα!¹¹³

ΑΓΟΡΙ: Εμένα πάλι ξέρεις τι μ' αρέσει; Αυτή εδώ η αυλή. Και επειδή μ' αρέσει πάρα πολύ, λέω να περιμένω εδώ μέχρι να σχολάσεις, να πάμε για καφέ.

ΚΟΡΙΤΣΙ: Α, δεν ξέρω... Καλύτερα να μην περιμένεις. Πάω για μάθημα. Γεια.

ΑΓΟΡΙ: Γεια! Εγώ θα περιμένω...

ΠΑΙΔΙ 3: Τι λες, ρε παιδί μου! Πόσοι πέρασαν απ' αυτό το κτίριο! Έχει αλλάξει τόσες χρήσεις...

ΠΑΙΔΙ 5: Έχει αλλάξει τόσες ζωές να λες...

ΠΑΙΔΙ 2: Και δε μου λες...

¹¹¹ Δέλτα, Π.(2012). *Ο Τρελαντώνης*. Αθήνα: Δημοσιογραφικός Οργανισμός Λαμπράκη σ. 12-13

¹¹² Μαρτυρία Αγνής Μπουροπούλου, κόρης του Γεωργίου Στρίγκου στο Μπαφούνη, Ε. & Μέλιος, Ν. ό.π. σ.21

¹¹³ Μαρτυρίας Δ. Κοντόγιωργα, παλιάς μαθήτριας του παραρτήματος Πειραιά του Γαλλικού Ινστιτούτου (ελεύθερη απόδοση)

ΑΓΟΡΙ: Τι;

ΠΑΙΔΙ 2: Πού θα πάτε μετά για καφέ;

ΑΓΟΡΙ: Δεκαετία '80 δεν είπαμε; Ε, πού αλλού; Στην Πασαρέλα!

ΑΦΗΓΗΣΗ 1: Όταν πηγαίναμε στο Λύκειο, κάθε Σάββατο συναντιόμασταν στο Πασαλιμάνι. Εκεί ήταν ένας μεγάλος πεζόδρομος με καφετέριες στη σειρά. Μπροστά από τις καφετέριες οι νέοι ανεβοκατεβαίναμε σε παρέες. Πολλές φορές συναντούσαμε άλλα παιδιά από τις γειτονιές μας και ενώνονταν οι παρέες μας. Αλλά αυτή η βόλτα ήταν και μια ευκαιρία να φλερτάρουμε ή να προκαλέσουμε το φλερτ. Γι' αυτό το λόγο το σημείο αυτό πήρε τότε το όνομα Πασαρέλα.

ΑΦΗΓΗΣΗ 2: Θυμάμαι ήταν Κυριακή κι εγώ έπινα καφέ με τους φίλους μου στη Fontana. Στο διπλανό τραπέζι ακριβώς καθόταν η μαμά σου με τις φίλες της. Όπως καταλαβαίνεις, εκεί γνωριστήκαμε. Κι ύστερα παντρευτήκαμε.¹¹⁴

ΑΦΗΓΗΣΗ 1: Στην Πασαρέλα συναντιόνταν όλες οι τάξεις της εποχής. Όμως η καθεμιά είχε το χώρο της. Οι ροκάδες σύχναζαν στο καφέ Fontana και οι υπόλοιποι στο Αλεξάνδρειο και στου Παπασπύρου.¹¹⁵

ΦΙΝΑΛΕ: Τα παλιά πλουσιόσπιτα ένα ένα γκρεμίστηκαν δίνοντας τη θέση τους στις πολυκατοικίες. Όσα απ' αυτά απόμειναν, σκόρπια εδώ κι εκεί, μας ψιθυρίζουν την ιστορία του παλιού Πειραιά και περιμένουν να τα ανακαλύψουμε. Ο Πειραιάς άλλαξε πρόσωπο. Οι εργατικές συνοικίες της βορειοδυτικής πλευράς, εκεί που είναι το σχολείο μας, αλλάξαν κι αυτές. Η ζωή προχωράει κι εμείς κοιτάμε προς το μέλλον. Αλλά τώρα τελευταία μας αρέσει σ' αυτή τη διαδρομή να κάνουμε πότε πότε μια σύντομη στάση. Και να παρατηρούμε την πόλη γύρω μας. Τους δρόμους, τα κτίρια που έχουν τόσες ιστορίες να μας διηγηθούν. Ίσως έτσι καταλάβουμε καλύτερα τον εαυτό μας, το διπλανό μας, την πόλη μας κι όλα αυτά που συμβαίνουν σήμερα εδώ γύρω μας. Η διαδρομή μας κάπου εδώ τελειώνει. Σταθήκαμε σε σημεία – μνημεία και ακούσαμε την ιστορία τους. Η πόλη βρίσκει πάντα πολλούς τρόπους, να μας εκπλήσσει. Κρατώντας στην ψυχή μας τις φωνές που ακούσαμε συνεχίζουμε την πορεία μας.

¹¹⁴ Μαρτυρία Α. Κοντόγιωργα (πατέρας μαθητή)

¹¹⁵ Μαρτυρία Λ. Ρέπα (μητέρα μαθήτριας)

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΓΙΑ ΤΟΝ ΠΕΡΙΠΑΤΟ

Αγγελόπουλος, Γ. (1852). *Στατιστική Πειραιώς*. Εν Αθήναις: Εκ της τυπογραφίας Κ. Αντωνιάδου. Ανακτήθηκε από: <https://books.google.gr/books?id=wCAAAACAAJ&printsec=frontcover&hl=el#v=onepage&q&f=false>

Δημόπουλος, Χ. (1870). *Η στρατιωτική ζωή εν Ελλάδι. Χειρόγραφον Έλληνοσ υπαξιωματικού*. Εν Βραΐλα: Βιβλιοπωλείον Χ. Δημοπούλου. Ανακτήθηκε από: <http://digital.lib.auth.gr/record/129126/files/1.pdf>

Αξαρχής, Ν. (2001). *Δημοτικό Θέατρο, Πειραιάς, θέατρο και πόλη*. Αθήνα: Οδός Πανός

Βαμβακάρης, Μ. (1978). *Αυτοβιογραφία*. Αθήνα: Παπαζήση

Βιρβίλης Α. (2003). Το ιστορικό της σειράς γραμματοσήμων με επισήμανση Βομβαρδισμός Πειραιώς 11.1.1944. Ανακτήθηκε από: <http://www.koutouzis.gr/bombardismos.pdf>

Γιαννιτσιώτης, Γ.(2006). *Η κοινωνική ιστορία του Πειραιά: Η συγκρότηση της αστικής τάξης*. Αθήνα: Νεφέλη

Δέλτα, Π.(2012). *Ο Τρελαντώνης*. Αθήνα: Δημοσιογραφικός Οργανισμός Λαμπράκη

Δημόπουλος, Χ. (1870). *Η στρατιωτική ζωή εν Ελλάδι: Χειρόγραφον Έλληνοσ υπαξιωματικού*. Εν Βραΐλα: Τυπογραφείον Το τρίγωνον. Διαθέσιμο στο: <http://digital.lib.auth.gr/record/129126?ln=el>

Καβάφης, Κ.(2002). *Πρώτο ταξίδι στην Ελλάδα*. Αθήνα: Ροές

Καμπούρογλου, Π.(1883). *Ιστορία του Πειραιώς από του 1833-1882 έτους: Γενική κατάσταση – κινήσεις εμπορίου – ναυτιλία – βιομηχανία*. Αθήναι: Εκ του τυπογραφείου «Ο Ασμοδαίος» Γ. Σταυριανού

Κοτέα, Μ.(1995). *Η βιομηχανική ζώνη του Πειραιά (1860-1900)*.(Διδακτορική διατριβή). Αθήνα: Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών-Τμήμα Κοινωνιολογίας

Μαλικούτη, Σ. (1999). *Λειτουργική συγκρότηση και αρχιτεκτονική εξέλιξη του ιστορικού κέντρου του Πειραιά 1835 – 1912* (Διδακτορική διατριβή). Αθήνα: Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο

Μαϊστρέλλης, Σ. & Φλωροπούλου, Α. (επιμ.) (2007). *Ο Πειραιάς μέσα από την ιστορία και τη λογοτεχνία: Οδηγός της πόλης για παιδιά και μεγάλους*. Πειραιάς: Ιωνίδειος Σχολή Πειραιά

Μπαφούνη, Ε. & Μέλιος, Ν. (2006). *Γεώργιος Στρίγκος*. Πειραιάς: I.M.T.I.I.E.

Μπρεντάνου, Κ. & Αξαρχής, Ν. (επιμ.) (2013). *Η ιστορία του Δημοτικού Θεάτρου Πειραιά Από το 19^ο ως τον 21^ο αιώνα*. Πειραιάς: Νέος Κύκλος

Πετρόπουλος, Η. (1991). *Ρεμπέτικα τραγούδια*. Αθήνα: Κέδρος

Πισιμίσης, Β.(2003). *Το Ρολόι του Πειραιά το παλιό Δημαρχείο*. Αθήνα: Συλλογές

Ροδίτη, Β. (2015). *Από τα Βούρλα στην Τρούμπα Συνυφάνσεις σεξουαλικότητας και κυριαρχίας στον αστικό χώρο* (διπλωματική εργασία). Βόλος: Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας. Ανακτήθηκε από: https://issuu.com/roditi_vasiliki/docs/

Τσοκόπουλος, Β.(1984). *Πειραιάς, 1835-1870: Εισαγωγή στην ιστορία του ελληνικού Μάντσεστερ*. Αθήνα: Καστανιώτης

Χαριτόπουλος, Δ. (2012). *Εκ Πειραιώς*. Αθήνα: Τόπος

Χαριτόπουλος, Δ. (2016). *Πειραιώτες*. Αθήνα: Τόπος

ΔΙΚΤΥΟΓΡΑΦΙΑ

<http://www.destinationpiraeus.com/> (πρόσβαση στις 14/5/2018)

<http://dimitriskrasonikolakis.blogspot.gr/> (πρόσβαση στις 14/5/2018)

<http://www.koutouzis.gr/peiraikes-selides.htm> (πρόσβαση στις 14/5/2018)

<http://mlp-blo-g-spot.blogspot.gr/> (πρόσβαση στις 14/5/2018)

<http://www.pireasnet.gr> (πρόσβαση στις 14/5/2018)

<http://pireorama.blogspot.com/> (πρόσβαση στις 14/5/2018)

<https://www.newsbeast.gr/weekend/arthro/775741/i-trouba-tou-hthes-kai-tou-simera>

(πρόσβαση στις 14/5/2018)

<http://www.stasy.gr/index.php?id=407>

https://www.e-venise.com/sculpture_venise/lion_arsenal_de_venise_2.html

(πρόσβαση στις 14/5/2018)

[επιστροφή](#)

B. ΚΕΙΜΕΝΟ ΡΑΔΙΟΦΩΝΙΚΟΥ ΜΗΝΥΜΑΤΟΣ

ΣΕΝΑΡΙΟ ΡΑΔΙΟΦΩΝΙΚΟΥ ΜΗΝΥΜΑΤΟΣ
ΓΙΑ ΤΗ ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ ΣΤΟ ΔΙΑΓΩΝΙΣΜΟ «Κάν' το ν' ακουστεί»
ΤΟΥ EUROPEAN SCHOOL RADIO

Α' μέρος

Ήχοι πόλης, φασαρία, κόρνες

*Από το ραδιόφωνο ενός αυτοκινήτου ακούγεται ένα τραγούδι: Κάτω στον Πειραιά ή Περαιά μου, Περαιά μου ή Απ' το παράθυρό μου βλέπω. Μετά δελτίο ειδήσεων» .
Κόρνα επίμονη*

ΟΔΗΓΟΣ: Ε!!! δε βλέπεις το κόκκινο; Πού πας;

ΦΩΝΗ 1: Πού πας;

ΦΩΝΗ 2: Βιάζομαι! Έχω ραντεβού!

ΦΩΝΗ 1: Πού;

ΦΩΝΗ 2: Στο Δημοτικό Θέατρο.

ΦΩΝΗ 3: Πού πας;

ΦΩΝΗ 4: Βιάζομαι! Πάω για ψώνια!

ΦΩΝΗ 3: Πού;

ΦΩΝΗ 4: Στη Βασιλέως Γεωργίου.

ΦΩΝΗ 5: Πού πας;

ΦΩΝΗ 6: Για καφέ.

ΦΩΝΗ 5: Πού;

ΦΩΝΗ 6: Στο Πασαλιμάνι.

ΦΩΝΗ 7: Πού πας;

ΦΩΝΗ 8: Στο λιμάνι. (Σφύριγμα πλοίου) Βιάζομαι! Φεύγω ταξίδι!

Κόρνα

ΟΔΗΓΟΣ: Στάσου, άνθρωπέ μου!

Β' μέρος

ΦΩΝΕΣ 1-3-5-7: Στάσου μια στιγμή!

ΦΩΝΗ 8: Μα δεν μπορώ!

ΦΩΝΕΣ 2-4-6-8: Βιάζομαι!

ΦΩΝΗ 9: Στάσου!

ΦΩΝΗ 10: Μην τρέχεις!

ΦΩΝΗ 11: Άνοιξε τα μάτια!

Ήχος ρολογιού πόλης – λατέρνα

ΦΩΝΗ 9: Δες!

ΦΩΝΗ 10: Πρόσεξε!

ΦΩΝΗ 11: Τι βλέπεις στους δρόμους της πόλης;

ΦΩΝΗ 12: Βλέπω σπίτια φτωχικά....

ΦΩΝΗ 13: Σπίτια πλούσια...

ΦΩΝΗ 14: Ένα παλιό σχολείο...

ΦΩΝΗ 15: Άκου!

ΦΩΝΗ 16: Οι δρόμοι έχουν πολλές ιστορίες να μας διηγηθούν.

ΦΩΝΗ 15: Τι ακούς;

ΦΩΝΗ 17: Ήχους από παλιά... Κουβέντες....

Ακούγεται διάλογος από το παρελθόν (χαλί λατέρνα ή να ακούγεται από μακριά)

ΦΩΝΗ : Εδώ το καλό λουστράκι!

ΦΩΝΗ : Κουλούρια! Ζεστά κουλούρια!

ΦΩΝΗ : Σαλέπ, σααλέπ, σααλέπ!

ΦΩΝΗ 15: Τι άλλο;

ΦΩΝΗ 18: Παιχνίδια...

Ακούγεται παιδικό παιχνίδι (χαλί λατέρνα ή να ακούγεται από μακριά)

ΟΛΟΙ: Τα μέντα μέντα! Τα μελιγγίτικα! Παίρνω αμπάριζα και βγαίνω! Φτου
ξελευτερία για όλους!

ΦΩΝΗ 15: Και τώρα τι ακούς;

ΦΩΝΗ 19: Τραγούδια...

Ακούγεται ρεμπέτικο τραγούδι (Τετράς)

Γ' μέρος

ΟΛΟΙ: Μην πετάς το παρελθόν!

ΟΛΟΙ: Δες μέσα απ' τα κτίρια τα μάτια των ανθρώπων!

[επιστροφή](#)

Γ. ΦΥΛΛΑΔΙΟ ΠΕΡΙΠΑΤΟΥ

ΤΗΝ ΞΕΝΑΓΗΣΗ ΕΤΟΣΙΜΑΣΑΝ ΟΙ ΜΑΘΗΤΕΣ ΤΗΣ Β' ΤΑΞΗΣ:

Βασιλική Γαζούλη
Έλενα Γιάννου
Μαριάννα Καρτίμπελη
Παναγιώτης Καρτίμπελης
Χριστιάνα Κάτσα
Ανδριάνα Καφίρα
Κωνσταντίνος Κοντόγιωργας
Ιφιγένεια Μιτόγλου
Γιάννης Μπακαλιάνος
Σταύρος Μπακοθανάσης
Καλιόπη Μπόλα
Μαριάντα Μπόνη
Μέι Μπόνο
Στέλιος Μύαρης
Ελευθερία Νικάνδρου
Βιολέτα Ντρέου
Φαίη Παναγοπούλου
Σταυρούλα - Μαρία Πάντου
Μαρίλια Παπαδημητρίου
Χάρης Πράσιнос
Νικολέττα Στάμου
Χριστίνα Τσακριδη
Βούλα Τσελεπίδου
Αναστασία Χριστοδούλου
Κατερίνα Χρυσοπούλου

ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ:

Φουντούκη Αιμιλία

Η πόλη περικυκλώνει το σύγχρονο άνθρωπο· είναι ο χώρος όπου διαμορφώνεται η ζωή του. Πώς θα σταθεί ο ιστορικός απέναντι στην πόλη; Θα έρθει στην αρχή όπως ο ταξιδιώτης. Θα την περιδιαβάσει πριν προσπαθήσει να την «αναγνώσει».

Β. Τσακόπουλος, Πειραιάς 1835-1870: Εισαγωγή στην ιστορία του ελληνικού Μάντσεστερ

Δύο είναι οι φυλές του Πειραιά. Και το αόρατο τείχος που τις χωρίζει είναι σκληρό κι αδιεπέραστο σαν το τείχος του Βερολίνου. Αρχίζει από το πάνω φρούδι του Λιμανιού, τα μηχανουργεία του Αγίου Διονύση, και φτάνει ως τις φάμπρικες γύρω από το γήπεδο Καραϊσκάκη.

Δ. Χαριτόπουλος, Πειραιώτες

Μια πόλη έχει φωτεινές και σκοτεινές όψεις. Λαμπερά κτίρια και χαμόσπιτα. Φωνές που ακούγονται κι άλλες που πασχίζουν ν' ακουστούν. Έχει τους αποκλεισμούς και τις διεκδικήσεις της. Η πόλη είναι ήχοι, φωνές, σιωπές, μουσικές... «Στις γωνιές των δρόμων, στις γριλιές των παραθύρων, στις κουραστές από τις σκάλες, στις κολώνες του δρόμου, στους ιστούς και τις σημαίες της» είναι χαραγμένες οι ιστορίες των ανθρώπων της. Αυτές τις ιστορίες αναζητήσαμε... και να 'μαστε εδώ, να τις μοιραστούμε μαζί σας.

«Πάμε μια βόλτα στον Πειραιά;»

ΙΣΤΟΡΙΚΟΣ - ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΟΣ ΠΕΡΙΠΑΤΟΣ

Κυριακή 29 Απριλίου 2018

Κυριακή 6 Μαΐου 2018

ώρα 10.00π.μ.

- 1-Ηλεκτρικός**
Ηλεκτρικός: η ίδρυση της νέας πόλης - λιμάνι - Ηλεκτρικός Σιδηρόδρομος
- 2-Γούναρη**
Γούναρη: εμπόριο - βιομηχανία - εργατική τάξη
- 3-Πύργος (Αγορά)**
Πύργος (Παλιά Αγορά): η παλιά Αγορά της πόλης - ρεμπέτικο τραγούδι
- 4-Αγία Τριάδα**
Αγία Τριάδα: ο μεγάλος βομβαρδισμός - Ρολόι - το λιοντάρι του Πειραιά
- 5-Δημοτικό Θέατρο**
Δημοτικό Θέατρο: το σπουδαιότερο αρχιτεκτονικά κτίριο της πόλης - πολιτιστική ζωή - πρόσφυγες
- 6-Πλατεία Κοραή**
Πλατεία Κοραή: σημείο συνάντησης και αναπαύσεως - ιστορικά σχολεία του κέντρου
- 7-Τερψιθέα (Τρούμπα)**
Τερψιθέα: σκοτεινές όψεις της πόλης: η Τρούμπα
- 8-Πασαλιμάνι**
Πασαλιμάνι: Ίδρυμα Λασκαριδής - η παλιά αστική τάξη του Πειραιά - «Πασαρέλα»

[επιστροφή](#)

Δ. ΣΧΕΔΙΟ ΥΠΟΒΟΛΗΣ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΟΥ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΟΣ

ΣΧΕΔΙΟ ΥΠΟΒΟΛΗΣ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΟΣ ΣΧΟΛΙΚΗΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑΣ

ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΩΝ ΘΕΜΑΤΩΝ

Ημερομηνία 24- 11- 2017

Αριθ. Πρωτ. 914

Σχ. Έτος: 2017-18

ΣΧΟΛΙΚΗ ΜΟΝΑΔΑ : 4^ο Γυμνάσιο Κερατσινίου

Δ/ΝΣΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ: Πειραιά

ΤΗΛ. 2104010419 - 2104315415 ΔΗΜΟΣ / ΠΕΡΙΟΧΗ ΣΧΟΛΕΙΟΥ: Κερατσινίου –
Δραπετσώνας

FAX : 2104010419 Email : mail@4gym-kerats.att.sch.gr

ΟΝΟΜΑΤΕΠΩΝΥΜΟ ΔΙΕΥΘΥΝΤΗ/ΝΤΡΙΑΣ: Μάγκουρας Νικήτας **ΠΕ/ΤΕ:** 11

ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΥ ΠΟΥ ΣΥΝΤΟΝΙΖΕΙ ΤΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ:

Όνοματεπώνυμο: Φουντούκη Αιμιλία **Ειδικότητα:** ΠΕ02 - φιλόλογος

Τηλ. Επικοινωνίας: **ηλ. Ταχυδρομείο:** aifountouki@gmail.com

ΥΛΟΠΟΙΗΣΗ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΩΝ ΚΑΤΑ ΤΑ ΠΡΟΗΓΟΥΜΕΝΑ ΕΤΗ (ΝΑΙ/ΟΧΙ): ΝΑΙ

ΣΧΕΤΙΚΗ ΕΠΙΜΟΡΦΩΣΗ (ΝΑΙ/ΟΧΙ): ΝΑΙ

ΑΛΛΟΙ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΙ ΠΟΥ ΣΥΜΜΕΤΕΧΟΥΝ ΤΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ:

(Όνοματεπώνυμο- Ειδικότητα)

1)

ΥΛΟΠΟΙΗΣΗ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΩΝ ΚΑΤΑ ΤΑ ΠΡΟΗΓΟΥΜΕΝΑ ΕΤΗ (ΝΑΙ/ΟΧΙ):

ΣΧΕΤΙΚΗ ΕΠΙΜΟΡΦΩΣΗ (ΝΑΙ/ΟΧΙ):

2).....

ΥΛΟΠΟΙΗΣΗ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΩΝ ΚΑΤΑ ΤΑ ΠΡΟΗΓΟΥΜΕΝΑ ΕΤΗ (ΝΑΙ/ΟΧΙ):

ΣΧΕΤΙΚΗ ΕΠΙΜΟΡΦΩΣΗ (ΝΑΙ/ΟΧΙ):

ΤΙΤΛΟΣ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΟΣ:

Πάμε μια βόλτα στον Πειραιά; Περιπατώντας στους δρόμους της πόλης ψηλαφώ την ιστορία της.

(Κατά το σχεδιασμό, λαμβάνονται υπόψη οι βασικές αρχές που διέπουν την υλοποίηση τους)

ΕΝΤΑΣΣΕΤΑΙ ΣΤΗ ΘΕΜΑΤΟΛΟΓΙΑ:

Πολιτιστική κληρονομιά, τοπική ιστορία, μουσειακή αγωγή

ΠΡΑΞΗ ΑΝΑΘΕΣΗΣ ΤΟΥ ΣΥΛΛΟΓΟΥ ΔΙΔΑΣΚΟΝΤΩΝ (κάθε σχ. μονάδα, καταθέτει ένα φωτοαντίγραφο της πράξης για όλα τα προγράμματα)

Αρ. Πράξης: _____

Ημερομηνία: 27- 11-2017

ΜΑΘΗΤΕΣ/ΤΡΙΕΣ ΠΟΥ ΣΥΜΜΕΤΕΧΟΥΝ ΣΤΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ:

ΣΥΝΟΛΟ ΜΑΘΗΤΩΝ/ΤΡΙΩΝ ΤΗΣ ΟΜΑΔΑΣ : 30 ΑΓΟΡΙΑ: 8 ΚΟΡΙΤΣΙΑ: 22

ΑΜΙΓΓΕΣ ΤΜΗΜΑ:		ΜΕΙΚΤΗ ΟΜΑΔΑ:	Μαθητές από όλα τα τμήματα της Β' τάξης	ΕΙΔΙΚΟΤΗΤΑ ΕΠΑΛ/ΕΚ:	
-------------------	--	---------------	--	------------------------	--

ΣΥΝΑΝΤΗΣΕΙΣ ΟΜΑΔΑΣ

ΗΜΕΡΑ:	ΩΡΑ:	ΤΟΠΟΣ ΣΥΝΑΝΤΗΣΗΣ
Δευτέρα	1.30 – 2.15μ.μ.	4 ^ο Γυμνάσιο Κερατσινίου
Παρασκευή	1.30 – 2.15μ.μ.	4 ^ο Γυμνάσιο Κερατσινίου

ΥΠΑΡΧΕΙ ΣΤΟ ΣΧΟΛΕΙΟ ΑΡΧΕΙΟ ΤΩΝ ΣΧΟΛΙΚΩΝ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΩΝ; ΟΧΙ (Αν όχι δημιουργήστε ένα φέτος)

ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ:

Α.ΚΥΡΙΟ ΘΕΜΑ- ΘΕΜΑΤΙΚΕΣ ΕΝΟΤΗΤΕΣ

(ποιες διαστάσεις του θέματος θα προσεγγίσετε, έως 100 λέξεις) :

Οι μαθητές πρόκειται να οργανώσουν ένα πολιτιστικό περίπατο στο κέντρο του Πειραιά. Για το σκοπό αυτό μελετούν τη γεωμορφολογία και την ιστορία της πόλης με έμφαση στην ανάπτυξή της από τα τέλη του 19^{ου} ως και το πρώτο μισό του 20^{ου} αιώνα. Εστιάζουν το ενδιαφέρον τους στο αποτύπωμα της ζωής του παρελθόντος στο οικιστικό περιβάλλον. Επιλέγουν τα κτίρια και τα σημεία του Πειραιά που θα οριστούν ως σταθμοί στον περίπατο και αναζητούν πληροφοριακό υλικό γι' αυτά. Συλλέγουν, επίσης, σχετικές προφορικές μαρτυρίες, φωτογραφικό υλικό, λογοτεχνικές αναφορές, αποσπάσματα από κινηματογραφικές ταινίες. Τέλος, συνθέτουν το παραπάνω υλικό, με τρόπο ώστε να δημιουργήσουν πρωτότυπα κείμενα για την ξενάγηση που θα κάνουν στο κέντρο της πόλης

σε μέλη της σχολικής κοινότητας και της τοπικής κοινωνίας. Παράλληλα, οι μαθητές θα δημιουργήσουν ραδιοφωνικό μήνυμα με θέμα την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς της πόλης του Πειραιά, με το οποίο θα συμμετάσχουν στον 5^ο διαγωνισμό «*Κάν' το ν' ακουστεί*» του European School Radio.

Β. ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟΙ ΣΤΟΧΟΙ (τι επιδιώκετε να μάθουν, έως 100 λέξεις)

Επιδιώκεται οι μαθητές:

- Να ευαισθητοποιηθούν σε θέματα προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς .
- Να γνωρίσουν την ιστορία της πόλης του Πειραιά.
- Να συνειδητοποιήσουν ότι το οικιστικό περιβάλλον της πόλης αποτυπώνει τις κοινωνικοοικονομικές, πολιτικές και πολιτιστικές διαστάσεις της ζωής σε αυτήν.
- Να συνειδητοποιήσουν την αξία της προφορικής μαρτυρίας και του τρόπου που ο απλός άνθρωπος βιώνει την ιστορία και συμμετέχει σε αυτήν.
- Να ασκήσουν την κριτική τους ικανότητα επιλέγοντας το κατάλληλο υλικό μέσα από ποικίλες πηγές.
- Να καλλιεργήσουν τη συνθετική τους ικανότητα αξιοποιώντας το παραπάνω υλικό για την παραγωγή πρωτότυπων κειμένων και να ασκηθούν στη δημιουργική γραφή.
- Να αναπτύξουν τη φαντασία, τη δημιουργικότητα, την ομαδοσυνεργατικότητα και να ασκήσουν την εκφραστικότητα στον προφορικό λόγο.

Γ. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΥΛΟΠΟΙΗΣΗΣ : (έως 100 λέξεις)

- Μέθοδος πρότζεκτ
- Ομαδοσυνεργατική, ανακαλυπτική μέθοδος, βιωματική μάθηση: Συνεργασία σύγχρονη (κατά τη διάρκεια των συναντήσεων της ομάδας) και ασύγχρονη (μέσω του wiki του προγράμματος)
- Επιτόπια έρευνα
- Έρευνα αρχειακού υλικού
- Συλλογή προφορικών μαρτυριών
- Συμπαράγωγή πρωτότυπων κειμένων που θα αξιοποιηθούν κατά τη διάρκεια της ξενάγησης
- Συνεργασία με όλη τη σχολική κοινότητα και την τοπική κοινωνία για τη συλλογή τεκμηρίων και πληροφοριακού υλικού
- Έρευνα κοινού με την τεχνική των ομάδων εστίασης: Προκαταρκτική έρευνα με σκοπό την αξιοποίηση των προτάσεων της σχολικής κοινότητας για την υλοποίηση

του προγράμματος και έρευνα αξιολόγησης για τη διερεύνηση της αποτελεσματικότητας και της απήχησης του πρότζεκτ στο κοινό

Δ. ΠΡΟΒΛΕΠΟΜΕΝΗ ΔΙΑΡΚΕΙΑ- ΠΡΟΒΛΕΠΟΜΕΝΟΣ ΜΗΝΑΣ ΕΝΑΡΞΗΣ:

8 μήνες: Οκτώβριος 2017 - Μάιος 2018

Ε. ΠΡΟΒΛΕΠΟΜΕΝΕΣ ΕΠΙΣΚΕΨΕΙΣ-- ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΕΣ ΜΕ ΑΛΛΟΥΣ ΦΟΡΕΙΣ:

Αριθμός προβλεπόμενων επισκέψεων : πέντε(5)

- 1) Διερευνητικός περίπατος στο κέντρο του Πειραιά
- 2) Επίσκεψη στο Δημοτικό Θέατρο Πειραιά
- 3) Επίσκεψη στο Ίδρυμα Αικατερίνης Λασκαρίδη
- 4) Επίσκεψη στο Ιστορικό Αρχείο Πειραιά
- 5) Συμμετοχή στο 5^ο Πανελλήνιο Φεστιβάλ Μαθητικού Ραδιοφώνου (Καρδίτσα 15-17 Μαρτίου 2018)

ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΕΣ ΜΕ ΑΛΛΟΥΣ ΦΟΡΕΙΣ:

- Δήμος Κερατσινίου – Δραπετσώνας
- Δήμος Πειραιά
- European School Radio

ΣΤ. ΠΕΔΙΑ ΣΥΝΔΕΣΗΣ ΜΕ ΤΑ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΑ ΣΠΟΥΔΩΝ (ΑΝΤΙΣΤΟΙΧΩΝ ΓΝΩΣΤΙΚΩΝ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΩΝ)

Ιστορία, Καλλιτεχνικά, Νεοελληνική Γλώσσα, Γεωγραφία, Λογοτεχνία, Πληροφορική, Μουσική.

Ζ. ΤΡΟΠΟΙ ΔΙΑΧΥΣΗΣ ΤΩΝ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΩΝ:

- Διοργάνωση πολιτιστικού περιπάτου στο κέντρο της πόλης του Πειραιά
- Ανάρτηση του υλικού σε ηλεκτρονική εφαρμογή για κινητό τηλέφωνο
- Δημιουργία ραδιοφωνικού διαφημιστικού σποτ για τη δράση που θα εκτέλεται από τον μαθητικό ραδιοφωνικό σταθμό European School Radio
- Συμμετοχή στον 5^ο διαγωνισμό «Καν'το ν' ακουστεί» του European School Radio
- Ανάρτηση σχετικού υλικού στην ιστοσελίδα του σχολείου
- Παρουσίαση του προγράμματος σε ειδική εκδήλωση του Σχολείου

Ε. ΚΑΤΑΓΡΑΨΤΕ ΣΥΝΟΠΤΙΚΑ ΤΗΝ ΧΡΟΝΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΟΥ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΟΣ ΣΑΣ ΚΑΤΑ ΤΗ ΣΧΟΛΙΚΗ ΧΡΟΝΙΑ

(20- 25 ΔΙΩΡΑ). Η χρονική εξέλιξη του προγράμματος (διερεύνηση θέματος, επεξεργασία, υλοποίηση δράσεων, επισκέψεων, παρουσίαση κλπ)

<p><i>Ios</i></p> <p><i>M</i></p> <p><i>H</i></p> <p><i>N</i></p> <p><i>A</i></p> <p><i>Σ</i></p>	<p><u>ΟΚΤΩΒΡΙΟΣ 2017</u></p> <p>Σύσταση της ομάδας, ασκήσεις γνωριμίας – επικοινωνίας</p> <p>Καθορισμός και οριοθέτηση του θέματος</p> <p>Προκαταρκτική έρευνα για τη διερεύνηση στάσεων και προσδοκιών των συμμετεχόντων στο πρόγραμμα μαθητών και της σχολικής κοινότητας εν γένει ώστε να αξιοποιηθούν κατά τη διεξαγωγή του πρότζεκτ (ομάδες εστίασης)</p>
<p><i>2^{ος}</i></p> <p><i>M</i></p> <p><i>H</i></p> <p><i>N</i></p> <p><i>A</i></p> <p><i>Σ</i></p>	<p><u>ΝΟΕΜΒΡΙΟΣ 2017</u></p> <p>Σ_υνοπτική μελέτη της ιστορίας της πόλης του Πειραιά:</p> <ul style="list-style-type: none"> - προϊστορική εποχή, κλασικοί χρόνοι, περίοδος της παρακμής - Ο νεότερος και σύγχρονος Πειραιά <p>Σύνθεση κειμένου ραδιοφωνικού μηνύματος με θέμα την πολιτιστική κληρονομιά της πόλης μας. Αναζήτηση της κατάλληλης ηχητικής και μουσικής επένδυσης γι' αυτό</p> <p>Πρόβες πριν την ηχογράφηση του ραδιοφωνικού μηνύματος</p> <p>1^η έξοδος στο κέντρο της πόλης προκειμένου να επιλεγεί η διαδρομή και τα μνημεία που θα συμπεριληφθούν στον περίπατο</p>
<p><i>3ος</i></p> <p><i>M</i></p> <p><i>H</i></p> <p><i>N</i></p> <p><i>A</i></p> <p><i>Σ</i></p>	<p><u>ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ 2017</u></p> <p>Πρόβες, ηχογράφηση και αποστολή του ραδιοφωνικού μηνύματος</p> <p>Επιλογή των μνημείων που θα συμπεριληφθούν στον πολιτιστικό περίπατο</p> <p>Χωρισμός σε ομάδες εργασίας : κάθε ομάδα αναλαμβάνει να συλλέξει , να μελετήσει το σχετικό υλικό για έναν από τους σταθμούς του περιπάτου</p> <p>Αναζήτηση πληροφοριακού υλικού, σχετικών μαρτυριών, λογοτεχνικών και άλλων καλλιτεχνικών πηγών, επιτόπια έρευνα, επισκέψεις και ξεναγήσεις στα κτίρια που θα συμπεριληφθούν στον περίπατο, συνεντεύξεις</p>

<p>4ος</p> <p><i>M</i></p> <p><i>H</i></p> <p><i>N</i></p> <p><i>A</i></p> <p><i>Σ</i></p>	<p><u>ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ 2018</u></p> <p>Αναζήτηση πληροφοριακού υλικού, σχετικών μαρτυριών, λογοτεχνικών και άλλων καλλιτεχνικών πηγών, επιτόπια έρευνα, επισκέψεις και ξεναγήσεις στα κτίρια που θα συμπεριληφθούν στον περίπατο, συνεντεύξεις</p>
<p>5ος</p> <p><i>M</i></p> <p><i>H</i></p> <p><i>N</i></p> <p><i>A</i></p> <p><i>Σ</i></p>	<p><u>ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΣ 2018</u></p> <p>Σύνθεση των τελικών κειμένων της ξενάγησης</p> <p>Πρόβες για την τελική παρουσίαση</p> <p>Σύνθεση και ηχογράφηση διαφημιστικού σποτ της εκδήλωσης για το European School Radio</p> <p>Δημιουργία διαφημιστικής αφίσας και ανάρτησή της σε χώρους του σχολείου και του Δήμου</p>
<p>6ος</p> <p><i>M</i></p> <p><i>H</i></p> <p><i>N</i></p> <p><i>A</i></p> <p><i>Σ</i></p>	<p><u>ΜΑΡΤΙΟΣ 2018</u></p> <p>Σύνθεση των τελικών κειμένων της ξενάγησης</p> <p>Πρόβες για την τελική παρουσίαση</p> <p>Συμμετοχή στο 5^ο Πανελλήνιο Φεστιβάλ Μαθητικού Ραδιοφώνου (Καρδίτσα 15-17 Μαρτίου 2018)</p>
<p>7ος</p> <p><i>M</i></p> <p><i>H</i></p> <p><i>N</i></p> <p><i>A</i></p> <p><i>Σ</i></p>	<p><u>ΑΠΡΙΛΙΟΣ 2018</u></p> <p>Πρόβες για την τελική παρουσίαση</p> <p>Διοργάνωση του περιπάτου</p> <p>Πραγματοποίηση του περιπάτου</p>

<i>8ος</i>	<u>ΜΑΪΟΣ 2018</u>
<i>Μ</i>	Παρουσίαση της όλης δράσης σε ειδική εκδήλωση του Σχολείου
<i>Η</i>	
<i>Ν</i>	
<i>Α</i>	
<i>Σ</i>	

ΠΡΟΣΟΧΗ: Για την έγκριση του προγράμματος μαζί με το έντυπο υποβάλλονται και

1. Κατάσταση με το ονοματεπώνυμο των μαθητών/τριών της ομάδας, την τάξη και το τμήμα/τμ. ειδικότητάς.

2. Αντίγραφο της πράξης του συλλόγου

Ο/Η ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΣ

Ο/Η ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ/ΝΤΡΙΑ

[επιστροφή](#)

Ε. ΠΑΡΑΧΩΡΗΤΗΡΙΟ

4^ο Γυμνάσιο Κερατσινίου

ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ «Πάμε μια βόλτα στον Πειραιά;»

Το σχολείο μας υλοποιεί φέτος πολιτιστικό πρόγραμμα με θέμα την ιστορία της πόλης του Πειραιά. Στο πρόγραμμα συμμετέχουν μαθητές της Β΄ τάξης οι οποίοι μαζί με την καθηγήτρια κ. Φουντούκη Αιμιλία αναζητούν μέσα από τους δρόμους, τα κτίρια και τους ανθρώπους της πόλης την ιστορία της. Κρίσιμο στοιχείο αυτής της προσπάθειας θεωρούμε πως είναι η ζωντανή μνήμη των ανθρώπων που έζησαν και ζουν στον Πειραιά, που τον είδαν να αλλάζει, που θυμούνται πώς ήταν η πόλη και οι άνθρωποί της στο παρελθόν. Αναζητούμε, λοιπόν, τέτοιου είδους μαρτυρίες, αποσπάσματα των οποίων θα συμπεριληφθούν στην ξενάγηση που θα ετοιμάσουν οι μαθητές μας στο κέντρο της πόλης του Πειραιά, καθώς και σχετικό φωτογραφικό και αρχειακό υλικό. Τα παραπάνω ενδέχεται να διατεθούν στο ευρύτερο κοινό για ερευνητικούς και εκπαιδευτικούς σκοπούς. Εκτιμώντας την αξία της δικής σας μαρτυρίας και των τεκμηρίων που πιθανόν διαθέτετε σας παρακαλούμε να τα παραχωρήσετε στο σχολείο μας υπογράφοντας το παρακάτω παραχωρητήριο.

ΠΑΡΑΧΩΡΗΤΗΡΙΟ

Δια του παρόντος παραχωρώ την ηχογραφημένη/ βιντεοσκοπημένη μαρτυρία μου στο 4ο Γυμνάσιο Κερατσινίου προκειμένου να αξιοποιηθεί στο πλαίσιο του πολιτιστικού προγράμματος «Πάμε μια βόλτα στον Πειραιά;» που διεξάγεται από ομάδα μαθητών της Β΄ τάξης με την επίβλεψη της εκπαιδευτικού κ. Φουντούκη Αιμιλίας.

Σε περίπτωση που η μαρτυρία μου αναρτηθεί στο δικτυακό χώρο του σχολείου επιτρέπω τη χρησιμοποίησή της για μη κερδοσκοπικούς εκπαιδευτικούς ή ερευνητικούς σκοπούς και τη διάθεσή της στο κοινό με οποιονδήποτε τρόπο, έντυπο, ηλεκτρονικό ή διαδικτυακό κρίνεται κατάλληλο από τους αρμόδιους φορείς.

ΠΕΡΙΟΡΙΣΜΟΙ:

- Επιθυμώ να διασφαλιστεί την ανωνυμία μου
- Επιτρέπω την δημοσίευση του υλικού που παραχώρησα μετά από ___ χρόνια
- Άλλο _____

Ημερομηνία: ___ / ___ / ___

Όνομα του αφηγητή: _____

Διεύθυνση και τηλέφωνο του αφηγητή: _____

Ημερομηνία: ____ / ____ / ____

Υπογραφή: _____

Εκ μέρους του 4^{ου} Γυμνασίου Κερατσινίου

Όνομα: _____

Ημερομηνία: ____ / ____ / ____

Υπογραφή: _____

[επιστροφή](#)

ΣΤ. ΟΙ ΑΦΙΣΕΣ ΤΟΥ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΟΣ

4ο Γυμνάσιο Κερατσινίου

Πάμε μια βόλτα στον Πειραιά;

Η πολιτιστική Ομάδα της Β' Γυμνασίου διοργανώνει περίπατο!!!

Θα πάμε στο Δημοτικό Θέατρο;

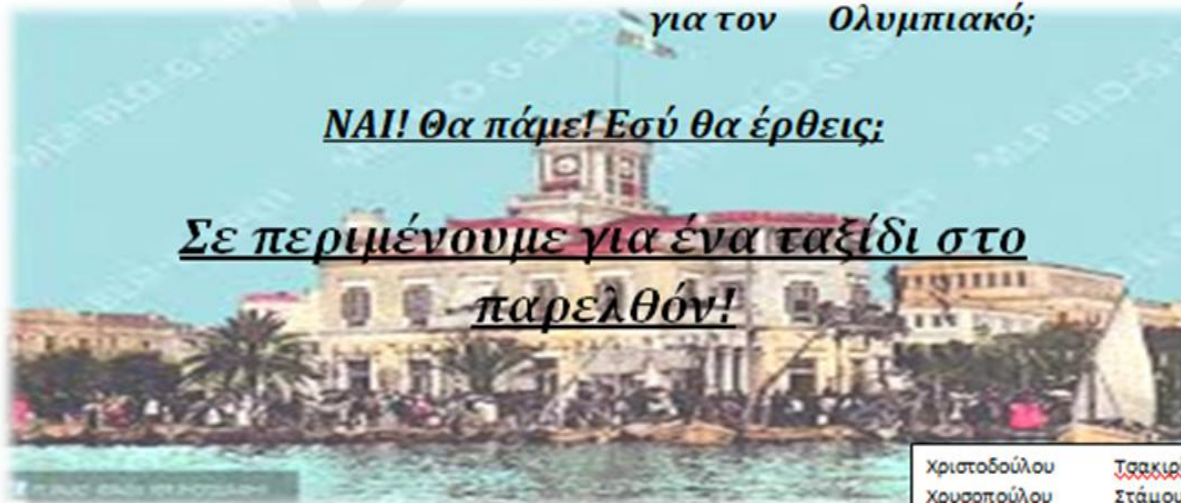
Θα πάμε στο Πασαλιάνι;

*Θα μιλήσουμε και
για τον Ολυμπιακό;*

ΝΑΙ! Θα πάμε! Εσύ θα έρθεις;

**Σε περιμένουμε για ένα ταξίδι στο
παρελθόν!**

Χριστοδούλου
Χρυσοπούλου

Τσακνίδα
Στάμου

[Επιστροφή](#)